

theologie tegen verbubbeling

*een casestudy naar
'vriendschap met de armen'
bij Sant'Egidio in Amsterdam*

HENRIKE DE GIER

Theologische Universiteit Kampen | Utrecht

Veenendaal, september 2022

Onderwijsinstelling: Theologische Universiteit Kampen | Utrecht
Opleiding: master Church and Mission in the West
Module: Thesis (MCMW-8)

Titel: Theologie tegen verbubbeling
Ondertitel: Een casestudy naar 'vriendschap met de armen' bij Sant'Egidio in Amsterdam

Afbeelding titelblad: Tim Mossholder
<https://unsplash.com/photos/zs-PAgggenQ>

Naam: Henrike de Gier
Studentnummer: 18041

Begeleider / eerste beoordelaar: prof. dr. Stefan Paas
Medebeoordelaars: prof. dr. Hans Schaeffer
dr. Sake Stoppels

Plaats en datum: Veenendaal, september 2022

Jij bent er toch.
(Danny)

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
1. Inleiding	5
1.1. Aanleiding en motivatie voor het onderzoek.....	5
1.2. Probleemstelling.....	5
1.3. Onderzoeksdoel.....	7
1.4. Onderzoeksvraag.....	8
1.5. Onderzoeksmethode	8
1.6. Relevantie.....	10
1.7. Opzet van het onderzoek	11
2. Sant'Egidio: een introductie	12
2.1. Inleiding.....	12
2.2. Het ontstaan in Rome.....	12
2.3. Groei naar een wereldwijde beweging	13
2.4. Sant'Egidio in Nederland	15
2.4.1. Amsterdam	16
2.5. Samenvattend	16
3. Een theologie van vriendschap met de armen.....	18
3.1. Inleiding	18
3.1.1. Verantwoording methode beantwoording deelvraag 1	18
3.2. Theologie vanuit de praktijk.....	20
3.2.1. Modellen voor contextuele theologie: het Praxis Model.....	20
3.2.2. Bevrijdingstheologie	21
3.2.3. Nog een keer modellen voor contextuele theologie.....	21
3.2.4. Verschillende theologische stemmen	22
3.3. Vriendschap met de armen	23
3.3.1. Armen	23
3.3.2. Vriendschap.....	28
3.3.3. Verbinding met spiritualiteit	34
3.3.4. Concluderend: vriendschap met de armen volgens Sant'Egidio.....	38
3.4. Het goede nieuws van het evangelie in het licht van vriendschap met de armen	39
3.4.1. Gratis liefde	39
3.4.2. Tekenen van een Koninkrijk van vrede	40
3.4.3. De betekenis van bekering	43
3.4.4. De plek van Jezus.....	45

3.4.5. Concluderend: heil in het licht van vriendschap met de armen	46
3.5. Samenvattend antwoord op deelvraag 1	47
4. De praktijk van Sant'Egidio in Amsterdam	48
4.1. Inleiding	48
4.2. Vriendschap met de armen in de praktijk	49
4.2.1. De praktijk van de Franciscustafel	49
4.2.2. Contact en gesprek	50
4.2.3. Helpende en belemmerende factoren	51
4.3. De praktijk van gebed en liturgie	53
4.3.1. In de Mozes en Aäronkerk	53
4.3.2. Het gebedenboek van Sant'Egidio	55
4.3.3. Vanuit de interviews	56
4.4. Samenvattend antwoord op deelvraag 2	57
5. Inzichten voor het missionair verstaan van kerkzijn	59
5.1. Inleiding	59
5.2. De praktijk als uitgangspunt	59
5.3. Inzichten vanuit de praktijken van Sant'Egidio	60
5.3.1. Mensvisie	60
5.3.2. Diaconaat zonder agenda	61
5.3.3. Wederkerigheid	63
5.3.4. Visie op heil	64
5.3.5. Visie op de gemeenschap	68
5.4. Samenvattend antwoord op deelvraag 3	71
6. Aanbevelingen en discussie	74
6.1. Inleiding	74
6.2. Reflectie vanuit de praktijk	74
6.3. Aanbevelingen voor missionair kerkzijn	75
6.4. Discussie onderzoeksresultaten	77
6.5. Aanbevelingen voor verder onderzoek	78
Bibliografie	80
BIJLAGEN	
BIJLAGE 1: Interviewopzet respondenten 1 en 2	I
BIJLAGE 2: Interviewopzet respondenten 3, 4 en 5	III
BIJLAGE 3: Datamanagementplan interviews	V
BIJLAGE 4: Liturgie Gebed voor de armen	VI
BIJLAGE 5: Intredelied bij de eucharistieviering	IX

Voorwoord

Mijn eerste kennismaking met de Gemeenschap van Sant'Egidio bestond uit het lezen van het verhaal over de vriendschap tussen Dirk, als vrijwilliger betrokken bij het dak- en thuislozenrestaurant van Sant'Egidio in Antwerpen, en Danny, bezoeker van het restaurant. In de vriendschap die groeit staat Dirk voor soms ingewikkelde dilemma's en word je als lezer meegenomen in allerlei ontroerende, grappige en ook frustrerende en moeilijke momenten in het contact. De vriendschap met Dirk blijkt beslissend te zijn in het leven van Danny. Hij brengt dit onder woorden met het korte zinnetje "jij bent er toch".¹ Toen ik het boekje uit had, vroeg ik mij eerlijk gezegd af waarom ik nog onderzoek zou moeten doen naar het concept 'vriendschap met de armen'. Mooier en duidelijker dan de verwoording van Danny wordt het niet. Met dat ene zinnetje is misschien alles wel gezegd. Meer is er niet nodig.

Terugkijkend, ben ik blij dat ik toch ben doorgegaan met dit onderzoek. Ik maak me zorgen over wat genoemd kan worden 'de verbubbeling van de samenleving': verschillende groepen lijken steeds meer in een eigen bubbel te leven, met mensen met dezelfde overtuigingen en dezelfde maatschappelijke en sociaaleconomische positie. Er is weinig contact met mensen uit andere bubbels. Er zijn wel allerlei meningen over elkaar en over elkaars bubbel, met wantrouwen, spanningen en polarisatie tot gevolg. Deze zorgen hebben me gemotiveerd om in de missionaire praktijk en in missiologische bronnen op zoek te gaan naar richtingen en antwoorden. Bestaat er een theologie tegen verbubbeling? Kunnen kerken en andere missionaire bewegingen laten zien, laten horen en laten ervaren dat het anders kan? Op welke manieren is het evangelie goed nieuws in een verbubbelde samenleving? Hoe ziet dat er in de praktijk uit?

Wat ik gezien heb bij Sant'Egidio in Amsterdam geeft mij hoop. Daar worden kloven overbrugd en bubbels doorbroken. Daar is iets van die theologie tegen verbubbeling te ervaren. Mensen met heel diverse achtergronden en overtuigingen, mensen met uiteenlopende verhalen en heel verschillende omstandigheden ontmoeten elkaar. Er wordt samen gegeten en er ontstaan vriendschappen. Ik ontdekte er dat ik net zo goed in een eigen bubbel leef en maar weinig mensen echt ken die een heel ander leven hebben dan ik. En ik ontdekte dat het optrekken met mensen die in totaal andere omstandigheden leven, verrijkend is. Het zet mij aan het denken over de vraag wat ik zelf kan doen tegen verbubbeling, hoe ik zelf wat vaker uit mijn eigen bubbel kan stappen en me kan verbinden met anderen. Dit onderzoek heeft me een spiegel voorgehouden over mijn eigen bubbel.

Ik hoop dat dit onderzoek inspireert en motiveert om, als kerken en als individuen, bubbels te doorbreken en ons, gemotiveerd door Gods liefde, te verbinden aan anderen. Op zo'n manier dat er meer Danny's zullen komen die zeggen: "jij bent er toch".

Ook hoop ik met dit onderzoek een aantal richtingen te bieden rondom theologische, missiologische en ecclesiologische vragen die hierbij een rol spelen. Richtingen die helpen om de missionaire roeping waar we als kerken en christenen voor staan, concreet handen en voeten te geven in een context van verbubbeling.

Met dit onderzoek sluit ik de master Church and Mission in the West aan de Theologische Universiteit Kampen af. Dank aan de docenten van de TU Kampen die mij tijdens de studie hebben geïnspireerd via colleges en literatuur. Dank aan Stefan Paas voor de begeleiding en feedback bij het onderzoek en voor het in contact brengen met de gemeenschap van Sant'Egidio in Amsterdam. Dank aan de collega's van de kenniskring van het lectoraat van de theologie-opleidingen van de CHE voor de feedback op een aantal tussenproducten. Dank aan Corine van der Loos en Colm Dekker voor de uitgebreide en enthousiaste introductie op de Gemeenschap van Sant'Egidio en het aanreiken van

¹ Dirk van der Goten, *Deadline 40. Mijn leven met Danny* (Averbode: uitgeverij Averbode, 2013), 69.

stapels boeken. Dank aan de vrijwilligers van de Franciscustafel die mij via korte gesprekjes of een langer interview waardevolle inkijkjes gaven in hun motieven en ervaringen. En dank aan de vrienden van de straat die ik een aantal keer mocht ontmoeten bij de Franciscustafel en die mij hebben geconfronteerd met mijn eigen veilige en beperkte bubbel, mij hebben verrast met hun optimisme en humor en mij hebben ontroerd met hun soms rauwe inkijkjes in hun leven.

Het verhaal van de vriendschap tussen Danny en Dirk heeft me niet losgelaten en dat ene kleine zinnetje van Danny is tijdens de hele onderzoeksperiode met me meegegaan. Wat mij betreft kan het dienen als samenvatting van dit tachtig pagina's tellende voorliggende onderzoeksverslag:

Jij bent er toch.

1. Inleiding

1.1. Aanleiding en motivatie voor het onderzoek

De kerk is geroepen om het goede nieuws van het evangelie in de specifieke context waarin zij kerk is telkens weer te ontdekken, uit te dragen en vorm te geven. In de context van de Nederlandse samenleving is een actueel, en in mijn ogen ook uitdagend en spannend kenmerk, de diversiteit die op allerlei gebieden in de samenleving aanwezig is. Als opmaat naar dit onderzoek heb ik een brede theoretische verkenning gedaan rondom het thema diversiteit². In die verkenning kwam ik op het spoor van diversiteit in sociaaleconomische status. Het gaat dan al snel niet alleen over diversiteit, maar vooral ook over ongelijkheid, over een ervaren kloof, over verschil in kansen, over verschillende bubbels die elkaar niet raken, over wantrouwen en polarisatie.

Dit roept een aantal vragen op voor kerken: in hoeverre hebben kerken oog voor (spanningen rondom) sociaaleconomische ongelijkheid in de samenleving? Wat is hier theologisch over te zeggen? Op welke manieren is het evangelie goed nieuws in een samenleving met zorgen over een toenemende kloof op sociaaleconomisch gebied? Geven allerlei diaconale initiatieven en projecten vanuit kerken (en dat zijn er veel!) ook een antwoord op het bestaan van die verschillende bubbels, het wantrouwen en de polarisatie? Hoe kan in die context de missie van de kerk vorm krijgen?

1.2. Probleemstelling

De probleemstelling die in dit onderzoek centraal staat, bestaat uit twee aspecten: de zorgen over een kloof tussen arm en rijk in de samenleving en de vraag hoe kerken zich hiertoe verhouden.

1. De constatering van toenemende zorgen over een kloof en verharding tussen mensen met verschillende sociaaleconomische status, oftewel tussen arm en rijk. In toenemende mate zijn dat twee afzonderlijke werelden die steeds minder met elkaar in verbinding staan, met spanningen, vooroordelen over en weer, polarisatie en steeds meer ‘verbubbeling’ van de samenleving tot gevolg. Sociaaleconomische status kan gedefinieerd worden als “de mate waarin personen, gezinnen, huishoudens en geografische gebieden de mogelijkheid hebben om maatschappelijk gewaardeerde goederen te creëren of consumeren”³. Indicatoren die gebruikt worden voor individuele sociaaleconomische status zijn opleiding, inkomen en beroep. Bij contextuele indicatoren gaat het om de sociale en economische kenmerken van een gebied. Het gaat dan om gemiddelden en percentages zoals “de gemiddelde waarde van de huizen, het percentage personen dat leeft beneden de armoedegrens of met het laagste beroepsniveau, het percentage eenoudergezinnen, het aandeel werklozen of het gemiddeld inkomen per persoon”⁴. Sociaaleconomische status heeft dus met verschillende factoren te maken. Het gaat over rijk en arm, stabiel en onzeker inkomen, hoger- en lager opgeleid, werkend en werkloos, wel en geen mogelijkheid tot invloed of macht, et cetera. Hoewel onderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek aangeeft dat het risico op (langdurige) armoede sinds 2019 is gedaald⁵, betekent dit niet dat er door burgers geen probleem of kloof wordt ervaren tussen mensen met een hoge en mensen met een lage sociaaleconomische status. Uit het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB)⁶, elk kwartaal uitgevoerd door het Sociaal Cultureel Planbureau, blijkt

² Henrike de Gier, *Diversiteit. Een theoretische verkenning als opmaat naar het afstudeeronderzoek* (Veenendaal, 2021).

³ “Sociaal economische status,” RIVM in opdracht van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, laatst bezocht op 03-01-2022, <https://www.volksgezondheidenzorg.info/onderwerp/sociaaleconomische-status/regionaal-internationaal/regionaal#definitie--node-wat-sociaaleconomische-status>.

⁴ RIVM, “Sociaal economische status.”

⁵ “Armoede en sociale uitsluiting 2021,” Centraal Bureau voor de Statistiek, laatst bezocht op 03-01-2022, <https://longreads.cbs.nl/armoede-en-sociale-uitsluiting-2021/samenvatting/>.

⁶ “Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB),” Sociaal en Cultureel Planbureau, laatst bezocht op 07-12-2021, <https://www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/continu-onderzoek-burgerperspectieven-cob>,

dat burgers sociale tegenstellingen en/of spanningen ervaren tussen arm en rijk, lager opgeleid en hoger opgeleid, werklozen en mensen met werk. Ook laat het onderzoek zien dat er onder burgers een hoge mate van zorg leeft over de genoemde verschillen en dat er (dreigende of toenemende) polarisatie wordt ervaren.⁷ De coronacrisis laat het bestaan en toenemen van kloven en van polarisatie scherp zien. Tegelijkertijd is deze crisis niet de veroorzaker hiervan. Breuklijnen in de samenleving bestonden al langer. Wat de coronacrisis vooral doet, is deze breuklijnen scherper in beeld brengen, als een contrastvloeistof die iets zichtbaar maakt wat er al was.⁸

Ook de missioloog Mechteld Jansen betoogt in *Volk en elite* (2021) dat er een kloof bestaat in de Nederlandse samenleving en dat die kloof alles te maken heeft met verschillen in inkomens, opleiding, arm en rijk, sociaaleconomische positie. Waar elitevorming in het verleden met name gebaseerd was op afkomst en bezit, stelt Jansen dat de tegenstelling op dit moment vooral gevormd wordt door de kloof tussen hoog en laag opgeleid, een kloof veroorzaakt door het bezitten of ontbreken van kennis en diploma's. Daarbij gaat het niet enkel om het opleidingsniveau, maar om de kenmerken die hier veelal bij horen en die twee van elkaar gescheiden bubbels in de samenleving veroorzaken. Het gevolg is dat beide groepen elkaar niet meer ontmoeten en dat (daardoor) het wederzijdse vertrouwen is verdwenen.⁹

In het nieuws en het politieke debat wordt dit vooral zichtbaar in discussies rondom de stijging van de energieprijzen, de problemen op de woningmarkt en het type arbeidscontract en de (on)zekerheid die dit geeft¹⁰. Ook tv-programma's als *Klassen* (HUMAN), *Scheefgroei* (BNNVARA), *Sander & De Kloof* (VPRO) en *Steenrijk, Straatarm* (SBS6) maken duidelijk dat dit thema leeft. Kortom, een rondgang langs onderzoek, nieuws en media rondom deze thematiek laat zien dat er in Nederland zorgen leven en problemen ervaren worden op het gebied van ongelijkheid in sociaaleconomische status.

2. De vraag is of en hoe kerken zich hiertoe verhouden, theologisch en ook heel concreet in het uitdragen en vormgeven van het evangelie. Vanuit kerken gebeurt veel moois en goeds op het gebied van armoedebestrijding en allerlei andere vormen van het bieden van maatschappelijke hulp. Vaak krijgt dit vorm via projecten, stichtingen en allerlei acties.¹¹ De vraag is of dat ook een passende reactie biedt op het bestaan van verschillende bubbels, op de kloof tussen arm en rijk,

⁷ Paul Dekker en Josje den Ridder, *Burgerperspectieven 2019 | 1* (Sociaal en cultureel planbureau: <https://www.scp.nl/publicaties/monitors/2019/03/29/burgerperspectieven-2019-1> 2019), gedownload op 07-12-2021. Aangezien het onderzoek elk kwartaal wordt uitgevoerd, is dit niet het meest recente onderzoek van het COB, maar wel recent genoeg om nog actueel te zijn. Het onderzoek van het eerste kwartaal van 2019 zoomt nadrukkelijker in op het thema 'tegenstellingen en polarisatie', vandaar de keuze voor deze uitgave. Daarbij komt dat de meest recente uitgaven vooral focussen op hoe er over corona(maatregelen) gedacht wordt.

⁸ Adriaan de Jonge, "Geen tweedeling maar een 'meerdeling' in de samenleving," Binnenlands Bestuur, laatst bezocht op 03-01-2022, <https://www.binnenlandsbestuur.nl/sociaal/corona-niet-de-oorzaak-van-scheuren-de-samenleving>.

⁹ Mechteld Jansen, *Volk en Elite. Samen schaatsen op glad ijs* (Utrecht: KokBoekencentrum Uitgevers, 2021).

¹⁰ Zie bijvoorbeeld "Het verschil tussen arm en rijk zit niet zozeer in inkomen, maar in bezit," De Volkskrant, laatst bezocht op 03-01-2022, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/het-verschil-tussen-arm-en-rijk-zit-niet-zozeer-in-inkomen-maar-in-bezit~b9c738eb/> en "Marjolein Moorman en Sander Schimmelpenninck maken zich zorgen over de kloof tussen arm en rijk: 'Ontwricht de samenleving,'" Nederlands Dagblad, laatst bezocht op 03-01-2022, <https://www.nd.nl/nieuws/nederland/1076627/marjolein-moorman-en-sander-schimmelpenninck-maken-zich-zorgen->.

¹¹ Zie bijvoorbeeld "Armoedebestrijding in en door de kerken," Theologie.nl, laatst bezocht op 06-01-2022, <https://www.theologie.nl/artikelen/armoedebestrijding-in-en-door-de-kerken/> voor een artikel n.a.v. een onderzoek uit 2016 over de bijdrage van kerken aan armoedebestrijding en "Wat doet de Protestantse Kerk tegen armoede?," Protestantse kerk, laatst bezocht op 06-01-2022, <https://protestantsekerk.nl/verdieping/wat-doet-de-protestantse-kerk-tegen-armoede/> voor een overzicht van wat er vanuit de Protestantse Kerk doet tegen armoede.

op wantrouwen en polarisatie tussen beide groepen. Ontmoeten mensen elkaar echt, ontstaat er iets van verbinding tussen mensen uit verschillende bubbels? Zijn begrippen als wederkerigheid, solidariteit, gelijkwaardigheid en samenleven voldoende theologisch uitgewerkt en wat betekent dit dan voor het missionair verstaan van de kerk? Wat is het goede nieuws van het evangelie, oftewel de betekenis van heil/redding in een samenleving waarin zorgen en spanningen bestaan om een toenemende ervaren kloof tussen arm en rijk? En hoe kan dit vervolgens worden uitgedragen en vormgegeven? Mechteld Jansen beschrijft in *Volk en elite* niet alleen de kloof die zij in de samenleving ziet, zij betoogt ook dat het evangelie, en daarmee ook missiologie, juist gaat over het overschrijden van grenzen. Van daaruit roept zij kerken op om kloven te overbruggen en grenzen te overschrijden.¹² De kloven worden gezien en het gesprek wordt gevoerd. Maar in de zoektocht naar een goede richting, is het nodig om de hierboven genoemde vragen verder te doordenken en op zoek te gaan naar passende antwoorden.

1.3. Onderzoeksdoel

In dit onderzoek ga ik op zoek naar de verbinding tussen bovenstaande twee aspecten van de probleemstelling. Ik ga vanuit de theologie op zoek naar het missionair verstaan van de kerk in de context van zorgen om een toenemende kloof tussen arm en rijk. Het gaat dan niet allereerst om het bieden van diaconale en andere hulp aan (kans)armen, maar om de ontmoeting, verbinding, vriendschappen en het samenleven tussen arm en rijk. Met andere woorden: om het overbruggen van kloven en het herstellen van breuklijnen. Ik richt mij daarvoor op de theologie en de concrete praktijken van Sant'Egidio, een wereldwijde lekenbeweging binnen de Rooms-Katholieke Kerk, met als drie belangrijke pijlers gebed, vriendschap met de armen en inzet voor vrede. In het bijstaan van behoeftigen en noodlijdenden streeft Sant'Egidio heel bewust naar vriendschap en solidariteit tussen de volkeren en tussen armen en rijken.¹³ Via een casestudy naar Sant'Egidio in Amsterdam hoop ik te komen tot concrete inzichten en lessen die kerken een duidelijker zicht kunnen bieden op hun missionaire visie in een context van (zorgen om) toenemende ongelijkheid.

Het onderzoeksdoel van dit onderzoek is in de eerste plaats beschrijvend en explorerend. Het is beschrijvend, omdat ik een concrete praktijk in kaart ga brengen: Sant'Egidio in Amsterdam als praktijk waarin concreet gewerkt wordt aan het overbruggen van de kloof tussen arm en rijk, door vorm te geven aan manieren van samenleven, het aangaan van contacten en het streven naar verbondenheid en vriendschappen tussen mensen uit verschillende sociaaleconomische bubbels. Door deze praktijk te beschrijven en vervolgens te analyseren ontdek ik of, en onder welke voorwaarden en op welke manieren, dit in de praktijk ook echt lukt en welke belemmeringen hierbij een rol spelen.

Het onderzoek is ook explorerend, omdat ik vanuit de theologie die ten grondslag ligt aan Sant'Egidio op zoek ga naar betekenissen van heil in het licht van 'vriendschap met de armen' als één van de belangrijke pijlers van Sant'Egidio. Op die manier draagt het onderzoek bij aan theorievorming met betrekking tot betekenissen van heil in de context van kloven en spanningen rondom sociaaleconomische ongelijkheid. Dat levert inzichten op rondom het overbruggen van die kloven, gemotiveerd door het heil of goede nieuws van het evangelie. Dat leidt vervolgens tot meer inzicht in het missionair verstaan van de kerk, oftewel in het (opnieuw) ontdekken, uitdragen en vormgeven van het goede nieuws van het evangelie in een context van een toenemende (zorg om de) kloof tussen arm en rijk.

Tenslotte is dit onderzoek ook strategisch/adviserend. Vanuit theorievorming en vanuit het beschrijven en analyseren van concrete praktijken kom ik tot een aantal concrete aanbevelingen

¹² Jansen, *Volk en elite*. Zie ook een reactie in Trouw op dit pleidooi van theologen Hanneke Ouwerkerk en Alain Verheij in Trouw: <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/moet-en-kan-een-kerk-de-kloven-in-onze-samenleving-dichten~bd26fda7/>, laatst bezocht op 06-01-2022.

¹³ "Stichting Sant'Egidio Nederland," Sant'Egidio, laatst bezocht op 14-09-2022, <https://www.santegidio.nl/stichtingen/stichting-santegidio-nederland/>.

voor kerken met betrekking tot de missionaire roeping in de context van sociaaleconomische ongelijkheid.

1.4. Onderzoeksvraag

Bovenstaande leidt tot de volgende onderzoeksvraag:

Wat is de betekenis van ‘vriendschap met de armen’ in de geleefde en beleden theologie van Sant’Egidio, hoe wordt dit uitgewerkt in concrete praktijken van Sant’Egidio in Amsterdam en welke lessen kunnen hieruit geleerd worden voor het missionair verstaan van heilvol kerkzijn in een context van sociaaleconomische ongelijkheid en (zorgen over) een kloof tussen arm en rijk?

Deze onderzoeksvraag is op te delen in een drietal deelvragen:

1. Wat is het concept ‘vriendschap met de armen’, dat één van de belangrijke pijlers is van de missie van Sant’Egidio, en op welke manieren wordt vanuit dit concept betekenis gegeven aan het begrip heil?
2. Op welke manieren krijgt ‘vriendschap met de armen’ bij Sant’Egidio in Amsterdam vorm in de praktijk van ontmoetingen tussen mensen van verschillende sociaaleconomische status en welke helpende en belemmerende factoren zijn in deze praktijken te vinden?
3. Welke in deelvragen 1 en 2 gevonden theologische inzichten en concrete praktijken zijn behulpzaam voor het missionair verstaan van heilvol kerkzijn in een context van sociaaleconomische ongelijkheid en (zorgen over) een kloof tussen arm en rijk?

1.5. Onderzoeksmethode

Het onderzoek bestaat uit een casestudy naar de theologie van Sant’Egidio en de praktijken van Sant’Egidio in Amsterdam. Daarom volgt hieronder eerst een toelichting op en verantwoording van de aanpak van een casestudy. Vervolgens volgt per deelvraag een korte weergave van de manier waarop ik de deelvraag heb beantwoord.

De casestudy als onderzoeksmethode

Door één praktijk grondig te onderzoeken kan ik meer diepgang aanbrenge en meer aspecten van dit thema in de concrete praktijk onderzoeken. Op die manier ontstaat er een diepteboring. Het grootste nadeel van een casestudy is uiteraard dat er slechts één praktijk is onderzocht en dat een casestudy dan ook moeilijk te veralgemeniseren is. Tegelijkertijd zou een verbreding, binnen de mogelijkheden van dit onderzoek, inhouden dat er onderzoek gedaan wordt in twee of drie praktijkplekken. Oftewel: nog steeds een zeer beperkt aantal, waarbij het dan alsnog de vraag is of resultaten uit het onderzoek veralgemeeniseerd kunnen worden. Daarbij is veralgemenisering van de onderzoeksresultaten ook niet het doel van dit onderzoek. Het gaat om het in de casestudy opsporen van elementen of inzichten die behulpzaam zijn voor het missionair verstaan van heilvol kerkzijn. Flyvbjerg (2006) weerlegt in *Five Misunderstandings about Case Study Research* vijf veel gebruikte bezwaren tegen casestudies.¹⁴ Hij onderbouwt dat praktische contextafhankelijke kennis (verkregen

¹⁴ Bent Flyvbjerg, “Five Misunderstandings about Case Study Research,” *Qualitative Inquiry* Volume 12 Number 2 (April 2006), 219-245. De vijf bezwaren tegen of misverstanden over casestudies die Flyvbjerg weerlegt zijn: 1) algemene, theoretische kennis is waardevoller dan praktische, concrete kennis; 2) de onderzoeksresultaten uit één casus kunnen niet veralgemeeniseerd worden en dragen daarom niet bij aan de wetenschap; 3) casestudies zijn geschikt voor het vormen van hypothesen en niet voor het testen van hypothesen of het ontwikkelen van theorieën; 4) casestudies zijn minder betrouwbaar en sneller beïnvloed door de eigen ideeën en vooroordelen van de onderzoeker dan grotere, meer kwantitatieve studies; 5) casestudies zijn niet goed kernachtig samen te vatten in een aantal algemene uitkomsten.

via casestudy) wel degelijk van meerwaarde is naast theoretische, algemene en contextonafhankelijke kennis. De praktische contextafhankelijke vorm van kennis is, ook in het gewone dagelijkse leven, een belangrijke vorm van leren en een goede manier om inzicht te verkrijgen. Ook toont hij aan, met behulp van voorbeelden, dat bij zorgvuldig en strategisch gekozen casussen, de gevonden resultaten op een bepaalde manier wel te veralgemeniseren zijn. En ook dat juist door een strategische keuze voor een bepaalde casus, de casestudy voor meer doeleinden ingezet kan worden dan enkel voor het vormen van hypothesen die in grotere vervolgonderzoeken verder onderzocht dienen te worden. Flyvbjerg gaat vervolgens in op het veelgebruikte argument dat casestudies, in vergelijking met grotere kwantitatieve studies, minder betrouwbaar zijn en sneller beïnvloed worden door de vooroordelen en eigen ideeën van de onderzoeker. Flyvbjerg betoogt dat dit bij alle vormen van onderzoek een belangrijk aandachtspunt is en dat elke onderzoeksmethode op een eigen manier aandacht vraagt voor dit punt. Ten slotte bespreekt Flyvbjerg het bezwaar dat casestudies niet goed kernachtig samen te vatten zijn in een aantal algemene uitkomsten. Als reactie hierop geeft hij aan dat casestudies veelal een narratief karakter hebben en dat dit juist een belangrijke meerwaarde is: de onderzochte casus vertelt een concreet, complex en vaak ook rommelig verhaal en laat daarmee zien dat de werkelijkheid meer is dan theoretische, kernachtige concepten of modellen.

Naast methodologisch, is de keuze voor een casestudy in het kader van dit onderzoek juist ook missiologisch-inhoudelijk te motiveren. In de missiologie draait het altijd om de vraag hoe het evangelie goed nieuws is in een bepaalde specifieke context. En ook al heeft het evangelie een onopgeefbare kern, in elke context en in elke situatie is het antwoord op die vraag toch weer anders. Vanuit deze visie op missiologie is de keuze voor een casestudy niet meer dan logisch: elke concrete situatie vraagt om het opnieuw ontdekken van de inhoud van het evangelie en om het vinden van nieuwe manieren van uitdragen en vormgeven hiervan. Andere, meer kwantitatieve vormen van onderzoek zijn zeker ook relevant binnen de missiologie. Maar een casestudy geeft een specifiek antwoord op de centrale vraag van de missiologie in één heel concrete context. Het is zeker niet ondenkbaar dat ook andere contexten baat hebben bij de uitkomsten van onderzoek in één specifieke praktijk. Tegelijk leert een casestudy andere kerken, individuele christenen, theologen en onderzoekers mogelijk vooral op welke manieren zij in hun eigen specifieke contexten op zoek kunnen gaan naar antwoorden op de vraag hoe het goede nieuws van het evangelie kan worden ontdekt, uitgedragen en vormgegeven in hun eigen contexten. Op die manier kan een casestudy behulpzaam zijn voor andere contexten.

Bij een casestudy is het van belang om vanuit verschillende perspectieven of invalshoeken te onderzoeken en dus via verschillende methoden gegevens te verzamelen. Oftewel: bij het onderzoeken van één casus is triangulatie van groot belang.¹⁵ Dit bereik ik door het inzetten van diverse methoden van onderzoek: (participerende) observaties, informele gesprekken en het kennismaken met en ophalen van verhalen, deskresearch, interviews en literatuuronderzoek. Andere invalshoeken om naar Sant'Egidio te kijken zijn de inrichting van de gebouwen en de liederen en de gebeden die in de liturgie een plek hebben.

Deelvraag 1

Wat is het concept 'vriendschap met de armen', dat één van de belangrijke pijlers is van de missie van Sant'Egidio, en op welke manieren wordt vanuit dit concept betekenis gegeven aan het begrip heil?

Deze deelvraag zal ik via literatuurstudie en interviews beantwoorden. Ik verdiep me allereerst in de theologie van Sant'Egidio, onder andere via publicaties van en over Andrea Riccardi, oprichter van Sant'Egidio, en waar dat helpend is om de theologie van Sant'Egidio te interpreteren zal ik ook

¹⁵ Rob de Lange, Hans Schuman en Nicolina Montesano Montessori, *Praktijkgericht onderzoek voor reflectieve professionals* (Antwerpen-Apeldoorn: Garant, 2018) 145.

andere bronnen gebruiken. Daarnaast interview ik een aantal betrokkenen bij (onderdelen van) Sant'Egidio in Amsterdam om inzicht te krijgen in de geleefde en beleefde theologie. De respondenten hiervoor benader ik vanuit ontmoetingen tijdens mijn observaties. De focus van de literatuurstudie en de interviews ligt bij het concept 'vriendschap met de armen'. Vanuit de opbrengsten uit de literatuur en de interviews kijk ik vervolgens wat er naar voren komt met betrekking tot de betekenis van heil. Deze stap helpt om uiteindelijk te kunnen komen tot lessen voor heilvol kerkzijn in de hierboven aangeduide context.

Deelvraag 2

Op welke manieren krijgt 'vriendschap met de armen' bij Sant'Egidio in Amsterdam vorm in de praktijk van ontmoetingen tussen mensen van verschillende sociaaleconomische status en welke helpende en belemmerende factoren zijn in deze praktijken te vinden?

Voor de beantwoording van deze deelvraag verdiep ik me, via interviews, observaties en deskresearch, in de praktijken van Sant'Egidio in Amsterdam. Vanuit een analyse van de resultaten van het praktijkonderzoek kom ik tot inzicht in helpende en belemmerende factoren voor ontmoeting, verbinding en vriendschap tussen arm en rijk.

Deelvraag 3

Welke in deelvragen 1 en 2 gevonden theologische inzichten en concrete praktijken zijn behulpzaam voor het missionair verstaan van heilvol kerkzijn in een context van sociaaleconomische ongelijkheid en (zorgen over) een kloof tussen arm en rijk?

Voor de beantwoording van deze deelvraag verbind ik de resultaten van deelvraag 1 en deelvraag 2 met elkaar en zoek ik naar lessen die geleerd kunnen worden voor het missionair verstaan van kerkzijn in een context van sociaaleconomische ongelijkheid en een (toenemende) kloof tussen arm en rijk.

1.6. Relevantie

Dit onderzoek sluit aan bij het onderzoeksprogramma *Salvation in the 21st Century* van The Centre for Church and Mission in the West (CCMW). Deze onderzoeksgroep is een samenwerkingsverband van praktisch theologen en missiologen en heeft als doel om via onderzoek(sprojecten) gericht op christelijke praktijken binnen en buiten de kerk bij te dragen aan de vernieuwing van de kerk en haar missie in gesecculariseerde delen van de wereld.¹⁶

Ook is dit onderzoek één van de deelonderzoeken van het lectoraat van de theologie-opleidingen van de Christelijke Hogeschool Ede: *Zingeving in nieuwe geloofsgemeenschappen*. Met dit onderzoek hoop ik een bijdrage te leveren aan de doelstelling van dit lectoraat: "dienstbaar zijn aan de zoektocht van de kerken in ons land naar nieuwe gestalten van geloofsgemeenschap. Het concentreert zich daarbij voorlopig op theologische inhouden vanuit de vraag hoe op een verstaanbare wijze het evangelie gecommuniceerd kan worden in onze postmoderne en postchristelijke samenleving".¹⁷

Dit onderzoek draagt bij op het terrein van de praktische theologie: het onderzoek geeft een analyse van en reflectie op concrete praktijken en wil ten behoeve van de verrijking of verbetering van die praktijken bijdragen aan (verdere) theorievorming. Concrete relevantie van dit onderzoek bestaat uit:

Theoretische relevantie:

- Het onderzoek geeft vanuit de theologie van Sant'Egidio een verdere uitwerking van het concept 'vriendschap met de armen' in relatie tot de betekenis(sen) van heil, ten behoeve van de

¹⁶ The Centre for Church and Mission in the West, laatst bezocht op 07-09-2022, <https://churchandmission.nl/>

¹⁷ "Zingeving in nieuwe geloofsgemeenschappen," Lectoraten Christelijke Hogeschool Ede, laatst bezocht op 04-01-2022, <https://www.che.nl/lectoraten/zingeving-geloofsgemeenschappen>.

(verdere) doordenking en verantwoording van het streven naar ontmoeting en verbinding tussen mensen van verschillende sociaaleconomische statussen in de Nederlandse context.

Praktische relevantie:

- Het onderzoek biedt inzicht in helpende en belemmerende factoren bij het aangaan van verbindingen tussen en samenleven van mensen met verschillende sociaaleconomische statussen.
- Het onderzoek biedt handvatten om vanuit helpende theologische concepten en inzichten te zoeken naar concrete manieren om te investeren in ontmoetingen en verbindingen tussen mensen van verschillende sociaaleconomische statussen en op die manier toenemende ervaren kloven in de samenleving te overbruggen.

1.7. Opzet van het onderzoek

Hoofdstuk 1

Na dit eerste hoofdstuk waarin de aanleiding voor het onderzoek is uitgewerkt, de doelstellingen, relevantie en onderzoeksvragen zijn weergegeven en de methode uiteen is gezet, volgen in de volgende hoofdstukken de resultaten van het onderzoek.

Hoofdstuk 2

Dit hoofdstuk geeft een inleidende introductie op Sant'Egidio: het ontstaan in Rome, de verdere ontwikkeling naar een internationale beweging en de aanwezigheid van Sant'Egidio in Nederland, met name in Amsterdam.

Hoofdstuk 3

Dit hoofdstuk bevat de opbrengsten van de literatuurstudie en interviews naar de betekenis(sen) van vriendschap met de armen in de geleefde en beleden theologie van Sant'Egidio. Van daaruit wordt onderzocht wat vervolgens gezegd kan worden over de betekenis van 'heil', van waaruit de beantwoording van deelvraag 1 volgt.

Hoofdstuk 4

Dit hoofdstuk zoomt in op de concrete praktijken van Sant'Egidio in Amsterdam. Het bevat de opbrengsten van het praktijkonderzoek (interviews, observaties, deskresearch). Aan de hand van die opbrengsten wordt deelvraag 2 beantwoord.

Hoofdstuk 5

In dit hoofdstuk worden, vanuit de opbrengsten uit hoofdstukken 3 en 4, inzichten weergegeven voor het missionair verstaan van kerkzijn in een context van sociaaleconomische ongelijkheid en een (toenemende) kloof tussen arm en rijk. Het gaat hierbij zowel om theologische inzichten als ook om concrete praktijken. Dit hoofdstuk vormt daarmee de beantwoording van deelvraag 3.

Hoofdstuk 6

In dit hoofdstuk worden met behulp van de resultaten van de deelvragen (hoofdstuk 3, 4 en 5) aanbevelingen gedaan en volgt een evaluatie en discussie naar aanleiding van het uitgevoerde onderzoek.

2. Sant'Egidio: een introductie

2.1. Inleiding

Voordat ingezoomd kan worden op de beantwoording van de deelvragen van het onderzoek, volgt in dit hoofdstuk allereerst een introductie op de lekgemeenschap van Sant'Egidio.¹⁸

Het hoofdstuk start met het ontstaan van de Gemeenschap in Rome eind jaren zestig en staat stil bij een aantal kernaspecten uit het Tweede Vaticaans Concilie, als belangrijke inspiratiebron of aanjager voor de start van de beweging. Vervolgens wordt geschetst hoe Sant'Egidio is uitgegroeid tot een wereldwijde beweging, wat in alle lokale gemeenschappen van Sant'Egidio kenmerkend is en hoe de Gemeenschap is ingebed in de Rooms-Katholieke Kerk. Ten slotte wordt de aanwezigheid van Sant'Egidio in Nederland beschreven, van waaruit wordt ingezoomd op de gemeenschap van Sant'Egidio in Amsterdam.

2.2. Het ontstaan in Rome

De *Comunità* die Sant'Egidio ontstond in 1968 in Rome. Naast de kernwapenwedloop en het studentenverzet waren vooral de grote armoede in delen van de stad en het Tweede Vaticaans Concilie (Vaticanum II) aanjagers voor het ontstaan van de beweging. Het Tweede Vaticaans Concilie werd in 1962 door paus Johannes XXIII bijeengeroepen en werd in 1965 afgesloten door paus Paulus VI. Het concilie is bekend geworden als "de kerkvergadering van het 'aggiornamento'". De letterlijke betekenis van *aggiornamento* is 'bij de dag of bij de tijd brengen'. Het concilie stond dan ook in het teken van het moderniseren van de Kerk, op te vatten als een heroriëntering op de aanwezigheid van de Kerk in de wereld en in de tijd waarin zij Kerk is. Het concilie was enerzijds gericht op herbronning op de Bijbel, de leer van de apostelen en de eerste kerkvaders, onder invloed van wat bekend staat als 'De Nieuwe Theologie' en was anderzijds gericht op de aanwezigheid en roeping in de huidige tijd met alle ontwikkelingen die daar plaatsvonden.¹⁹

Een groep van vijftien studenten, geleid door Andrea Riccardi, besloot samen de Bijbel te lezen en op zoek te gaan naar de betekenis hiervan voor hun dagelijks leven in Rome. Tegelijk met het bestuderen van de Bijbel begonnen zij de armen in sloppenwijken van Rome te bezoeken en hen te helpen. Dienst aan de armen en gerichtheid op gebed en op luisteren naar het Woord van God gingen vanaf het prille begin van de beweging hand in hand. Riphagen-Hamoen en Jilderda (Hendriks (red), 1993) beschrijven dit als een twee-eenheid van spiritualiteit en engagement, een twee-eenheid die is ontstaan door het concept 'vriendschap'. Armen zijn de vrienden van God en dat maakt dat betrokkenheid bij de armen (engagement) ook geestelijk is.²⁰

Gebed, onderlinge vriendschap en dienst aan de armen waren vanaf het allereerste begin belangrijke dragers van de beweging. In de loop van de jaren groeide het bewustzijn dat oorlog de moeder is van

¹⁸ Gebruikte bronnen bij de introductie: Elisabeth Riphagen-Hamoen en Anneke Jilderda, "De *Comunità* di Sant'Egidio," in *Spiritualiteit en engagement*, red. Jan Hendriks (Zoetermeer: Meinema, 1993); Koenraad de Wolf, *Keerpunt. De twaalf werken van Sant'Egidio* (Tielt: uitgeverij Lannoo, 2012); Andrea Riccardi, *Alles kan veranderen. Kijken met hoop naar de wereld van morgen* (Utrecht: Kokboekencentrum, 2018); "Gemeenschap van Sant'Egidio," laatst bezocht op 14-09-2022, <https://www.santegidio.org/>; "Stichting Sant'Egidio Nederland," laatst bezocht op 14-09-2022, <https://www.santegidio.nl/>.

¹⁹ Zie bijvoorbeeld "Tweede Vaticaans Concilie," KRO, laatst bezocht op 04-05-2022, <https://kro-ncrv.nl/katholiek/encyclopedie/t/tweede-vaticans-concilie>, "Tweede Vaticaans Concilie", Wikipedia, laatst bezocht op 04-05-2022, https://nl.wikipedia.org/wiki/Tweede_Vaticans_Concilie, "2e Vaticaans Concilie – Constitutie, *GAUDIUM ET SPES. Over de Kerk in de wereld van deze tijd*, 1965, inleiding (DH4301-DH4310)," RK Documenten, laatst bezocht op 07-09-2022, <https://rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=600&doc=575&id=3049>.

²⁰ Riphagen en Jilderda, "De *Comunità* di Sant'Egidio," 33,34.

alle armoede²¹, dat heeft de Gemeenschap van Sant'Egidio ertoe aangezet om zich in te zetten voor werken aan vrede. Daarmee zijn als de drie pijlers van Sant'Egidio te noemen: gebed, vriendschap met de armen en inzet voor vrede. Vriendschap is te zien als belangrijk fundament onder alles wat Sant'Egidio is en doet. In *Alles kan veranderen* typeert Massimo Naro de Gemeenschap als "een open laboratorium van naastenliefde en solidariteit".²²

In deze opstartfase van Sant'Egidio is een aantal kernaspecten vanuit Vaticanum II duidelijk terug te zien:

- De herbronning vanuit de Bijbel en tegelijkertijd het bewust zoeken naar invulling van de roeping in hun eigen tijd.
- Een groot bewustzijn van het belang om gericht te zijn op de huidige tijd en context, die te bestuderen, te begrijpen en te verklaren in het licht van het evangelie.²³
- De roeping van de kerk en van christenen wordt nadrukkelijk ingevuld door verbondenheid met en inzet voor armen en onderdrukten.²⁴
- De plek van leken en de rol die zij kunnen innemen in kerk en samenleving.²⁵

Paus Franciscus noemt in zijn toespraak op 11 maart 2018 ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van Sant'Egidio, de Gemeenschap een "dochter van het Concilie, van haar boodschap en van haar Geest"²⁶. Hoewel directe invloed van Vaticanum II op het ontstaan van Sant'Egidio niet is aan te wijzen, ontstond de lekenbeweging als gevolg van de tijdgeest die ook Vaticanum II inspireerde. Sant'Egidio gaf praktische uitdrukking aan een breed gevoelde atmosfeer, een gevoel van de noodzaak om te veranderen. In die atmosfeer, die door het Tweede Vaticaans Concilie theologisch is uitgewerkt, ontstond Sant'Egidio. Met het Concilie deelde Sant'Egidio een gevoel van urgentie voor hervorming, kerkzijn voor de armen en het belang van het Woord van God. Later werd dit Concilie, en ook de documenten die hieruit voortkwamen, op een meer directe manier een kompas voor de koers van Sant'Egidio.²⁷

Twee andere belangrijke inspiratiebronnen voor het starten van de beweging die zou uitgroeien tot de wereldwijde lekengemeenschap Sant'Egidio, zijn Franciscus van Assisi en de Regel van Benedictus. Franciscus van Assisi identificeerde zich met de armen, leefde als arme naast de armen en sloot vriendschap met hen. Ook zocht Franciscus de dialoog met de Islam.

De Regel van Benedictus is een leefregel voor monniken, maar bevat belangrijke lessen voor het leven van de kerk. Met name de uitwerkingen rondom de thema's 'ora et labora' (bid en werk) en gastvrijheid hebben de stichters van Sant'Egidio geïnspireerd.²⁸

2.3. Groei naar een wereldwijde beweging

De startende Gemeenschap van Sant'Egidio hanteerde een actief wervingsbeleid, niet onder de groepen armen (uit angst om onvoorwaardelijk dienstbetoon te 'vervuilen' met een

²¹ "Gemeenschap," Stichting Sant'Egidio, laatst bezocht op 14-09-2022, <https://www.santegidio.org/pageID/30008/langID/nl/GEMEENSCHAP.html> en Riccardi, *Alles kan veranderen*, 112.

²² Riccardi, *Alles kan veranderen*, 79.

²³ *GAUDIUM ET SPES*, DH4304.

²⁴ *GAUDIUM ET SPES*, inleiding en deel 1 (DH4304-DH4345).

²⁵ "2e Vaticaans Concilie – Constitutie, *LUMEN GENTIUM*. Over de kerk, 1964, hoofdstuk 4. De leken," laatst bezocht op 07-09-2022, <https://rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=600&doc=617&id=2874>.

²⁶ Paus Franciscus, "DE ARMEN ZIJN JULLIE SCHAT!," Paus Franciscus bij de ontmoeting met de Comunità di Sant'Egidio - Basilica di Santa Maria in Trastevere (2018, alinea 4), laatst bezocht op 07-09-2022, <https://rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=600&doc=6867&highlight=>.

²⁷ Donna Orsuto, "Community of Sant'Egidio: A Case Study from Italy," in *Sharing good news. Handbook on evangelism in Europe*, red. Gerrit Noort, Kyriaki Avtzi en Stefan Paas (Genève: World Council of Churches Publications, 2017), 180.

²⁸ Orsuto, "Community of Sant'Egidio," 182.

bekeringsagenda), maar onder scholieren. De groep in Rome groeide, steeds meer mensen gingen meedoen. Er ontstonden kleine gemeenschappen van onderlinge vriendschappen en solidariteit. Vanaf 1973 kan de Gemeenschap een eigen kerkgebouw aan de Piazza di Sant'Egidio in de Romeinse wijk Trastevere in gebruik nemen waar voortaan het dagelijkse avondgebed plaatsvindt. Er ontstonden gemeenschappen gericht op jongeren, op vrouwen, op armen. De dienst aan de armen breidde zich naar buiten uit en bereikte steeds meer verschillende groepen. Door de groei begon het behartigen van de belangen van allerlei groepen om structuur te vragen en ontstond er een organisatie in taakgroepen (*servizi*). De armen worden vanaf het begin nadrukkelijk vrienden genoemd, ze worden als vrienden gezien en behandeld. Het fundament van de beweging is en blijft vriendschappen sluiten en een vriend(in) zijn voor mensen in de randen van de samenleving. In vijfentwintig jaar groeit de Gemeenschap van vijftien naar vijftienduizend leden. De opzet blijft kleine gemeenschappen van maximaal tweehonderd leden, zodat iedereen elkaar kan kennen. De kern van Sant'Egidio blijft, ook tijdens de groei, dat iedereen bij name gekend wordt en dat naar ieders verhaal wordt geluisterd. Zorgvuldigheid, waardigheid en respect zijn daarbij belangrijke uitgangspunten.

Vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw kwam er ook aandacht voor en actie op het gebied van structurele problematiek in binnen- en buitenland. Dit gebeurde onder andere door het uitoefenen van invloed op de politiek, bijvoorbeeld via het organiseren van congressen, symposia, tentoonstellingen en het uitnodigen van politici en beleidswerkers. De Gemeenschap raakte betrokken bij diverse vredesonderhandelingen.²⁹ De aanpak van de Gemeenschap bij de inzet voor vrede is telkens gebed, ontmoeting en dialoog. Sant'Egidio wordt door diverse internationale organisaties, waaronder de VN en de Afrikaanse Unie, erkend vanwege haar vredesactiviteiten. De beweging heeft hierin vaak een unieke en belangrijke rol, als Gemeenschap zonder leger, zonder economische macht en zonder politieke pressiemiddelen.³⁰

In 1986 is Sant'Egidio officieel door de Rooms-Katholieke Kerk erkend als internationale publieke lekenvereniging. Inmiddels is Sant'Egidio uitgegroeid tot een wereldwijd vertakte Gemeenschap met naar schatting zo'n 60.000 medewerkers die actief zijn in meer dan zeventig landen. Een formeel lidmaatschap bestaat niet, iedereen kan zich aansluiten en meedoen. Er zijn mensen die een betaalde functie vervullen bij Sant'Egidio. Dit zijn met name functies die het vormgeven aan vriendschap met de armen, de inzet voor vrede en het gebed ondersteunen en mogelijk maken (te denken valt aan taken als beheer van gebouwen, financiën en andere middelen, communicatie en fondsenwerving en het opzetten en behouden van een effectieve organisatie van allerlei projecten). Sant'Egidio is te zien als enerzijds universeel en anderzijds sterk geïncultureerd: in alle gemeenschappen gaat het erom vanuit de kracht van het evangelie vriend te worden van de armen. Tegelijkertijd gebeurt dit geworteld in en vormgegeven door die verschillende culturen en kent elke cultuur en elk land weer eigen specifieke armen.³¹

De huidige paus, Franciscus, heeft veel op met de Gemeenschap van Sant'Egidio. Hij is betrokken op hun werk en ook hij benadrukt op allerlei manieren het belang van aandacht en inzet voor de armen en het werken aan vrede. Paus Franciscus heeft op verschillende plekken in de wereld

²⁹ Riphagen en Jilderda, "De Comunità di Sant'Egidio," 23-24.

³⁰ Zie voor een uitgebreide weergave van de motieven en de aanpak voor en voorbeelden van betrokkenheid bij de inzet voor vrede: Riccardi, *Alles kan veranderen*, 108-169.

³¹ De Wolf, *Keerpunt*, 221-225, 234. De inhoudsopgave van dit boek biedt een mooi overzicht van de grote diversiteit aan aandachtsgebieden waar Sant'Egidio zich op allerlei plekken in de wereld op richt. Ook Sant'Egidio, "Gemeenschap" (<https://www.santegidio.org/pageID/30008/langID/nl/GEMEENSCHAP.html>) biedt hierin een goed overzicht.

gemeenschappen van Sant'Egidio bezocht en bij diverse gelegenheden de Gemeenschap toegesproken en leiders van de Gemeenschap op audiëntie uitgenodigd.³² Ook in *Evangelii Gaudium*, een zogeheten Post-Synodale Apostolische Exhortatie van paus Franciscus (2013), klinkt veel door van wat ook in Sant'Egidio op allerlei manieren terug te vinden is.³³ In de inleiding van dit document gaat het over de vreugde van het delen en geven van de van God ontvangen liefde.³⁴ Die ontmoeting met en liefde van God wordt vriendschap genoemd³⁵, een woord dat ook alles van Sant'Egidio doortrekt. Vanaf de eerste pagina gaat het over ruimte voor de ander, met name voor de arme. Hoofdstuk één spreekt verder over een kerk die erop uitgaat, juist ook naar degenen die uitgesloten worden, om uit te nodigen en barmhartigheid te bieden. Verderop in datzelfde hoofdstuk gaat het over de kerk als moeder met een open hart, open voor de armen, zieken en andere mensen die vergeten en veracht worden.³⁶ In de hoofdstukken die volgen is veel aandacht voor een wijze van omgaan met geld en economie die zorgt voor uitsluiting en ongelijkheid (hoofdstuk 2) en voor de maatschappelijke dimensie van evangelisatie waarin het opnieuw gaat over armen, dialoog en vrede (hoofdstuk 4), thema's die ook tot het hart van Sant'Egidio behoren. Hoofdstuk vier van *Evangelii Gaudium* laat een brede visie op evangelisatie zien. De eerste regel van het hoofdstuk luidt "Evangeliseren is in de wereld het Rijk Gods tegenwoordig stellen"³⁷. Net zoals in de documenten van Vaticanum II, wordt ook in *Evangelii Gaudium* benadrukt dat de missie van de kerk, de verkondiging van het evangelie een taak is van heel het volk van God, dus niet alleen van gewijden of anderen die hiervoor een aparte taak of opdracht hebben gekregen.³⁸ Een leken-gemeenschap zoals Sant'Egidio heeft hierin dus volop een plek.

2.4. Sant'Egidio in Nederland

In 1997 is de stichting Sant'Egidio Nederland opgericht. De stichting is actief in verschillende Nederlandse plaatsen, onder andere in Amsterdam, Utrecht, Apeldoorn (de activiteiten vanuit Apeldoorn vallen sinds 2015 onder een zelfstandige stichting: stichting Sant'Egidio Apeldoorn), Roosendaal en Deventer. Zoals in alle plaatsen, richt Sant'Egidio zich ook in Nederland op dienst aan en vriendschap met de armen en andere mensen in de marges van de samenleving, op het gebed en de inzet voor de vrede.³⁹ In 2020 waren er zo'n 250 mensen actief in de stichting. Op een enkele

³² Zie voor voorbeelden van de betrokkenheid van paus Franciscus bij (de thema's en mensen van) Sant'Egidio: "Nieuws #Pope Francis," Sant'Egidio, laatst bezocht op 14-09-2022,

https://www.santegidio.org/pageID/30284/langID/nl/from/0/tags/561_5/NIEUWS.html.

³³ "EVANGELII GAUDIUM. Over de verkondiging van het Evangelie in de wereld van vandaag - Naar aanleiding van de Bisschoppensynode 2012 over de nieuwe evangelisatie, RK Documenten: Paus Franciscus 2013, laatst bezocht op 07-09-2022, <https://rkdocumenten.nl/toondocument/4984-evangelii-gaudium-nl/?idCode=1.1>.

³⁴ *Evangelii Gaudium*, Inleiding, II – 10.

³⁵ *Evangelii Gaudium*, Inleiding, I – 8.

³⁶ *Evangelii Gaudium*, hs1, I – 20 t/m 24 en V – 46 t/m 49.

³⁷ *Evangelii Gaudium*, hs3, 176.

³⁸ *Evangelii Gaudium*, hs3, I – 111 t/m 134.

³⁹ Op de website van Sant'Egidio Nederland is een verslag te lezen van de activiteiten van Sant'Egidio in 2020, "Stichting Sant Egidio Nederland," laats bezocht op 14-09-2022, <https://www.santegidio.nl/stichtingen/stichting-santegidio-nederland/>.

betaalde kracht na zijn dit allemaal mensen die zich vrijwillig inzetten voor activiteiten en diensten⁴⁰ met ouderen, kinderen vluchtelingen, daklozen, et cetera.

2.4.1. Amsterdam

De formele start van Sant'Egidio in Amsterdam was op 2 juni 2000. Daarvoor waren er al wel allerlei gesprekken en verkenningen geweest. Ook was er al een groep mensen die gevangenen bezocht. Maar omdat het gebed de basis is van Sant'Egidio, is de dag dat het gebed van de gemeenschap in Amsterdam voor het eerst plaatsvond aangemerkt als de officiële start van Sant'Egidio in Amsterdam.⁴¹

De Mozes en Aäronkerk aan het Waterlooplein in Amsterdam

Na wat omzwervingen op verschillende locaties in Amsterdam, wordt sinds 2014 de Mozes en Aäronkerk en het naastgelegen pand aan het Waterlooplein in Amsterdam door het Bisdom Haarlem-Amsterdam ter beschikking gesteld aan Sant'Egidio in Amsterdam. De stichting hoeft hiervoor geen huur te betalen, maar is wel verantwoordelijk voor het onderhoud van de gebouwen. De kerk en het naastgelegen pand bieden Sant'Egidio in Amsterdam veel mogelijkheden om zichtbaar aanwezig te zijn in de stad en aan allerlei mensen een gastvrije plek tegen eenzaamheid en uitsluiting te bieden. Het moet een plek zijn van verzoening en vrede, een plaats waar aandacht, vriendschap, maaltijden en ontmoeting te vinden zijn. Concreet is er twee keer per week de Franciscustafel: een dak- en thuislozenrestaurant waar mensen welkom zijn voor een maaltijd. De kerk aan het Waterlooplein is een plaats van gebed en viering: twee keer per week is er een avondgebed, elke eerste vrijdag van de maand een speciaal gebed voor de vrede en elke zondag is er een

eucharistieviering.⁴² Naast activiteiten die in de gebouwen aan het Waterlooplein plaatsvinden, bezoeken vrijwilligers van Sant'Egidio wekelijks ouderen in zorginstellingen in Amsterdam, zetten andere vrijwilligers zich in voor vluchtelingen en is er voor kinderen een School van Vrede (een plek waar huiswerk wordt gemaakt, samen wordt gezongen en gespeeld en waar met de kinderen gepraat wordt over thema's vreedzaam samenleven, wereldvrede, oog hebben voor hulpbehoevenden en aandacht voor het milieu). Hoeveel mensen er precies bij Sant'Egidio in Amsterdam betrokken zijn, is lastig te zeggen. Iedereen is welkom om mee te doen, deel te worden van de Gemeenschap, betrokken te raken bij de verschillende diensten. Er is geen officieel lidmaatschap. Tientallen mensen zijn betrokken als vrijwilliger en met naar schatting enkele honderden mensen is in één of andere vorm contact via de verschillende diensten. Belangrijker dan iets als geregistreerd lidmaatschap, is dat mensen zelf aangeven en ervaren dat ze deel zijn van de Gemeenschap of familie van Sant'Egidio.⁴³

2.5. Samenvattend

Van een initiatief van vijftien studenten in Rome, eind jaren zestig, is Sant'Egidio uitgegroeid tot een wereldwijde leken-gemeenschap (in 1986 officieel door de Rooms-Katholieke Kerk als zodanig erkend) die actief is in meer dan zeventig landen. De Gemeenschap staat van meet af aan in de Rooms-Katholieke traditie: kernaspecten van het Tweede Vaticaanse Concilie (1962-1965) zijn ook

⁴⁰ Binnen Sant'Egidio worden de verschillende activiteiten 'diensten' genoemd. Diensten zijn hier dus geen kerkdiensten of iets dergelijks, maar het zijn de activiteiten voor en ontmoetingen met allerlei mensen die op de één of andere manier in de marges van de samenleving leven en aan wie de leden van de Gemeenschap hun vriendschap aanbieden.

⁴¹ Interview R2, fragment [2]

⁴² Zie voor meer informatie over de invulling van gebed door Sant'Egidio in Nederland: "Bidden met Sant'Egidio," laatst bezocht op 14-09-2022, <https://www.santegidio.nl/gebed/>.

⁴³ Interview R2, fragment [8] en [9]

terug te vinden in de fundamenten en de koers van Sant'Egidio. Ook in het meer recente *Evangelii Gaudium* (2013) zijn veel thema's en overtuigingen terug te lezen die ook een belangrijke plek hebben binnen de Gemeenschap van Sant'Egidio. Overal ter wereld hebben de gemeenschappen van Sant'Egidio drie pijlers: gebed, vriendschap met de armen en inzet voor vrede, waarbij vriendschap op te vatten is als fundamentele houding onder al het werk.

In Nederland is Sant'Egidio vanaf 1997 actief, vanaf juni 2000 bestaat er een gemeenschap in Amsterdam. De gemeenschap in Amsterdam geeft vriendschap met de armen vorm door middel van het tweewekelijkse daklozenrestaurant, het bezoeken van ouderen in zorginstellingen en inzet voor migranten. Voor kinderen is er een School van Vrede. In de Mozes en Aäronkerk aan het Waterlooplein is er tweewekelijks een avondgebed en wekelijks op zondagmiddag een eucharistieviering.

In het volgende hoofdstuk wordt allereerst ingegaan op de visie op theologie en manier van theologie bedrijven zoals die te vinden is bij Sant'Egidio. Vervolgens wordt het kernconcept 'vriendschap met de armen' verder uitgewerkt.

3. Een theologie van vriendschap met de armen

Deelvraag 1

Wat is het concept 'vriendschap met de armen', dat één van de belangrijke pijlers is van de missie van Sant'Egidio, en op welke manieren wordt vanuit dit concept betekenis gegeven aan het begrip heil?

3.1. Inleiding

Voordat de eerste deelvraag beantwoord kan worden, is het belangrijk om zicht te hebben op de visie op theologie en daarmee de manier van theologie bedrijven die bij Sant'Egidio aangetroffen wordt. Dat is nodig om te kunnen begrijpen op welke manier er binnen de Gemeenschap nagedacht wordt over het concept 'vriendschap met de armen', over heil en evangelie en over de praktijken van de Gemeenschap. Paragraaf 3.2 biedt daarom, met behulp van een aantal andere theologische bronnen, inzicht in de benadering van theologie van Sant'Egidio. Dit inzicht helpt om de analyses en conclusies vanuit de literatuur en vanuit de interviews goed te kunnen begrijpen.

Daarna wordt het kernconcept 'vriendschap met de armen' uitgewerkt (paragraaf 3.3). Vanuit die uitwerking wordt vervolgens gezocht naar de betekenis van heil in de Gemeenschap van Sant'Egidio (paragraaf 3.4). In de laatste paragraaf (paragraaf 3.5) volgt concluderend de beantwoording van deelvraag 1.

In het resterende deel van deze inleidende paragraaf wordt een verantwoording gegeven van de methode waarmee deelvraag 1 is beantwoord.

3.1.1. Verantwoording methode beantwoording deelvraag 1

Om de eerste deelvraag te beantwoorden is literatuurstudie gedaan en zijn er interviews gehouden.

Literatuur

De literatuur bestaat uit bronnen vanuit de Gemeenschap van Sant'Egidio, oftewel bronnen van binnenuit. Deze bronnen zijn aangevuld met een tweetal bronnen die vanuit buitenperspectief een beschrijving van Sant'Egidio bieden.⁴⁴ In die bronnen is gezocht naar wat er geschreven is over armen, vriendschap en heil / het goede nieuws van het evangelie.

Interviews

Voor de interviews is een vijftal respondenten geselecteerd. De respondenten zijn als vrijwilliger betrokken bij één van de onderdelen van Sant'Egidio in Amsterdam. Binnen Sant'Egidio worden de activiteiten en contacten met verschillende mensen 'diensten' genoemd: dienst met kinderen, ouderen, dak- en thuislozen, migranten en vluchtelingen, et cetera. De respondenten zijn dus mensen die vanuit hun betrokkenheid bij Sant'Egidio en vanuit hun eigen ervaringen met vriendschappen met mensen die zij via één van de diensten van Sant'Egidio leren kennen, kunnen vertellen over 'vriendschap met de armen':

- Respondent 1 (R1): verantwoordelijke voor de gemeenschap van Sant'Egidio in Amsterdam. Daarnaast is hij betrokken bij de Franciscustafel, het dak- en thuislozenrestaurant van Sant'Egidio in Amsterdam. Elke week ontmoet hij daar de gasten die naar de Franciscustafel komen.

⁴⁴ Zie voor gebruikte bronnen de verwijzingen in de betreffende paragrafen van dit hoofdstuk en de bibliografie.

- Respondent 2 (R2): betrokken bij de dienst aan ouderen. Wekelijks bezoekt zij met een aantal anderen ouderen in De Kastanjehof in Amsterdam.⁴⁵ In dit woonzorgcentrum wonen ouderen met en zonder verstandelijke beperking.
 - Respondent 3 (R3): betrokken bij de Franciscustafel waar dak- en thuislozen een warme maaltijd kunnen krijgen. Elke dinsdagavond ontmoet zij, samen met andere betrokkenen bij Sant'Egidio in Amsterdam, de gasten van de Franciscustafel.
 - Respondent 4 (R4): één van de coördinatoren van de Franciscustafel, wekelijks ontmoet zij de gasten die aanschuiven bij de Franciscustafel.
 - Respondent 5 (R5): coördinator van de dienst aan migranten / vluchtelingen. Dit gaat om vriendschappen met migranten / statushouders die een leven proberen op te bouwen in Amsterdam en over nabij zijn met en inzet voor ongedocumenteerden en anderen die als vluchteling of migrant in Amsterdam verblijven. Naast zijn inzet bij de dienst aan migranten / vluchtelingen, is hij één van de betaalde krachten van Sant'Egidio in Amsterdam. In zijn betaalde functie houdt hij zich bezig met zaken als gebouwenbeheer, fondswerving, pr / communicatie en andere aspecten die de diensten van de gemeenschap mede faciliteren en ondersteunen.
- Met elk van deze vijf personen is een gesprek van één tot anderhalf uur gevoerd over Sant'Egidio en over vriendschap met de armen.⁴⁶

Om de interviews te analyseren is gebruik gemaakt van coderen via Thematische Analyse. Thematische Analyse is te zien als een *light*-versie van de Gefundeerde Theoriebenadering (Grounded Theory). Thematische Analyse is een inductieve manier van het analyseren van data. Dat wil zeggen dat er vooraf geen theorieën of modellen bekend of ontworpen zijn, maar dat theorie of (theoretische) kennis gaandeweg, tijdens het onderzoeken en analyseren, opgedaan en ontwikkeld wordt. Bij Thematische Analyse gaat het om het identificeren, analyseren en rapporteren van kwalitatieve data.⁴⁷ Het analyseren van de interviews is via coderen met behulp van kleurcodes gedaan. In de interviews is gezocht naar wat er gezegd is over de thema's uit de deelvraag: armen en mensvisie, vriendschap, verbinding met spiritualiteit, heil / het goede nieuws van het evangelie. De betreffende fragmenten zijn voorzien van verschillende kleurcodes:

Armen en mensvisie

Vriendschap

Verbinding met spiritualiteit

Heil / het goede nieuws van het evangelie

Aan het thema 'armen' is het thema 'mensvisie' toegevoegd, omdat uit de gesprekken telkens bleek dat nadenken over de vraag wanneer iemand arm is nauw verbonden is met mensvisie.

Aan het thema 'heil' is het thema 'het goede nieuws van het evangelie' toegevoegd, omdat in de gesprekken het woord 'heil' niet altijd op een directe manier aan de orde kwam, wel is er gesproken over 'evangelie' en de vraag naar wat (het goede nieuws van) het evangelie inhoudt.

⁴⁵ "Kastanjehof – ouderen," Cordaan, laatst bezocht op 26-04-2022, <https://www.cordaan.nl/locatie/kastanjehof-ouderen>.

⁴⁶ Zie bijlagen 1 en 2 voor de opzet van de interviews. Voor de interviews met respondent 1 en 2 is de opzet van bijlage 1 gebruikt, vanwege beider betrokkenheid bij de bredere beweging van Sant'Egidio en bij de start van Sant'Egidio in Amsterdam, vanwege de rol van verantwoordelijke voor de gemeenschap (respondent 1) en vanwege het perspectief als theoloog (respondent 1 en 2 beiden). Voor de overige drie interviews is de opzet van bijlage 2 gebruikt. De vragen uit de interviewopzet komen niet allemaal direct en/of in dezelfde volgorde terug in de interviews. De opzet fungeerde niet als af te nemen vragenlijst, maar als opbouw en structurering voor de gesprekken.

⁴⁷ Nel Verhoeven, *Wat is onderzoek? Praktijkboek voor methoden en technieken* (Amsterdam: Boom uitgevers, 2018), 28, 293-298.

De uitgewerkte en gecodeerde interviews zijn niet gepubliceerd. Citaten uit de verschillende interviews zijn opgenomen in dit onderzoeksverslag. Zie bijlage 3 voor het datamanagementplan met betrekking tot de interviews.

Op basis van de analyse van de gelezen literatuur en de gehouden interviews, zijn de paragrafen 3.3, 3.4 en 3.5 geschreven en daarmee wordt deelvraag 1 beantwoord.

3.2. Theologie vanuit de praktijk

Wie zicht wil krijgen op de theologie van Sant'Egidio, zal in eerste instantie geen uitgebreide uiteenzettingen van allerlei geloofsovertuigingen of een systematische beschrijving van de theologie vinden. Dat maakt het lastig om goed grip te krijgen op wat Sant'Egidio precies is en waar de Gemeenschap theologisch (voor) staat. Tegelijk zegt juist dit veel over de kern en de identiteit van Sant'Egidio. Theologie, geloof, evangelie ontstaan en gebeuren in de dienst aan en vriendschap met de armen. Daar, in de concrete praktijken, wordt het evangelie ontdekt, krijgt het vorm, wordt geloof zichtbaar, en krijgt het (letterlijk!) een gezicht. Praktijk en theologie zijn niet los van elkaar te zien, ze vormen twee kanten van dezelfde medaille. Bij Sant'Egidio ontstaat theologie vooral in en vanuit de praktijk, in de ontmoeting met de ander. Door het blijvend goed doordenken van die praktijken, van de roeping of opdracht van kerken en gelovigen in de wereld, van de plek van gebed en van het Woord wordt die praktijk aangescherpt en verrijkt.

3.2.1. Modellen voor contextuele theologie: het Praxis Model

Om deze benadering van theologie beter te begrijpen, is de uiteenzetting van zes modellen voor contextuele theologie die Bevans (2002) geeft behulpzaam.⁴⁸ Alvorens hij de modellen uitwerkt, betoogt Bevans allereerst dat theologie altijd contextuele theologie is: de drie bronnen of loci van theologie zijn Schrift, traditie (samen 'ervaringen van het verleden' genoemd) en context ('ervaringen van het heden'). Onder context verstaat Bevans de ervaringen van een persoon of groep, de cultuur, de sociale positie van personen of gemeenschappen en sociale veranderingen.⁴⁹ In zes modellen beschrijft Bevans zes unieke manieren waarop contextuele theologie tot stand komt. Deze modellen zijn achtereenvolgens het Translation Model, het Anthropological Model, het Praxis Model, het Synthetic Model, het Transcendental Model en het Countercultural Model. De verschillen tussen de modellen zitten vooral in variatie in de balans tussen Schrift en traditie enerzijds en context anderzijds. In het ene model zijn Schrift en traditie het dominante uitgangspunt voor theologie, in het andere model ligt het zwaartepunt juist bij de context. Die verschillende benaderingen resulteren in verschil in overtuigingen, in verschil in visie op de plek en interpretatie van de Bijbel en van de context en ook in verschillende (missionaire) praktijken. Hoewel modellen versimpelde weergaven zijn van de werkelijkheid, een model nooit de volledige werkelijkheid kan vangen en er in de praktijk meerdere modellen naast elkaar kunnen bestaan en elkaar kunnen aanvullen, helpen de zes modellen van Bevans wel om meer grip te krijgen op de theologie van Sant'Egidio en om van daaruit de inhoud van die theologie in beeld te brengen. De benadering van theologie binnen Sant'Egidio past het beste binnen het Praxis Model.⁵⁰ Centraal in dit model is de focus op christelijke actie. Het blijft niet bij actie, maar theologie is ook de reflectie op deze actie en die vervolgens voortdurend in dialoog brengen met overtuigingen, Schrift en traditie. Doel is telkens om te onderscheiden wat de betekenis en bijdrage van het christelijke geloof is aan sociale veranderingen in de context. Dat is ook precies de vraag geweest waar Sant'Egidio mee is gestart: een groep studenten besloot om samen de Bijbel te lezen en te zoeken naar de betekenis daarvan voor hun dagelijkse levens in Rome, een stad met grote tegenstellingen en veel armoede. De studenten begonnen zich in te zetten voor kinderen

⁴⁸ Stephen B. Bevans, *Models of contextual theology (Revised and expanded edition)* (New York: Orbis Books, 2002).

⁴⁹ Bevans, *Models of contextual theology*, 3-7.

⁵⁰ Bevans, *Models of contextual theology*, 70-79.

in de sloppenwijken aan de oever van de Tiber.⁵¹ Op die manier was Sant'Egidio vanaf het allereerste begin een beweging die zich verbond aan sociale verandering in de context en die daar vanuit Schrift en traditie op reflecteerde: een Gemeenschap van 'reflective action' die haar inspiratie niet alleen haalt uit de Bijbel, maar ook uit de huidige realiteit en uit de mogelijkheden en hoop die in die concrete werkelijkheid te ontdekken zijn.⁵²

Riccardi (2018) zegt hier later over dat het Woord van God elke dag opnieuw moet worden beluisterd en gelezen in de tijd. Het Woord zit in het leven van een persoon, in de geschiedenis en in de tijd. De Schrift verwijst op die manier naar een ander boek: het boek van de geschiedenis en van het leven. Riccardi noemt dit 'een theologie van de tekenen des tijds': een betrouwbaar verstaan van de werkelijkheid, gelezen in het licht van het evangelie. Die tekenen van de tijd zijn doorslaggevend voor het ten dienste staan van de mensheid. Het gaat om de voortdurende interactie of dialoog tussen het Woord en de werkelijkheid in elke tijd en context. Op die manier kan in elke tijd, in het licht van het Woord, telkens weer opnieuw ontdekt worden wat kerken en christenen te doen staan, op welke manieren zij ten dienste kunnen staan van de mensheid.⁵³

3.2.2. Bevrijdingstheologie

Het Praxis Model wordt ook wel 'bevrijdingsmodel' genoemd en wordt dan ook geïdentificeerd met bevrijdingstheologie.⁵⁴ Ook hierin wordt het wezenlijke van het christelijke geloof gezien in de actieve aanwezigheid van christenen in de geschiedenis. Het gaat niet zozeer om het begrijpen van waarheden, maar om engagement en attitude, gefundeerd in de liefde van God, de overgave aan hem en van daaruit ook overgave aan en inzet voor anderen. De gerichtheid op anderen komt ook voort uit de nadruk op God die zich openbaart door mens te worden, dat laat een onlosmakelijke eenheid tussen God en mens zien en een fundamentele gerichtheid op mensen. Het Tweede Vaticaans Concilie is, net als voor het ontstaan van Sant'Egidio, ook voor de opkomst en ontwikkeling van de bevrijdingstheologie een inspiratiebron geweest. Theologie wordt gedefinieerd als kritische reflectie op het handelen. Het gaat dan om theologie die kritisch is tegenover zichzelf en de eigen grondslagen. En het gaat om een theologie die kritisch is ten opzichte van de (sociaaleconomische) context. Ook wordt er, net als Riccardi doet, gesproken over een theologie van de tekenen der tijden.⁵⁵ Geloof wordt door Gutiérrez (1974) gedefinieerd als "werkzame liefde, actie, engagement ten dienste van de mensen".⁵⁶ Theologie is daar vervolgens een reflectie op. Dat maakt dat theologie ook voortdurend in beweging is, zich vernieuwend en telkens inspelend op de vragen die zich in de geschiedenis aandienen. Het doel van de kritische reflectie is dan ook telkens om de realiteiten van nu te plaatsen in het licht van het evangelie en van de toekomst waarop gehoopt en waarin geloofd wordt. En om vervolgens aan die toekomst bij te dragen en op die manier een theologie van bevrijding en transformatie te worden. Deze noties vanuit de bevrijdingstheologie zijn ook te herkennen binnen Sant'Egidio.⁵⁷

3.2.3. Nog een keer modellen voor contextuele theologie

Zoals hiervoor al aangegeven, vangen de modellen voor contextuele theologie die Bevans aanreikt nooit de volledige werkelijkheid van een praktijk en kunnen verschillende modellen in één praktijk

⁵¹ Riphagen en Jilderda, "De Comunità di Sant'Egidio," 22.

⁵² Bevans, *Models of contextual theology*, 70.

⁵³ Riccardi, *Alles kan veranderen*, 25, 41, 45.

⁵⁴ Gustavo Gutiérrez, *Theologie van de bevrijding* (Baarn: Ten Have, 1974) biedt een behulpzame introductie op de bevrijdingstheologie. Het eerste hoofdstuk (met name 19-28) gaat in op theologie als kritische reflectie.

⁵⁵ In de constitutie GAUDIUM ET SPES (één van de constituties n.a.v. Vaticanum II) wordt het begrip 'tekenen der tijden' ook genoemd en het belang benadrukt om die te kunnen onderscheiden en daarin Gods aanwezigheid en bedoelingen te ontdekken (o.a. DH4311).

⁵⁶ Gutiérrez, *Theologie van de bevrijding*, 24.

⁵⁷ Onder meer in de gesprekken tussen Riccardi en Naro, weergegeven in *Alles kan veranderen* komt deze benadering van theologie telkens weer naar voren.

naast elkaar bestaan. Dat is ook het geval bij Sant'Egidio. Binnen de Gemeenschap is ook het Countercultural Model⁵⁸ duidelijk te herkennen. Dit model wordt ook wel *engagement model*, *contrast model of prophetic model* genoemd. In dit model wordt de context uiterst serieus genomen en gaat het over een radicale betrokkenheid bij die context. Tegelijk wordt die context kritisch en met argwaan bekeken. Het evangelie stelt alle culturen en contexten onder kritiek en plaatst daar een alternatief tegenover. Theologie heeft zo gezien een profetische functie in de samenleving. Vanuit de radicale betrokkenheid bij de context en de trouw aan het evangelie dat als lens dient om naar de context te kijken, hebben christenen en kerken de opdracht om contrastgemeenschappen te vormen, te laten zien dat het anders kan, dat het anders moet en dat dit vanuit en door het evangelie mogelijk is. Dit aspect is duidelijk terug te zien bij Sant'Egidio. De Wolf (2012) spreekt in *Keerpunt* meerdere keren over 'de profetie van de Gemeenschap' wanneer hij verschillende bij Sant'Egidio betrokken personen interviewt over de werken van Sant'Egidio.⁵⁹ Als Riccardi in *Alles kan veranderen* spreekt over de inzet voor vrede via de Scholen van Vrede en de betrokkenheid bij vredesonderhandelingen, is hetzelfde te beluisteren: vrede is mogelijk, er zijn alternatieven, alles kan veranderen.⁶⁰

3.2.4. Verschillende theologische stemmen

Bij de bestudering van een concrete geloofsgemeenschap, klinkt theologie op allerlei verschillende niveaus door. Vanaf diverse plekken in en vanuit de geloofsgemeenschap, en ook breder, de traditie waarin de geloofsgemeenschap staat, klinken theologische stemmen. Om de theologie en de praktijken van een geloofsgemeenschap goed in beeld te krijgen, is het belangrijk om te horen welke stem waar en op welke manier klinkt. Die stemmen zijn wel van elkaar te onderscheiden, maar beïnvloeden elkaar ook en hangen met elkaar samen. Dit geldt voor elke geloofsgemeenschap, welke traditie of welk model voor contextuele theologie er ook aan ten grondslag ligt. Omdat in dit onderzoek een concrete geloofsgemeenschap bestudeerd wordt, is het van belang om stil te staan bij die verschillende theologische stemmen en om duidelijk te maken welke stemmen in deze casestudy vooral klinken.

Cameron (2010) heeft deze verschillende stemmen bij elkaar gebracht in het model 'the four voices of theology'⁶¹:

Normatieve theologie: de officiële leer van de kerk / het kerkgenootschap, geloofsbelijdenissen, liturgie, e.d.
(*normative theology*)

Formele theologie: de theologie van theologen en de dialoog met andere disciplines
(*formal theology*)

Beleden theologie: het geloof / de overtuigingen van de leden/betrokkenen, het geloof dat zij aanhangen
(*espoused theology*)

Geleefde theologie: de theologie die blijkt uit wat mensen in de praktijk doen / wat er in de praktijk van de kerk gebeurt
(*operant theology*)

⁵⁸ Bevans, *Models of contextual theology*, 117-127.

⁵⁹ De Wolf, *Keerpunt*, 55, 73, 127, 163, 235. De verhalen die De Wolf optekent zijn stuk voor stuk voorbeelden van een radicale betrokkenheid bij de context, het bieden van alternatieven, het zijn van een contrastgemeenschap en het laten horen van een profetisch geluid.

⁶⁰ Riccardi, *Alles kan veranderen*, 69-71, 108-119.

⁶¹ Helen Cameron et al., *Talking about God in Practice. Theological action research and practical theology* (London: SCM Press, 2010), 54-56.

Vanuit wat hierboven geschreven is over theologie vanuit de praktijk, ligt het voor de hand dat bij Sant'Egidio de stem van de geleefde (*operant*) theologie de duidelijkste stem in de Gemeenschap is: de Gemeenschap spreekt zich theologisch vooral uit via de concrete praktijken. Het bezoeken van ouderen, het daklozenrestaurant, het nabij zijn bij migranten, de School van Vrede voor kinderen, het avondgebed en de wekelijkse eucharistieviering. Dat is dan ook de stem die in dit onderzoeksverslag vooral doorklinkt, samen met de stem van de beleden (*espoused*) theologie. Beide stemmen zullen vooral klinken in de interviews met mensen die als vrijwilliger betrokken zijn bij de praktijken van Sant'Egidio. Bij welke praktijken zijn zij betrokken? Wat is kenmerkend voor die praktijken? Hoe geven zij vriendschap met de armen concreet vorm? Wat zijn hun overtuigingen? Waarom doen zij wat zij doen? Wat geloven zij? En wat motiveert hen om hun tijd, energie en vriendschap aan te bieden aan de armen?

Cameron biedt in haar werk geen uitgebreide operationalisaties van de vier theologische stemmen. In dit onderzoek gaat de geleefde theologie over de praktijken van het vormgeven van vriendschap met de armen zoals die bij Sant'Egidio in Amsterdam te vinden zijn. Om deze praktijken zo goed mogelijk in beeld te brengen, wordt naast de interviews gebruik gemaakt van observaties en van bronnen vanuit Sant'Egidio.

De beleden theologie komt in dit onderzoek naar voren via de interviews met de betrokken vrijwilligers bij de praktijken van Sant'Egidio in Amsterdam. Het gaat hier dus om de overtuigingen en het geloof van bij de gemeenschap betrokken vrijwilligers. Zij spreken zich hierover uit aan de hand van vragen over hun praktijken.

In relatie tot het model van Cameron kan daarom gezegd worden dat de geleefde (*operant*) theologie hier de belangrijkste ingang is in de theologie van de Gemeenschap, terwijl de beleden (*espoused*) theologie hier vooral de reflecties betreft van deelnemers op deze praktijken (dit komt overeen met het Praxis Model zoals uitgewerkt in paragraaf 3.2.1).

Dat in dit onderzoek de focus ligt op de geleefde en – in het verlengde daarvan - de beleden theologie, betekent niet dat de beide andere stemmen, die van de normatieve en de formele theologie, niet aanwezig zijn. Deze stemmen (opgehaald uit bronnen vanuit de bredere beweging van Sant'Egidio, vanuit de Rooms-Katholieke theologie en uit enkele andere theologische bronnen), worden gebruikt om de stemmen van de geleefde en beleden theologie goed te kunnen verstaan en te kunnen duiden.

De beste manier om goed naar de stem van de geleefde theologie te luisteren en die te begrijpen, is door aanwezig te zijn in de praktijken, daar te observeren en te participeren. Om toch ook via een onderzoeksverslag de geleefde theologie van Sant'Egidio in Amsterdam zo goed mogelijk te kunnen verstaan, is ervoor gekozen om in dit verslag eerst vooral de stem van de beleden theologie te laten klinken en pas daarna, in het volgende hoofdstuk, die van de geleefde theologie. Op die manier wordt de lezer, via de stem van de beleden theologie, meegenomen naar de praktijken, naar de geleefde theologie van Sant'Egidio in Amsterdam.

In het vervolg van dit hoofdstuk wordt het kernconcept 'vriendschap met de armen' verder uitgewerkt. Vanuit die uitwerking wordt vervolgens gezocht naar de betekenis van heil in de Gemeenschap van Sant'Egidio.

3.3. Vriendschap met de armen

3.3.1. Armen

De vraag wanneer iemand arm is of wie de armen zijn, kan vanuit verschillende invalshoeken beantwoord worden. In het zoeken naar de visie van Sant'Egidio hierop, wordt vanuit drie invalshoeken gekeken: vanuit de kijk op de samenleving, vanuit mensvisie of mensbeeld en vanuit theologisch perspectief. Elk van deze invalshoeken laat andere aspecten van het antwoord zien op de vraag wanneer iemand arm is en hoe er naar armen gekeken wordt. Tegelijkertijd staan deze

invalshoeken niet los van elkaar: ze beïnvloeden elkaar en vloeien in elkaar over. Het theologisch perspectief bepaalt mede de kijk op mensen. Andersom: de ontmoeting met mensen kleurt en verrijkt de theologie. De blik op de samenleving, het verstaan en duiden van de tekenen van een specifieke tijd en context en de interpretatie en toepassing van het Woord van God in die samenleving zijn niet van elkaar te scheiden.⁶² En een mensvisie bepaalt mede de blik op en interpretatie van de samenleving. Toch wordt in de uitwerking van de vraag ‘wie zijn de armen?’ gebruik gemaakt van deze drie van elkaar onderscheiden invalshoeken. Dat helpt om scherp te krijgen wat er binnen Sant’Egidio bedoeld wordt als het gaat over ‘armen’. Hieronder volgt per invalshoek een uitwerking vanuit de literatuurbronnen van en over Sant’Egidio en vanuit de gehouden interviews met betrokkenen bij Sant’Egidio in Amsterdam.

Vanuit kijk op de samenleving

Literatuur

In zijn gesprekken met Massimo Naro maakt Riccardi (2018) duidelijk dat de samenleving (of een stad, regio, land) gezien wordt als een context met een kern of centrum en met periferieën of randen. In die randen bevinden zich de mensen die om allerlei redenen niet gezien worden, niet meetellen, geen plek hebben of krijgen in de samenleving. Deze periferieën worden zowel geografisch als existentieel opgevat. Bij geografische of ruimtelijke periferieën gaat het om de fysieke plekken of buurten waar deze mensen leven.⁶³ Bij existentiële periferieën gaat het over fasen en omstandigheden in het leven waardoor mensen of groepen mensen in de randen van de samenleving gedrongen worden, niet of niet echt gezien worden en eenzaamheid ervaren. Riccardi noemt ouderen als voorbeeld. In samenlevingen waar de waarde van mensen gemeten wordt aan de hand van de productieve capaciteit, hebben ouderen geen waarde, en in die zin leven zij in de periferie van de samenleving.⁶⁴ Er zijn mensen die, levend in de geografische en/of existentiële periferieën van een samenleving, geen naam lijken te hebben, omdat die nooit door iemand wordt uitgesproken. Eenzaamheid, zwijgen over iemands leven en naam is ook armoede.⁶⁵ De omschrijving van armen die door Riphagen-Harmoen en Jilderda (1993) wordt gegeven in hun schets van de gemeenschap van Sant’Egidio in Rome sluit hierbij aan. Zij spreken over “slachtoffers van maatschappelijke systemen”.⁶⁶ Uit de bundel portretten en verhalen van allerlei mensen uit verschillende delen van de wereld, opgetekend door Koenraad de Wolf en in beeld gebracht door fotograaf Herman Ricour, blijkt dat elke context zijn eigen armen heeft: ouderen, mensen die lijden onder materiele armoede, bepaalde etnische groepen, mensen die besmet zijn met hiv, ter dood veroordeelden, kinderen en gezinnen die verwoest worden door de macht en het geweld van bendes.⁶⁷

Interviews

Uit de interviews wordt duidelijk dat de vraag wie de armen zijn nauw samenhangt met hoe een samenleving functioneert. Er is dus niet één vaste definitie van armen die in elke context van toepassing is. Zoals respondent 1 aangeeft:

Onze vraag is vanaf het begin af aan geweest: ‘wie zijn de melaatsen van onze tijd? Wie zijn de armen van onze stad?’⁶⁸

⁶² Juist het luisteren naar het Woord in het licht van de tijd en tegelijk het interpreteren van de tijd vanuit het Woord is typerend voor de spiritualiteit van Sant’Egidio, onder andere uitgewerkt door Riccardi in *Alles kan veranderen*. Ook in twee van de interviews kwam dit terug als gesproken wordt over leven en geloven met de Bijbel in de ene en de krant in de andere hand: interview R2, fragment [43] en interview R5, fragment [22].

⁶³ Riccardi, *Alles kan veranderen*, 68.

⁶⁴ Riccardi, *Alles kan veranderen*, 72-76.

⁶⁵ Riccardi, *Alles kan veranderen*, 212, 213.

⁶⁶ Riphagen en Jilderda, “De Comunità di Sant’Egidio,” 32.

⁶⁷ De Wolf, *Keerpunt*. De inhoudsopgave van het boek geeft al een brede blik op wie de armen zijn in allerlei delen van de wereld.

⁶⁸ Interview R1, fragment [6]

Alle respondenten geven aan dat armoede vooral te maken heeft met uitsluiting, buitengesloten worden of voelen en met eenzaamheid. Dat is kenmerkender voor armoede dan het wel of niet hebben van voldoende financiële middelen. Zoals respondent 4 aangeeft als zij vertelt over haar inzet bij de Franciscustafel:

Wat ik hier heel erg heb geleerd, is dat 'arm zijn' niet alleen op geld betrekking heeft.⁶⁹

Respondent 2 geeft als omschrijving van armen die zij binnen de Gemeenschap meestal gebruikt:

Mensen die op de één of andere manier niet volwaardig mee kunnen doen in de samenleving, door wat dan ook.⁷⁰

Ook hier wordt weer duidelijk dat de vraag wie de armen zijn alles te maken heeft met hoe de samenleving in elkaar zit en functioneert. Respondent 5 verwoordt dit als volgt:

Het gaat dus niet zozeer over hoeveel geld je te besteden hebt, maar veel meer over ja, welke ruimte en welke kansen krijg je in onze samenleving en wie wordt er uitgezonderd.⁷¹

Voorbeelden die vervolgens in de interviews genoemd worden van de armen in onze huidige Nederlandse samenleving zijn mensen met een (verstandelijke) beperking, economisch armen, ouderen die eenzaam zijn, kinderen die minder kansen hebben, vluchtelingen en migranten, mensen in de gevangenis, mensen in onze samenleving die geen netwerk om zich heen hebben, eenzamen, daklozen.

Vanuit mensvisie

Literatuur

In de inleiding van Riccardi bij *Een andere kerst* (een uitgave van Sant'Egidio, 2012) wordt kernachtig duidelijk gemaakt hoe er binnen Sant'Egidio naar armen gekeken wordt: zij zijn geen sociale gevallen of zorgbehoevenden, maar zij worden als vrienden of verwanten gezien.⁷² Riphagen-Hamoen en Jilderda (1993) benoemen deze visie als de erkenning van het subject-zijn van de ander. De arme, de ander is daarmee geen object dat enkel ontvangt of probleem dat moet worden opgelost, maar allereerst en vooral gewoon mens.⁷³

Vanuit die erkenning van subject-zijn van de ander en vanuit hen zien als vrienden of familie volgt het bij Sant'Egidio belangrijke principe dat niemand zo arm is dat hij een ander niet kan helpen. Niemand is dus irrelevant en van daaruit moet in iedere persoon onderscheiden worden wat iemand voor een ander kan doen om die ander vervolgens te helpen dat te verwezenlijken.⁷⁴

Interviews

Alle respondenten benadrukken sterk dat ieder mens altijd allereerst gewoon mens, medemens is. De situatie waarin iemand zich bevindt en problemen die iemand kan hebben, veranderen daar niets aan. Ook of iemand door de samenleving wel of niet gezien wordt, mee kan doen en kansen krijgt, doet niets af aan het feit dat iemand altijd medemens is. Een mens is nooit meer waard of beter dan

⁶⁹ Interview R4, fragment [5]

⁷⁰ Interview R2, fragment [12]

⁷¹ Interview R5, fragment [8]

⁷² Gemeenschap van Sant'Egidio, *Een andere kerst. Het feestmaal van Sant'Egidio met de armen* (Averbode: uitgeverij Averbode, 2012)

⁷³ Riphagen en Jilderda, "De Comunità di Sant'Egidio," 34. Zie ook Andrea Riccardi, *Het Gebed, het Woord, het Gelaat* (Averbode: uitgeverij Averbode, 2021), 75.

⁷⁴ Sant'Egidio, *Een andere kerst*, 85 / Riccardi, *Alles kan veranderen*, 78, 80.

een ander. Daarin is dus ook geen verschil tussen degene die als vrijwilliger bij Sant'Egidio betrokken is en bijvoorbeeld het eten serveert in het daklozenrestaurant en iemand die als gast vanuit een leven op straat aanschuift voor een maaltijd.

*We zijn allemaal arm, toch?*⁷⁵

*Dat ieder mens er mag zijn. (...) Het zijn medemensen en ieder mens heeft andere dingen.*⁷⁶

*Mensen vallen niet samen met een medisch en sociaal of wat voor probleem of nood ze ook mogen hebben. Maar mensen zijn mens. En zo willen we dat allereerst ook zien.*⁷⁷

De respondenten vertellen hierbij dat ze zich er sterk van bewust zijn dat zij net zo goed die dakloze hadden kunnen zijn of iemand die op een andere manier in de problemen is geraakt of zich in de marge van de samenleving bevindt. Zij zien zichzelf niet als beter of meer geslaagd in het leven.⁷⁸ De visie dat mensen allereerst gewoon mens zijn, als medemens gezien worden en dat ieder mens zijn/haar eigen issues heeft, betekent volgens de respondenten ook dat ieder mens altijd iets te bieden heeft, iets kan betekenen voor een ander, mooie kanten heeft.

*Je gaat ervan uit, elk mens heeft ook iets te bieden, iets te geven. Als jij hier bij de Franciscustafel bent en je helpt, merk je in het contact met mensen dat je daar vreugde aan beleeft. Ik heb heel vaak gehad dat ik hier kwam en dat ik dacht van 'pfff'... En dat je met energie naar huis gaat.*⁷⁹

*Ze zijn onze leermeesters.*⁸⁰

Vanuit theologisch perspectief

De theologie die ten grondslag ligt aan alles wat er in en vanuit Sant'Egidio gebeurt, kleurt uiteraard ook de kijk op de samenleving en de mensvisie. Het theologisch perspectief is hiervoor zelfs in hoge mate bepalend. Oftewel: wat hierboven beschreven is over de blik op de samenleving en de manier van kijken naar mensen, geeft ook al een inkijkje in het theologisch perspectief. Dat wordt hieronder verder uitgewerkt vanuit de gelezen literatuur en de gehouden interviews.

Literatuur

Vanuit de invalshoek van de samenleving is duidelijk geworden dat armen diegenen zijn die in de periferieën van de samenleving leven. Het theologische perspectief op wie de armen zijn laat zien dat dit geen mensen kunnen zijn die marginaal zijn. Want de Meester, Jezus zelf, identificeert zich met hen.⁸¹ De ander is schepsel, meer nog, vriend van God en het waard om bemind te worden.⁸² In *Een andere kerst* wordt Joseph Ratzinger aangehaald om deze kijk op armen duidelijk te maken: "Ieder die hun hulp nodig heeft, is juist daardoor, ongeacht zijn overtuiging, een broeder van Christus, ja, een manifestatie van de Heer zelf."⁸³ Riccardi (2018) drukt dit op een vergelijkbare manier uit: de arme is het alter ego van Jezus, de plaatsbekleder van Jezus Christus, het sacrament van de Heer. Het gaat hier om het besef dat Jezus aanwezig is in de geringsten.⁸⁴ Een Bijbelgedeelte dat hierin

⁷⁵ Interview R5, fragment [8]

⁷⁶ Interview R3, fragment [2] en [19]

⁷⁷ Interview R1, fragment [19]

⁷⁸ Onder andere Interview R2, fragment [24] en interview R5, fragment [9]

⁷⁹ Interview R2, fragment [23]

⁸⁰ Interview R1, fragment [42]

⁸¹ Riccardi, *Het Gebed, het Woord, het Gelaat*, 75.

⁸² Riphagen en Jilderda, "De Comunità di Sant'Egidio," 32-34.

⁸³ Sant'Egidio, *Een andere kerst*, 33.

⁸⁴ Riccardi, *Alles kan veranderen*, 95-96.

belangrijk is en verschillende keren genoemd wordt is Matteüs 25:31-46. Met name vers 40: “Ik verzeker jullie: alles wat jullie gedaan hebben voor een van de geringsten van mijn broeders of zusters, dat hebben jullie voor Mij gedaan.” (NBV21).

Interviews

Uit de interviews komen drie lijnen naar voren die de visie op armen inkleuren vanuit theologisch perspectief.

De eerste lijn gaat over de vraag voor wie Jezus naar de aarde kwam, voor wie het Koninkrijk van God is. Door verschillende respondenten wordt aangegeven dat Jezus kwam voor de armen, voor de mensen aan de rand van de samenleving. Een voor de respondenten logisch gevolg is om in navolging daarvan ook gericht te zijn op de armen, op de mensen in de marge.

Voor wie kwam Jezus? Ja, een enkele keer ook wel voor de mensen die het goed hadden om ze te laten merken dat ze hun ogen open moeten doen omdat er ook anderen zijn die het niet goed hebben. En verder voor de mensen die ik net allemaal omschreven heb (mensen in de marge, mensen die niet volwaardig mee kunnen doen in de samenleving). Ja, niet voor de gewone burgers of zo ja, daar heeft hij weinig aandacht aan gegeven.⁸⁵

De tweede lijn die in de interviews naar voren komt gaat over hoe God naar mensen kijkt en wie of wat mensen zijn in Gods ogen. De respondenten zien elk mens als schepsel van God, gemaakt naar Gods beeld. Eén respondent drukt het nog sterker uit:

Elk mens is geliefd kind van God.⁸⁶

Gevolg van deze visie is dat elk mens even waardevol is. Ieder mens is de moeite waard om te leren kennen en in te investeren en er is nooit iemand die meer of minder waard is dan een ander.

Wat ik vooral probeer is om gewoon een ander mens te zien in plaats van een dakloze of een vluchteling. (...) En dat doe ik wel vanuit de overtuiging dat elk mens geschapen is naar het beeld van God.⁸⁷

De derde lijn die vanuit de interviews te ontdekken is, ligt in het verlengde van de overtuiging dat elk mens geschapen is naar Gods beeld. Hieruit vloeit de opvatting voort dat in elk mens ook iets van God te ontdekken is, dat God aanwezig is in ieder mens. Zo gezien kan elke ontmoeting met een ander ook telkens iets van een ontmoeting met God worden. Matteüs 25 wordt hierbij meerdere keren genoemd, in elke hongerige, naakte en dergelijke kan Jezus gezien worden. Overigens geeft één van de respondenten aan dit niet op die manier heel direct te ervaren.

Vanuit geloof is het zo, iedereen die je ontmoet, ook de mensen waar je minder mee hebt, dat is ook op een bepaalde manier een ontmoeting met God. Wat niet wil zeggen dat het makkelijk is, want sommige mensen wil ik ook liever niet zien. (...) Maar het is wel goed om je van daaruit te realiseren: je moet eigenlijk nooit iemand uit je leven bannen. En dat zou ik niet hebben als ik niet vanuit geloofsoptie ernaar kijk en mee bezig ben.⁸⁸

In jezelf ook openstellen om mensen beter te leren kennen, groeit ook de rijkdom van steeds meer te leren ontdekken van hoe God aanwezig is in ieder mens.⁸⁹

⁸⁵ Interview R2, fragment [14]

⁸⁶ Interview R1, fragment [38]

⁸⁷ Interview R5, fragment [19]

⁸⁸ Interview R3, fragment [20]

⁸⁹ Interview R1, fragment [40]

3.3.2. Vriendschap

Vriendschap is te zien als belangrijk fundament onder alles wat er in en vanuit de Gemeenschap van Sant'Egidio gebeurt. Of, zoals op de website van Sant'Egidio Nederland verwoord is, de Gemeenschap streeft ernaar haar doelen te verwezenlijken “in de geest van vriendschap en solidariteit tussen de volkeren en tussen armen en rijken”.⁹⁰ Vriendschap behoort tot de kern van de identiteit van Sant'Egidio.

*De vriendschap geeft de houding aan waarin we met elkaar om willen gaan.*⁹¹

In de literatuurbronnen vanuit Sant'Egidio en in de interviews met betrokkenen bij Sant'Egidio in Amsterdam worden op allerlei manieren woorden en invulling gegeven aan het begrip vriendschap.

Vriendschap volgens Sant'Egidio

In de Gemeenschap van Sant'Egidio liggen vriendschap en familiebanden dicht bij elkaar, de termen overlappen elkaar en worden als synoniemen gebruikt. Riccardi (2018) heeft het over “broederschap”.⁹² In *Een andere kerst* worden de armen als vrienden of familieleden beschouwd, de arme is een familielid erbij.⁹³ Vriendschap is dan beleven dat de ander broer of zus is.⁹⁴ Respondent 1 vertelt over een bezoeker van de Franciscustafel:

*Ik denk dat zij heel vaakervaarde dat ze om wat voor reden dan ook er niet bij hoorde. En dat ze in de vriendschapervaarde dat ze voor ons bij ons hoort en wij bij hen horen. En dat we bij dezelfde familie horen.*⁹⁵

In de interviews wordt die vriendschap of die familieband ook omschreven met woorden als “een thuis vinden” en dat het er uiteindelijk om gaat dat mensen relaties hebben, niet alleen zijn. Het gaat in die vriendschappen om gemeenschapsvorming.⁹⁶

Andere termen die in de literatuur en in de interviews gebruikt worden om duidelijk te maken wat vriendschap inhoudt, laten zien dat het veel dieper gaat dan een min of meer toevallige klik die je met iemand kunt ervaren, of gedeelde interesses die je met elkaar kunt hebben. Vriendschap is daarmee het hoogste ideaal.

*Vriendschap is het hoogste wat wij te bieden hebben.*⁹⁷

Paus Franciscus gebruikt voor deze vriendschap het beeld van de omhelzing: in een omhelzing is er geen onderscheid tussen degene die omhelst en degene die omhelsd wordt, beiden omhelzen en beiden worden omhelsd. Dat is de hoge inzet bij het aanbieden van vriendschap.⁹⁸ Het gaat erom dat

⁹⁰ “Stichting Sant'Egidio Nederland,” laatst bezocht op 14-09-2022, <https://www.santegidio.nl/stichtingen/stichting-santegidio-nederland/>.

⁹¹ Interview R2, fragment [10]

⁹² Riccardi, *Alles kan veranderen*, 81.

⁹³ Sant'Egidio, *Een andere kerst*, 5.

⁹⁴ Colm Dekker, “Het gebed van Sant'Egidio,” in *Vieren en delen. De verhouding tussen liturgie en diaconie*, red. Gerard Rouwhorst en Louis van Tongeren (Heeswijk-Dinther: Berne Media, 2019), 153.

⁹⁵ Interview R1, fragment [17]

⁹⁶ Interview R1, fragment [17] en R2, fragment [17]

⁹⁷ Interview R1, fragment [24]

⁹⁸ Riccardi, *Alles kan veranderen*, 89. Ook in een aantal interviews komt het beeld van de omhelzing terug in antwoorden op vragen over vriendschap: interview R1, fragment [20] en R2, fragment [10]

een mens die voor niemand bestaat niet vergeten wordt, door Riccardi (2018) wordt hiervoor het woord “solidariteit” gebruikt.⁹⁹

Uit de interviews blijkt dat ook in de praktijk het ideaal van die diepe vriendschap voor ogen gehouden wordt. En het blijkt dat dit in de praktijk ook vorm krijgt en ervaren wordt:

Wij noemen hen dan vrienden. En ik vind het wel een mooie omschrijving, ik zou ook geen andere omschrijving weten, want je probeert wel een relatie aan te gaan en dichtbij mensen te komen en echt contact te hebben.¹⁰⁰

Dat zij de aandacht krijgen op een hele andere manier dan dat ze de rest van de week krijgen en met hen een bepaalde band op te bouwen. Gewoon ‘hen zien’, dat stukje vriendschap, dat stukje ‘zorgen dat hij zich vandaag gewoon een normaal mens voelt’. En of je nou een beperking hebt of geen huis; dat maakt toch niet uit.¹⁰¹

Dus je wilt zorgen dat mensen ook aan ons ervaren: jij doet ertoe.¹⁰²

In die vriendschap ga je een relatie aan en ben ik geraakt hoe het met jou is. Want ik wil echt oprecht meeleven met jou met hoe het met jou is. (...) Alleen dan doorbreek je echt de eenzaamheid. Je doorbreekt de eenzaamheid niet door wat aardigs te zeggen en dan weer weg te gaan.

(...)

Als het gaat om contact met vrienden van de straat, of met ouderen of, dat ik van binnen wel merk of het gevoel heb van ja, ik kan volgens mij oprecht zeggen dat ik van diegene houd. Sinds ik bij Sant’Egidio ben kan ik dat eigenlijk van heel veel mensen zeggen, zo voelt dat ook. Als ik mensen zie, dat je ze als mens kan zien, ook al zijn ze irritant. Weet je, dat je toch van ze houdt zeg maar. Dus dat gevoel ja, dat heb ik wel en dat kan ik ook wel verbinden met de theologie, met de liefde en de barmhartigheid van God, dat ik die door mag geven.¹⁰³

Tenslotte maken de interviews ook duidelijk dat het niet alleen gaat om een hoge inzet of een hoog ideaal, maar dat vriendschap juist ook zit in heel kleine, misschien op het oog, onbetekenende dingen:

En gewoon, dat menselijke contact, gewoon even die hand op de schouder leggen.¹⁰⁴

Dat je een luisterend oor bent.¹⁰⁵

Trouw zijn in situaties die moeilijk uit te houden zijn.¹⁰⁶

Zonder agenda bij iemand kunnen zijn.¹⁰⁷

Dat mensen niet buitengesloten worden.¹⁰⁸

⁹⁹ Riccardi, *Alles kan veranderen*, 87-89.

¹⁰⁰ Interview R3, fragment [11]

¹⁰¹ Interview R4, fragment [9]

¹⁰² Interview R1, fragment [27]

¹⁰³ Interview R2, fragment [19] en [26]

¹⁰⁴ Interview R4, fragment [2]

¹⁰⁵ Interview R4, fragment [13]

¹⁰⁶ Interview R2, fragment [6]

¹⁰⁷ Interview R5, fragment [15]

¹⁰⁸ Interview R1, fragment [25]

Vergelijking met andere vriendschappen

In bijna alle interviews wordt in het nadenken over de vraag wat vriendschap is, de vergelijking gemaakt tussen vriendschappen vanuit Sant'Egidio en andere vriendschappen. Uit die vergelijking wordt duidelijk dat de vriendschappen vanuit Sant'Egidio op een bepaalde manier anders zijn dan andere vriendschappen:

Het is wel een vorm van vriendschap die anders is ja, een andere vorm van vriendschap. (...) En om dan vriendschap onder te verdelen in gradaties weet je, sommige vrienden zie je ook bijvoorbeeld, nou misschien maar twee keer per jaar. Terwijl ik de vrienden van de Franciscustafel voor een groot deel iedere week zie. Het heeft ook niet te maken met de frequentie van het contact, het heeft te maken met ook met de intensiteit en ja, wat je dan wel vriendschap kan noemen. En ik zou niet willen spreken over een gradatie hè, dus je hebt een eerstegraads vriendschap, een tweedegraads vriendschap, dan doet het gewoon aan beide vriendschapsoorten tekort. Maar er zitten wel verschillen in en die kan ik niet zo goed beschrijven. Maar soms heb ik intenser contact met de mensen bij de Franciscustafel dan met sommige andere vrienden.¹⁰⁹

Het verschil zit hem er wel in denk ik, dat zeg maar de manier waarop wij in het dagelijks leven het woord vriendschap gebruiken, is dat we al heel gauw uitgaan zo van: wat verbindt ons? En hebben we een klik met elkaar, vind ik jou aardig? Wat hebben we gemeenschappelijk? En ik denk de manier waarop wij onze vriendschap met de armen beleven, is niet persé gebonden aan het feit of je iemand aardig vindt of niet.¹¹⁰

De houding en het aanbod van vriendschap zijn er dus altijd, vriendschap staat los van het ervaren van een klik of het hebben van gemeenschappelijke interesses. Vervolgens is het streven wel om die vriendschapsband te laten groeien en de vriendschap te verdiepen, vooral door je open te stellen voor de ander. Respondent 1 vervolgt:

Het is mij nog nooit overkomen dat je niet ook mensen aardig gaat vinden, dat je niet ook gewoon oprecht van mensen meer en meer gaat houden. Ook omdat je achter alle rottigheid soms ook gewoon de mooie kanten van mensen ontdekt. En dat soms ook het respect voor mensen ook stijgt waarvan je soms denkt van: als ik had moeten meemaken wat zij allemaal meegemaakt hebben, had ik het ook kunnen opbrengen om elke dag opnieuw weer op te staan?¹¹¹

Tegelijkertijd komt in de interviews ook telkens naar voren dat de vriendschappen die vanuit Sant'Egidio ontstaan, in wezen helemaal niet zoveel verschillen met andere vriendschappen. In het omgaan met de mensen die de vrijwilligers via de diensten van Sant'Egidio ontmoeten, in het nadenken over en vormgeven van vriendschappen, in het zoeken naar manieren om met allerlei dilemma's om te gaan, blijkt de vergelijking met andere vriendschappen telkens weer behulpzaam te zijn. Vrijwel altijd is de ontdekking dan dat er geen andere houding, afwegingen en benaderingen nodig zijn, juist niet.

In het begin dacht ik: ja, het is toch anders dan gewoon vrienden zijn met de vrienden uit andere aspecten van je leven. Maar inmiddels ben ik daar niet meer zo zeker van. Het is meer hetzelfde dan ik twintig jaar geleden dacht.¹¹²

¹⁰⁹ Interview R3, fragment [11]

¹¹⁰ Interview R1, fragment [21]

¹¹¹ Interview R1, fragment [22]

¹¹² Interview R5, fragment [9]

Wat mijzelf ook helpt, is voortdurend ook maar die vergelijking maken met je andere vriendschappen in het dagelijks leven. Kijk eens bij jezelf, zijn al jouw vriendschappen allemaal gelijkwaardig? Betekent bij al jouw vriendschappen dat jij evenveel voor die ander doet als die ander voor jou doet. Nee, dat is ook niet zo.¹¹³

In de voorbereiding van het jaarlijkse kerstfeest met de vrienden van Sant'Egidio werd dit door één van de coördinatoren als volgt verwoord: "we vieren dit kerstfeest niet *alsof* we het met onze vrienden vieren, maar *zoals* we het met onze vrienden vieren".

Vriendschap vanuit de gemeenschap

Een belangrijk aspect van de vriendschappen vanuit Sant'Egidio, is dat het vriendschappen zijn die ingebed zijn in de gemeenschap. Dat betekent ook dat vriendschappen vooral gebeuren in en rond de diensten van Sant'Egidio en op de locaties waar deze activiteiten plaatsvinden, veel minder in en vanuit de huizen van de vrijwilligers. De bewoners van Kastanjehof worden bij hen thuis in de instelling bezocht en ook migranten en andere mensen die op straat leven worden geregeld opgezocht op de plekken waar ze leven. De vriendschappen zijn persoonlijk, het gaat om een persoonlijke band tussen mensen. Tegelijkertijd is juist die inbedding in de gemeenschap een belangrijk aspect van het aanbod van vriendschap. De typering van vriendschap als familieband geeft dit al aan. Eén van de respondenten verwoordt dit als volgt:

Je wordt gewoon opgenomen en je wordt gewoon een onderdeel van de familie, je wordt een onderdeel van de gemeenschap. Dat is gewoon mooi.¹¹⁴

Riccardi (2018) noemt de Gemeenschap van Sant'Egidio een "kleine onbegrensde gemeenschap". Het gaat om een realiteit die geen grenzen wil hebben, niet in nationale zin en niet in sociale zin. Bij de Gemeenschap van Sant'Egidio is geen scherp onderscheid te maken tussen 'binnen' en 'buiten', geen 'wij' tegenover de rest van de wereld.¹¹⁵ De dubbele betekenis van het Engelse woord *sanctuary* maakt dit treffend duidelijk: het betekent heiligdom of sacrale plaats en tegelijk betekent het ook toevluchtsoord, een ruimte die asiel biedt.¹¹⁶

Riphagen-Hamoen en Jilderda (1993) geven in hun beschrijving van de Gemeenschap aan dat vriendschap niet alleen voorwaarde is voor de dienst aan de armen, maar dat ook de gemeenschapsopbouw is gebaseerd op vriendschap en niet op een hiërarchisch kerkelijk systeem.¹¹⁷

Als het gaat over organisatie of structuur bij ons, denk ik dat wij onszelf het meeste nog herkennen in een typering als een familie.¹¹⁸

De vriendschap is niet persoonlijk in de zin van dat jij verantwoordelijk bent voor die vriendschap. Dat is het mooie en ook de kracht van samen gemeenschap zijn. (...) Het is zeker wel zo, dat het ook wel de kracht van onze vriendschap is, dat we een gemeenschap zijn.¹¹⁹

Gelijkwaardigheid en wederkerigheid

De combinatie van de woorden 'vriendschap' en 'armen' roept vrijwel altijd vragen op naar gelijkwaardigheid en wederkerigheid. Vriendschap impliceert in elk geval iets van wederkerigheid en gelijkwaardigheid. Kan dat en lukt dat in vriendschappen met de armen?

¹¹³ Interview R1, fragment [31]

¹¹⁴ Interview R4, fragment [3]

¹¹⁵ Riccardi, *Alles kan veranderen*, 255-256, 27.

¹¹⁶ Riccardi, *Alles kan veranderen*, 33.

¹¹⁷ Riphagen en Jilderda, "De Comunità di Sant'Egidio," 34.

¹¹⁸ Interview R1, fragment [16]

¹¹⁹ Interview R1, fragment [8] en [36]

In *Een andere kerst* vertellen mensen die betrokken zijn bij één van de vele jaarlijkse kerstfeesten van de gemeenschappen van Sant'Egidio over hun ervaringen. Uit die verhalen blijkt dat de ontmoeting met de gasten aan het kerstfeest voor de vrijwilligers minstens zo waardevol is. Het wordt gezien als een kans om een compleet andere ervaring op te doen, iets te ontdekken van geluk, zin en hoop. De volgende uitspraken van vrijwilligers bij de kerstmaaltijd getuigen hiervan:

“Vandaag is voor mij een droom wekelijkheid geworden: om me met mijn beroep nuttig te kunnen maken voor de armsten in mijn land.” – arts in Abidjan, Ivoorkust.

“Bedankt. Vandaag heb ik geleerd dat een man van 60 opnieuw geboren kan worden.” – Giacomo, manager bij een bank.

“Ik dank de gemeenschap dat ze me de gelegenheid gaf om met de armen samen aan tafel te zitten.” – Achmed uit Conakry, Guinea.¹²⁰

Dekker (2019) geeft iets soortgelijks aan als hij schrijft over de Franciscustafel, het daklozenrestaurant op dinsdagavond in Amsterdam: “het is altijd moeilijk te zeggen voor wie deze dinsdagavond belangrijker is: voor de mensen die van buiten komen om te genieten van de maaltijd, voor de mensen van Sant'Egidio die in deze wekelijks vernieuwde vriendschap het werkelijke leven beter leren kennen, of voor de vele vrijwilligers die hier een diepere zin voor hun eigen leven ontdekken”.¹²¹

Ook alle vijf respondenten geven in de interviews aan dat zij op verschillende manieren wederkerigheid en gelijkwaardigheid ervaren in de vriendschappen die zij aangaan met de mensen die zij vanuit de gemeenschap leren kennen. In de eerste plaats geeft de houding van en benadering vanuit vriendschap al een andere start in het contact. Eén van de respondenten zegt hierover:

Vriendschap maakt precies dat we niet van bovenaf op de armen neerkijken zeg maar hè. (...) Vriendschap is ook een tegenbeeld tegen het beeld van ‘ik kom jou helpen’ hè, waarin jij ‘de geholpene’ bent zeg maar. En dat geeft ook een waardigheid die ook terugkomt, die ander ziet mij ook niet als iemand die komt helpen. En dat betekent dat ik ook veel meer ruimte heb om te leren van die ander. Ja, dus er zit een soort van wederkerigheid in die het mogelijk maakt om ja, om elkaar gewoon van mens tot mens te zien in plaats van in een soort van voor gedefinieerde hulpverlenings-stellage te komen.¹²²

Wederkerigheid en gelijkwaardigheid zit voor hen niet in de financiële situatie of in het wel of niet hebben van een huis. In de vriendschappen ontdekken en leren de respondenten veel over zichzelf en over de wereld waarin we leven.

Confrontatie met mijn vooroordelen, misschien ook meer mildheid naar iedereen die ik tegenkom, niet alleen bij de Franciscustafel. Maar ook zelf kwetsbaar mogen zijn.¹²³

Wij leren net zoveel van hen over hoe je mens kunt zijn als zij van ons hè. En dat is denk ik wel, als ik denk aan de goede intieme vriendschappen ook buiten Sant'Egidio die ik heb, dan zijn dat altijd mensen bij wie je een gevoel hebt van ‘ja, door jouw perspectief of door jou te kennen leer ik ook weer meer over de wereld waarin we zijn en over mezelf en over relaties met elkaar’. En dat is dus eigenlijk waar het over gaat, ook in contacten met ja, met wie dan ook.¹²⁴

¹²⁰ Sant'Egidio, *Een andere kerst*, 79-83.

¹²¹ Dekker, “Het gebed van Sant'Egidio,” 152-153.

¹²² Interview R5, fragment [9] en [10]

¹²³ Interview R3, fragment [25]

¹²⁴ Interview R5, fragment [13]

Ook noemen de respondenten in de antwoorden op vragen over wederkerigheid en over wat zij zelf in de vriendschappen ervaren en ontvangen aspecten als voldoening, energie, levensvreugde, het uitwisselen van ideeën en ervaringen, een positief gevoel, blij worden, het ervaren van een rijker leven.

Het is niet zo dat je hier komt vol energie en dat je je energie weggegeven hebt aan mensen. Nee, je krijgt energie en levensvreugde terug. Je ontvangt zoveel.¹²⁵

Ik heb ook tegen hem (één van de gasten van de Franciscustafel) gezegd: ‘ik leer ook heel veel van jou. Jij bent waardevol voor mij omdat ik heel veel van jou leer’. En wat heel leuk is, het is iemand die loopt hier al drie, vier jaar, dat hij soms wel soms niet langskomt om te eten. Maar die hebben we wel zien opbloeien. Niet dat zijn leven nu helemaal op orde is, maar wel dat hij er op een bepaalde manier vrede mee heeft dat hij ook het gevoel heeft dat hij de moeite waard is. En dat vind ik heel mooi om te zien hoe dat gebeurt. Gewoon doordat hij iets voor mij doet, doe ik tegelijkertijd iets voor hem. En het is dan een uitwisseling ja, ik word er gewoon helemaal blij van.¹²⁶

Het positieve gevoel waarmee je weggaat. (...) De korte gesprekken die je hebt gehad, de ontmoetingen die je hebt gehad met de mensen die komen; daar kan ik heel blij van worden.¹²⁷

Ik denk wel dat het mij echt voldoening geeft om eigenlijk de maatschappij wat mooier te maken.¹²⁸

Het is ook gewoon dat je een band met een ander voelt. En dat hoe meer denk ik wat ik ervaar bij Sant’Egidio is, met hoe meer mensen je een band voelt gewoon vanuit je hart als een soort van vriendschap of liefde, of hoe je het ook wil noemen, hoe rijker je je leven ervaart.¹²⁹

Ook het hierboven aangehaalde beeld van de omhelzing geeft die ervaren gelijkheid en wederkerigheid aan.

Geen agenda

De nadrukkelijke houding van vriendschap helpt om bewust zonder agenda bij de ander te kunnen zijn. Vriendschap is geen manier om iets anders te bereiken, het is geen middel om uiteindelijk hulp te kunnen verlenen of een opstap naar de mogelijkheid om het evangelie te verkondigen. Riphagen-Hamoen en Jilderda (1993) beschrijven wel allerlei projecten vanuit Sant’Egidio, maar geven daarbij aan dat de basis hiervan niet ‘hulp’ is, maar “onvoorwaardelijke en ongereserveerde vriendschap”. Of zoals één van de betrokkenen bij projecten met ouderen in Rome aangeeft: “er zijn een hoop mensen die zich willen ‘bemoeien’ met ouderen, maar er zijn er weinig die hun vriend of vriendin willen zijn”.¹³⁰

In de interviews wordt in de vragen rondom het wel of niet hebben van een agenda, hulp willen bieden en het evangelie willen delen, ook telkens de vergelijking gemaakt met andere vrienden. In andere vriendschappen ben je ook niet bezig met een eigen agenda of met het willen bereiken van

¹²⁵ Interview R2, fragment [23]

¹²⁶ Interview R3, fragment [5]

¹²⁷ Interview R4, fragment [2]

¹²⁸ Interview R4, fragment [23]

¹²⁹ Interview R5, fragment [20]

¹³⁰ Riphagen en Jilderda, “De Comunità di Sant’Egidio,” 33.

bepaalde doelen. Tegelijk help je vrienden als daar de mogelijkheid voor is en deel je soms ook iets van wat jou beweegt en wat je gelooft. Dat is niet anders bij de vriendschappen vanuit Sant'Egidio.

Je wilt dat het met vrienden goed gaat.¹³¹

Het is gewoon voldoende om er te zijn.¹³²

Uit verschillende antwoorden in de interviews blijkt dat de respondenten in de vriendschappen heel nadrukkelijk geen agenda willen hebben en dat ze zich er duidelijk van bewust zijn dat dit zomaar wel het geval kan zijn. Respondent 5 benoemt in het interview meerdere keren het belang van het niet hebben van een agenda in de contacten. Ook andere respondenten benoemen dit.

Ja, ik denk vriendschap is natuurlijk enerzijds echt een tegenhanger om te voorkomen dat we hulpverleners zijn. Het wil ook voorkomen dat we missionarissen zijn zeg maar, dat we met de Bijbel lopen of zo. Voorkomen dat wij komen doen alsof wij weten wat die ander nodig heeft of zo.¹³³

Mensen moeten niet het gevoel krijgen dat ze alleen maar welkom bij ons zijn als ze dat of dat probleem hebben.¹³⁴

Als het gaat om de armen, zullen we, en ik denk dat ik daarin wel de felste van allemaal in zou zijn, zullen we nooit in wat ik noem een koppelverkoper worden.¹³⁵

Respondent 1 geeft daarbij wel aan dat hij achteraf gezien ook wel het idee heeft dat hij vrienden tekort heeft gedaan door hen niet uit te nodigen voor het gebed, terwijl ze daar misschien wel graag naartoe hadden gewild. Het wordt soms als een zoektocht ervaren om enerzijds zonder agenda bij de ander te (willen) zijn en tegelijk ook mensen onbevangen uitnodigen, iets delen over geloof of hulp aanbieden.

3.3.3. Verbinding met spiritualiteit

Om vriendschap met de armen in en vanuit de Gemeenschap van Sant'Egidio goed te begrijpen, is het van belang om stil te staan bij de verbinding tussen deze vriendschappen en de verbondenheid of vriendschap met God, oftewel de spiritualiteit. De overtuigingen over en praktijken van vriendschap met de armen staan niet los van de spiritualiteit van de Gemeenschap. Deze vormen samen een twee-eenheid en kunnen beschouwd worden als twee kanten van dezelfde medaille.

Christelijke spiritualiteit wordt hier, in navolging van Hendriks (1993) gedefinieerd als “fundamentele en richting zoekende betrokkenheid op God, zoals Hij zich heeft laten kennen in Wet en Profeten en in Jezus Christus. Deze betrokkenheid uit zich in – al dan niet gemeenschappelijk uitgevoerde – religieuze handelingen, zoals bijvoorbeeld bidden, lezen in de bijbel, mediteren, zingen, deelnemen aan kerkdiensten en andere vieringen, en dergelijke”.¹³⁶

In het volgende hoofdstuk worden uitingen van de concrete praktijk van de spiritualiteit in beeld gebracht (de geleefde theologie). Hieronder wordt allereerst ingezoomd op wat de literatuurbronnen erover zeggen en hoe de respondenten in de interviews de verbinding tussen hun betrokkenheid bij

¹³¹ Interview R2, fragment [21]

¹³² Interview R3, fragment [16]

¹³³ Interview R2, fragment [17]

¹³⁴ Interview R1, fragment [19]

¹³⁵ Interview R1, fragment [41]

¹³⁶ Sake Stoppels, “Spiritualiteit en engagement. Een verkenning,” in *Spiritualiteit en engagement*, red. Jan Hendriks (Zoetermeer: Meinema, 1993), 10-11.

en vriendschap met de armen en hun eigen spiritualiteit / verbondenheid met God verwoorden (de beleden theologie).

Gebed, Woord en wereld

In de spiritualiteit van Sant'Egidio zijn het gebed en het lezen van het Woord nauw verbonden met actieve aanwezigheid in de wereld. Massimo Naro zegt hierover in *Alles kan veranderen* dat bidden het lezen is van de geschiedenis in het licht van het Woord en omgekeerd, dat het Woord gelezen wordt met de bril van de geschiedenis en van de wereld.¹³⁷ Bidden gaat dus over de wereld begrijpen in het licht van het evangelie en je erdoor laten raken. Riccardi zegt in datzelfde gesprek hierover dat bidden betekent dat je je ogen opent voor de wereld. Het luisteren naar het Woord van God en het gebed veranderen je manier van kijken naar de dingen. Van daaruit gaat het vervolgens ook over je verantwoordelijk voelen voor situaties van lijden, over solidariteit met de noodlijdende, over 'lekendom in actie'. Zo ontstaat de roeping van de kerk als moeder: het vermogen tot medelijden, sympathie en nabijheid.¹³⁸ Op die manier is er continuïteit tussen de tafel van de eucharistie en de tafel van de armen, tussen liturgie en dienst.¹³⁹

In *Het gebed, het Woord, het gelaat* benadrukt Riccardi dat dienst aan de arme ten diepste verbondenheid is met God, met het luisteren naar Gods Woord en met gebed. Solidariteit en spiritualiteit zijn dan ook geen twee van elkaar losstaande wegen. Ze hebben elkaar nodig, ze verwijzen naar elkaar. Je hart sluiten voor het Woord leidt volgens Riccardi dan ook uiteindelijk tot het sluiten van je hart voor de armen. Omgekeerd opent het Woord van God het hart voor de ontmoeting met mensen die gekwetst zijn en leert Gods Woord naar de arme kijken als mens, met wie je in relatie staat.¹⁴⁰

Die onlosmakelijke verbondenheid tussen gebed, luisteren naar het Woord en liefde voor en vriendschap met de armen vormen de essentie of het hart van de gemeenschappen van Sant'Egidio.¹⁴¹ Zoals Vincenzo Paglia, bisschop van Terni en spiritueel raadgever van Sant'Egidio het verwoordt in *Keerpunt*: "het charisma van Sant'Egidio is dat de liefde voor Jezus en de liefde voor de armen uit dezelfde bron komen. (...) Voor de leden van Sant'Egidio verwijst de vriendschap (met de armen) naar de vriendschap met God".¹⁴²

Ook de respondenten geven op verschillende manieren aan dat gebed, het lezen en begrijpen van de Bijbel en de vriendschap met de armen niet van elkaar te scheiden zijn, dat ze in elkaars verlengde liggen en elkaar versterken.

Het gebed is niet dat we dat persoonlijk van mensen vragen, maar voor ons als gemeenschap is het het fundament. En ja, daar worden we ook echt door gevoed en het betekent ook nou, ik noemde net al die vraag over 'wie zijn de melaatsen in deze tijd, wie zijn de armen van onze stad?'. Dat is letterlijk zo ongeveer rechtstreeks voor ons waar het evangelie leert met die blik ook van Jezus willen kijken.¹⁴³

Naarmate je er meer over nadenkt, ga je ook beter beseffen dat je eigenlijk niet goed kan begrijpen wat een Bijbeltekst zegt, als je niet probeert om daarnaar te luisteren door de ogen van mensen in de marge. Hoe kan ik nou de Zaligsprekingen begrijpen vanuit mijn burgerlijke

¹³⁷ Riccardi, *Alles kan veranderen*, 39.

¹³⁸ Riccardi, *Alles kan veranderen*, 34-39, 48-49.

¹³⁹ Riccardi, *Alles kan veranderen*, 89, 90.

¹⁴⁰ Riccardi, *Het Gebed, het Woord, het Gelaat*, 71-74.

¹⁴¹ Sant'Egidio, *Een andere kerst*, 18.

¹⁴² De Wolf, *Keerpunt*, 89, 90.

¹⁴³ Interview R1, fragment [9]

veilige leventje? (...) De verhalen van de armen klinken anders omdat er ook Bijbelteksten in door gaan klinken. Maar andersom ook: de Bijbelteksten klinken anders door hun ogen, waardoor er eigenlijk een heel ander appel van uitgaat.¹⁴⁴

Ik ben heel blij met de gebedsvieringen na afloop van de Franciscustafel, omdat dat voor mij in elkaars verlengde ligt. Ik vind het soms wel jammer dat niet meer van de vrijwilligers daar ook aansluiten. Omdat ik denk dat het wel een hele mooie verrijking is. Ik vind het ook wel een uitdaging, ik heb daar ook geen antwoord op, maar in ieder geval hoe kunnen we de mensen laten weten, niet alleen de vrijwilligers maar ook de mensen die komen eten, hoe kunnen wij hun laten zien dat het een onderdeel is van, en dat het een verrijking is van, en dat dat bij elkaar opgeteld ja, gewoon een geheel is of kan zijn?¹⁴⁵

Wat een paar jaar terug bij mij echt een indruk heeft gemaakt, is de voetwassing. Dat daarna de paus dat ook heeft gedaan bij gevangenen in Rome. En ja, dat stukje nederigheid spreekt mij heel erg aan. En dat is eigenlijk ook het min of meer dienen bij de Franciscustafel, daar rondlopen en daar op die manier - in mijn ogen - nederig zijn naar de medemens. En ik denk dat ik dat niet zo gezien zou hebben, als ik niet zo in mijn eigen geloof sta.¹⁴⁶

Ook benoemen twee respondenten een leven met de Bijbel in de ene hand en de krant in de andere hand. Daarmee geven ze aan dat die twee bij elkaar horen, elkaar nodig hebben om de wereld te begrijpen, daarin te handelen en ook om de Bijbel te begrijpen vanuit allerlei situaties in de wereld en in de huidige tijd.¹⁴⁷

De liefde van God en het voorbeeld van Jezus

De onlosmakelijke verbondenheid tussen Woord, gebed en de vriendschap met de armen wordt in de literatuur en door de respondenten verder geconcretiseerd door te reflecteren op wie God is, hoe Hij naar mensen kijkt en door stil te staan bij het voorbeeld dat Jezus heeft gegeven.

Uit de literatuurbronnen van Sant'Egidio wordt duidelijk dat God een speciale plek heeft voor armen, voor mensen in de marge. De Wolf (2012) citeert hierover in zijn voorwoord Vincenzo Paglia, de eerste spirituele raadsman van de Gemeenschap, als hij uitlegt wat het betekent dat Sant'Egidio, geïnspireerd door het evangelie, letterlijk toepast wat daar geschreven staat: "vanaf de eerste bladzijde van de Bijbel zijn de armen de uitverkorenen van God. Je kunt niet in Jezus geloven zonder je in te zetten voor de armen".¹⁴⁸ De armen worden allereerst gezien als "de vrienden van God". God heeft een voorkeursoptie voor de armen, voor de buitengesloten mensen. In navolging daarvan laat Sant'Egidio zich in al hun werken leiden door het perspectief van de arme bevolking die het zwaarst te lijden heeft. Barmhartigheid, in het bijzonder richting armen, vormt de kern van wie God is. Daarom is het delen van barmhartigheid met de armen de kern van wat de leden van Sant'Egidio doen, omdat zij geloven dat dit het enige ware gezicht is dat de kerk aan de wereld kan en moet laten zien.¹⁴⁹

In de interviews reflecteert een aantal van de respondenten op de eigen ervaring van hoe God naar hen kijkt. Dit verbinden zij met hoe zij vervolgens naar anderen, en dus naar armen, willen kijken.

¹⁴⁴ Interview R2, fragment [15] en [16]

¹⁴⁵ Interview R3, fragment [7]

¹⁴⁶ Interview R4, fragment [17]

¹⁴⁷ Interview R2, fragment [43] en R5, fragment [22]

¹⁴⁸ De Wolf, *Keerpunt*, 13-14.

¹⁴⁹ Riphagen en Jilderda, "De Comunità di Sant'Egidio," 32 / Dekker, "Het gebed van Sant'Egidio," 154.

Ik denk niet dat God meer of minder van iemand houdt die vurig in God gelooft, of van iemand die zegt ... Zelfs niet van iemand die God afwijst. (...) Voor mij heeft het ook iets te maken met mijn geloof in God als de Barmhartige, ook dat het niet ophoudt. Ik bedoel, je houdt niet op om een geliefd kind van God te zijn. Wat je ook doet, wij mensen kunnen niets doen, het is onmogelijk om iets te doen waardoor wij niet langer een geliefd kind van God zijn. Dat komt ook niet van ons, dat komt van God. God zou ons nooit afwijzen. Wij kunnen God afwijzen, maar God zal ons nooit afwijzen. Dat is wel een diepgeworteld vertrouwen dat er bij mij ook zit.¹⁵⁰

Als ik beseft en van mezelf erken dat ik kwetsbaar en zondig ben en dat God toch van mij houdt, dan, als je dat echt beseft, dan heb je pas de goede houding om op een goede manier met anderen om te gaan. Want dat is precies hoe God wil dat we ook naar elkaar kijken. En dat is volgens mij de bron van de manier waarop we met elkaar een goede samenleving kunnen hebben.¹⁵¹

Naast de overtuiging dat God een voorkeursoptie heeft voor de armen, is ook de houding van Jezus en zijn omgang met mensen in de marge een voorbeeld voor (de betrokkenen bij) de Gemeenschap. Het gaat dan om met de blik van Jezus naar de ander, naar de armen, kijken. Eén van de respondenten legt het principe uit van wat binnen Sant'Egidio "de regel van Zacheüs" is gaan heten: als Jezus bij Zacheüs eet, dan besluit Zacheüs op een bepaald moment uit zichzelf om terug te betalen wat hij ten onrechte van mensen had afgenomen en dat hij zijn rijkdom gaat delen met de armen. Jezus schrijft hem dat niet voor, het gebeurt in de ontmoeting en komt vanuit Zacheüs zelf. Dit voorbeeld van hoe Jezus met Zacheüs omgaat wordt gezien als soort richtlijn of regel die de betrokkenen bij Sant'Egidio in Amsterdam in de omgang met anderen ook hanteren.¹⁵²

In het gesprek tussen Naro en Riccardi (2018) gaat het over Jezus die zijn tijdgenoten verblufte door zich te laten onderbreken door het lijden op straat. Het buitengewone in de daden van Jezus is hierin het overstijgen van de routine van de mensen en van hun dagelijkse en gebruikelijke onachtzaamheid jegens andermans leed. De verhalen van de bloedvloeiende vrouw, van melaatsen en blinden die vanaf de kant van de weg tot Jezus roepen, de zieke in het badhuis van Bethesda worden daarbij genoemd als voorbeelden. Dat is een grote inspiratiebron voor het werk met de armen vanuit de gemeenschappen van Sant'Egidio. Het ging Jezus om gericht aandacht geven en zich laten raken. Ook de manier waarop Jezus aandacht gaf aan de armen is een voorbeeld voor de Gemeenschap. Jezus deed dit door de ander erbij te betrekken, uit te nodigen mee te doen, te vragen naar de eigen middelen en die in te zetten. De verhalen waarin Jezus de hulpvrager een opdracht geeft om zelf uit te voeren (opstaan, naar een bron gaan om zich te wassen, de ogen uitspoelen) en de verhalen van wonderlijke broodvermeerderingen en van water dat in wijn verandert zijn hiervoor illustratief.¹⁵³

Het zijn ook de voorbeelden die Jezus heeft gegeven, Hij opent zich voor iedereen, zoals God zich opent voor mij en ik altijd welkom ben en het aan mij is om die uitnodiging wel of niet aan te nemen.¹⁵⁴

Christus ontmoeten in de ander

Verder dan Jezus zien als voorbeeld en inspiratie voor de vriendschap met de armen, gaat de overtuiging dat een ontmoeting met een arme, een ontmoeting met Christus zelf is. Volgens Riccardi

¹⁵⁰ Interview R1, fragment [39], Sant'Egidio, *Een andere kerst*, 36.

¹⁵¹ Interview R2, fragment [11]

¹⁵² Interview R1, fragment [16]

¹⁵³ Riccardi, *Alles kan veranderen*, 201-203.

¹⁵⁴ Interview R3, fragment [20]

(2021) identificeert de Meester zelf zich met de armen en kunnen deze mensen daarom niet marginaal zijn. Omdat Christus zich met de armen identificeert, heeft de kerk juist die arme nodig: vriendschap met de armen maakt deel uit van de geestelijke beleving, want het is de beleving van Jezus zelf.¹⁵⁵ Eén van de respondenten verwoordt dit als volgt:

*Je openstellen ook voor de aanwezigheid van God in alles en iedereen ook. En onze vrienden helpen daar zeker bij. Dat kan in mooie dingen, dat kan ook in rottigheid zijn.*¹⁵⁶

In *Een andere kerst* wordt teruggegrepen op Franciscus van Assisi, een belangrijke inspiratiebron voor Sant'Egidio, die de aanwezigheid van de Heer in de armen benadrukte en er daarom van overtuigd was dat zij behandeld moeten worden als "afgezanten van de grote Koning". Het vieren van het kerstfeest, het delen van de kerstmaaltijd, samen met de armen wordt gezien als een eigentijdse versie van kerststal: het gezicht van Jezus laat zich in het gezicht van de armen aan tafel zien. De ontmoeting met de armen is een ontmoeting met Jezus, met God zelf. Het aanbieden hun tijd, geschenken, een maaltijd, aandacht aan de armen, is aanbidding van de Heer.¹⁵⁷

Overigens is de beleving van een ontmoeting met Christus in een ontmoeting met een arme, niet altijd voor iedereen herkenbaar.

*Maar dat ik in die armen Christus ontmoet, in theorie zeg ik ja, maar dat is niet iets wat ik zeg maar, zo met mijn geloofservaring of mijn dagelijkse ervaring zo verbindt of zo.*¹⁵⁸

3.3.4. Concluderend: vriendschap met de armen volgens Sant'Egidio

Armen worden door de gemeenschappen van Sant'Egidio nadrukkelijk allereerst gezien als mens, als medemens. Als mens heeft een arme, net als ieder ander mens, ook altijd mooie kanten en altijd iets te bieden aan anderen. Principieel is er dan ook geen verschil tussen armen en mensen die niet arm zijn, beide zijn als mensen volkomen gelijkwaardig aan elkaar. Belangrijk fundament hieronder is de overtuiging dat elk mens schepsel van God is. Vanuit theologisch perspectief is er vervolgens meer te zeggen over armen: God is de vriend van armen, Hij heeft een voorkeur voor hen, armen zijn door God bijzonder geliefd. Daaruit vloeit voort dat armen niet alleen medemens zijn, maar ook familie, broers en zussen.

In het antwoord op de vraag wie de armen dan concreet zijn, over welke mensen het gaat, wordt binnen Sant'Egidio nadrukkelijk naar de samenleving gekeken. Wie de armen zijn wordt bepaald door het functioneren van die samenleving. Armen zijn de mensen in de randen of periferieën van een samenleving. Zo gezien kent elke samenleving haar eigen armen. Het gaat dan altijd om uitsluiting, buitensluiting, niet mee kunnen doen, niet gezien worden en een ervaring van eenzaamheid.

Uit deze visie op armen wordt al een aantal belangrijke principes voor vriendschap met de armen duidelijk. Allereerst gaat het in het contact altijd om (streven naar) gelijkwaardigheid en wederkerigheid. Uit de verhalen van leden van de Gemeenschap blijkt dat dit ook daadwerkelijk ervaren wordt in de vriendschappen met de armen. Ook blijkt uit de visie op armen dat het in vriendschap gaat om het insluiten en welkom heten van mensen, het bieden van een plek waar iemand gezien en gekend is. De vriendschappen vanuit Sant'Egidio zijn dan ook altijd vriendschappen in en vanuit de Gemeenschap, ze kunnen daar niet los van worden gezien.

¹⁵⁵ Riccardi, *Het Gebed, het Woord, het Gelaat*, 75.

¹⁵⁶ Interview R1, fragment [40]

¹⁵⁷ Sant'Egidio, *Een andere kerst*, 52-54. Zie verder ook paragraaf 3.3.1, over de vraag wie de armen zijn, onder het kopje 'Vanuit theologisch perspectief'.

¹⁵⁸ Interview R2, fragment [26]

Binnen Sant'Egidio is er niet zoiets als een vaste definitie van vriendschap, op veel gebieden is het niet anders dan allerlei andere vriendschappen die mensen hebben. Tegelijk is er een belangrijk verschil aan te wijzen: de vriendschappen ontstaan niet vanuit het ervaren van een klik of vanuit gemeenschappelijke interesses of iets dergelijks. Vriendschap wordt gezien als iets wat altijd aan een ander aangeboden kan worden, onvoorwaardelijk, zonder agenda, vanuit een houding van gelijkwaardigheid en met een streven naar wederkerigheid. Vriendschap is daarmee nadrukkelijk geen manier of middel om iets anders te bereiken. Het aanbod van vriendschap wordt gezien als het hoogste wat je een ander kunt bieden.

Tenslotte is de verbinding tussen vriendschap met de armen en spiritualiteit kenmerkend voor de Gemeenschap. Allereerst omdat gebed, luisteren naar en begrijpen van Gods Woord aan de ene kant en inzet en liefde voor en solidariteit en vriendschap met mensen in de periferieën aan de andere kant, gezien wordt als twee kanten van dezelfde medaille. Het perspectief van mensen in de marges helpt om het Woord te kunnen begrijpen, omgekeerd helpen gebed en de Bijbel om de samenleving te interpreteren en om daarin een plek in te nemen. De verbinding met spiritualiteit is er daarnaast ook als er gekeken wordt naar de bron of motivatie voor liefde voor en vriendschap met de armen. Die ligt in de liefde van God voor alle mensen, in het bijzonder voor de armen, en in het voorbeeld dat Jezus gaf tijdens zijn leven op aarde. Tenslotte is het aanbieden en aangaan van vriendschap met de armen in zichzelf ook een spirituele praktijk: in de ander is iets van God te ontdekken en in de ontmoeting met de ander, vindt ook een ontmoeting met God zelf, met Christus plaats.

3.4. Het goede nieuws van het evangelie in het licht van vriendschap met de armen

Vriendschap met de armen is fundamenteel voor de grondhouding, de spiritualiteit en de praktijken van de gemeenschappen van Sant'Egidio. De verwachting is dan ook dat dit belangrijke principe, dat doorwerkt in alle aspecten van de Gemeenschap, ook terug te vinden is in opvattingen over heil en in wat binnen Sant'Egidio beschouwd wordt als kern van het goede nieuws van het evangelie. Deze paragraaf biedt inzicht in aspecten van de betekenis van heil in het licht van vriendschap met de armen zoals die in de gelezen literatuur en in de gehouden interviews naar voren zijn gekomen.

3.4.1. Gratis liefde

De diepe kracht van de liefde en de vriendschap vormt een belangrijke kern van het evangelie. Dat klinkt op allerlei manieren door in de literatuurbronnen van Sant'Egidio. Het gaat dan allereerst over de liefde van God. Die liefde is gratis. Vincenzo Paglia noemt "gratis liefde" zelfs het meest heldere woord om de wereld te veranderen, om het evangelie te verkondigen in een geseclariseerde en materialistische cultuur die in de ban is van economie en geld.¹⁵⁹ Vanuit die overtuiging van gratis liefde van God is het ook een heel bewuste keuze om alle diensten aan de armen gratis aan te bieden. Voor die liefde van God wordt ook het woord barmhartigheid gebruikt, barmhartigheid wordt gezien als de kern van wie God is. Vanuit die barmhartigheid, die als genade van God is ontvangen, wordt er vervolgens ook weer gedeeld met mensen in de periferieën.¹⁶⁰

De barmhartigheid is voor mij echt een heel belangrijke. (...) toegeven dat ik niet alles kan en kwetsbaar zijn, ja, dat is wel iets waar ik mijn leven lang natuurlijk naar blijf zoeken. Maar waarin ik op een gegeven moment ook bij mezelf ontdek dat het eigenlijk alleen maar bevrijdend is om bij God te komen met je fouten.¹⁶¹

In de gesprekken tussen Naro en Riccardi (2018), komt het woord *gratuiteit* veelvuldig voor. Het gaat dan over Gods liefde en barmhartigheid die gratis is. En over het mysterie dat die God, die oneindig barmhartig is, zich op een persoonlijke manier wil bezighouden met ieder mens.¹⁶² Dat vormt

¹⁵⁹ De Wolf, *Keerpunt*, 91.

¹⁶⁰ Dekker, "Het gebed van Sant'Egidio," 162, 167.

¹⁶¹ Interview R2, fragment [35]

¹⁶² Riccardi, *Alles kan veranderen*, 214.

vervolgens de basis voor wat gemeenschap-zijn betekent: zonder winstoogmerk veiligheid en gratuiteit bieden aan behoeftigen en noodlijdenden.¹⁶³

Ook in *Een andere kerst* wordt door het hele boekje heen duidelijk dat het gaat over het delen van Gods liefde en barmhartigheid. Dat wordt als volgt kernachtig verwoord: “de armen dienen betekent voor de Gemeenschap van Sant’Egidio zich bekwamen in gratis liefde”.¹⁶⁴ Hierbij wordt een uitspraak van Jezus (Matteüs 10:8) aangehaald: “Om niet hebben jullie ontvangen, om niet moeten jullie geven!”.

3.4.2. Tekenen van een Koninkrijk van vrede

Hoe die gratis ontvangen en uit te delen liefde van God vervolgens concreet vorm krijgt en wat er gebeurt in en vanuit gemeenschappen waar die gratis liefde fundament en bron is, heeft volgens vier van de vijf respondenten alles te maken met het Koninkrijk van God. Dat Koninkrijk is het goede nieuws van het evangelie. Het heil, of *heelheid* zoals één van de respondenten het noemt¹⁶⁵, is overal waar het Koninkrijk van God zichtbaar en ervaarbaar wordt.

*Evangelie is natuurlijk het goede nieuws. (...) Als ik naar Jezus luister en ik denk: ‘wat is het goede nieuws?’, ja, dan is het de verkondiging van het Koninkrijk van God in woord en daad.*¹⁶⁶

*Het goede nieuws, ik gebruik heel vaak wel de term Koninkrijk van God. Dus het Rijk van God, de plek waar iedereen erbij hoort. (...) Het Rijk waarin God regeert en dus vrede en gerechtigheid heersen. Waar iedereen erbij hoort, waar niemand slaaf van de ander hoeft te zijn, ja. Dus ja en een samenleving die goed is.*¹⁶⁷

*Het ‘Koninkrijk van God’ is altijd, het klinkt mooi, maar het is ook zo ver weg of zo op een bepaalde manier hè. Dus ik probeer dat altijd maar voor mijzelf te vertalen tot ‘Gods droom voor de wereld’. En dat is een wereld voor allen, voor iedereen. Waarin we allemaal één volk vormen en ik denk dat dat voor mij de belangrijkste, ja één van de belangrijke aspecten is. We vormen allemaal één volk in plaats van dat we dus zo afgescheiden of uitgesloten leven tussen bevolkingsgroepen, levensomstandigheden of wat dan ook, geloof zelfs. Nee, wij vormen één volk van God. En het is aan ons om die droom van het Koninkrijk van God om dat ook waar te maken.*¹⁶⁸

In de verdere invulling en beschrijving van dat Koninkrijk, gaat het nadrukkelijk over gastvrijheid en inclusie. Het Koninkrijk van God is een gemeenschap of volk waar iedereen bij hoort, waar iedereen onderdeel van is.

*Het is niet iets wat we alleen met de gelovigen kunnen beleven. Dat kunnen we alleen, het Koninkrijk van God en de vrede is er pas echt en kan er ook pas echt zijn, als het niet is voor jou en mij en voor de rest niet. Als anderen ervan buitengesloten worden, is het er nog niet.*¹⁶⁹

¹⁶³ Riccardi, *Alles kan veranderen*, 84.

¹⁶⁴ Sant’Egidio, *Een andere kerst*, 36.

¹⁶⁵ Interview R2, fragment [33]

¹⁶⁶ Interview R1, fragment [45]

¹⁶⁷ Interview R2, fragment [32]

¹⁶⁸ Interview R5, fragment [23]

¹⁶⁹ Interview R1, fragment [46]

*Wat is onze droom, ja, wij noemen dat dan wel één volk van God, maar dat is dus niet één grote Christelijke gemeenschap zeg maar. Of wat ik wel kan zeggen, een volk van nederigen en armen.*¹⁷⁰

De term ‘volk van nederigen en armen’ komt vaker terug in zowel de interviews als in de literatuur, met een verwijzing naar Sefanja 3:12 waar het volk van God dat nog over is getypeerd wordt als een volk van nederigen en armen of als een arm en zwak volk. Dit vormt de kern van de gemeenschappen van Sant’Egidio, een gemeenschap van mensen die proberen niet voor zichzelf te leven en waar armen en zwakken voluit onderdeel van zijn. Een gemeenschap waarin mensen elkaar niet veroordelen.¹⁷¹ Eén van de respondenten verwoordt dit als volgt:

*De basis van het geloof dat je eigenlijk zonder oordeel mensen benadert en nou ja, dat iedereen ja, ook weer zijn weg heeft, ook al begrijp je het niet.*¹⁷²

Het Koninkrijk van God bestaat in de overtuigingen van Sant’Egidio uit een volk, een gemeenschap waarin iedereen een plek heeft, niemand uitgesloten wordt. Als armen geen plek hebben, dan is het Koninkrijk er (nog) niet. Fundamenteel voor het Koninkrijk is “naastenliefde zonder grenzen”. Het gaat over vriendschap, inzet voor een wereld waarin mensen niet onverschillig naast elkaar leven, de droom van een mooiere, betere en menselijkere wereld, het aangaan van affectieve relaties, mensen in nood nabij zijn, de ervaring van menselijkheid.¹⁷³

Een ander belangrijk begrip voor Sant’Egidio om dit Koninkrijk te typeren is *vrede*.

*We hebben een woord gekregen dat veel meer dan we beseffen ook echt het Koninkrijk van God is. En dat woord is vrede. En vrede is de Bijbelse shalom. En shalom is meer dan de afwezigheid van oorlog, het wil zeggen dat het welzijn van mensen telt. Dat we niet langs elkaar heen leven, dat we niet onverschillig zijn ten opzichte van elkaar, maar dat we als broers en zussen samen in vrede leven. Dat is het Koninkrijk van God. Waarbij voor ons het ook niet bij woorden blijft. Bij Sant’Egidio zeggen we bijvoorbeeld, het kerstmaal noemen als een iconisch beeld van het Koninkrijk van God. Dat je daar in beelden ziet, voor je ziet, ervaart, hoe al die verschillende mensen die niet bij elkaar horen in deze wereld, dat die hier wel bij elkaar horen en met elkaar het Kerstfeest als één familie kunnen vieren. Dat is een beeld van het Koninkrijk van God. Dat is wat het evangelie zou willen bereiken.*¹⁷⁴

Riccardi (2018) benoemt dat inzet voor de vrede staat voor alles wat Sant’Egidio doet.¹⁷⁵ Bij vrede gaat het dan dus om die allesomvattende Bijbelse shalom zoals door respondent 1 hierboven is verwoord. In Rouwhorst (red.) (2019) wordt over deze vrede, deze shalom, aangegeven dat dit de vervulling is van Gods droom, van zijn Koninkrijk. Deze ware vrede kan alleen door God zelf gegeven worden. Hierbij wordt verwezen naar Johannes 14:27: “Ik laat jullie vrede na; mijn vrede geef ik jullie, zoals de wereld die niet geven kan.”¹⁷⁶

Deze door God gegeven shalom wordt in en vanuit de gemeenschappen van Sant’Egidio op allerlei manieren heel concreet ervaren en vormgegeven. Het Koninkrijk van door God gegeven liefde en

¹⁷⁰ Interview R2, fragment [11]

¹⁷¹ Riccardi, *Alles kan veranderen*, 97 / interview R1, fragment [47]

¹⁷² Interview R3, fragment [2]

¹⁷³ Riccardi, *Alles kan veranderen*, 107, 173 / interview R1, fragment [10] / Dekker, “Het gebed van Sant’Egidio,” 154 / Sant’Egidio, *Een andere kerst*, 36 / interview R2, fragment [34].

¹⁷⁴ Interview R1, fragment [46]

¹⁷⁵ Riccardi, *Alles kan veranderen*, 163.

¹⁷⁶ Dekker, “Het gebed van Sant’Egidio,” 159.

vrede is vooral iets om samen te beleven en om anderen voor uit te nodigen. Getuigen van het goede nieuws van het evangelie gebeurt dan ook niet zozeer met allerlei woorden. Hilde Kieboom, verantwoordelijke voor Sant'Egidio in de Lage Landen, zegt hierover dat het erom gaat om mensen te laten proeven van wat je doet: "kom en zie". Christenen moeten radicaal opkomen voor het zwakke leven en zijn op die manier het zout en de gist in het deeg. Niet om anderen de les te lezen, maar authentiek, nederig en dienend het voorbeeld geven. Geloof is volgens Kieboom iets wat je beleeft en doorgeeft in een levende gemeenschap.¹⁷⁷ Ook Noort (red.) (2017) onderstreept dit. In de beschrijving van de manier waarop Sant'Egidio het evangelie deelt, ligt de nadruk op het uitnodigen van mensen om deel te worden van de vreugde van de gemeenschap, van het behoren bij een familie. Kern van het delen van het goede nieuws is mensen een positieve ervaring van christelijke liefde, gemeenschap en vriendschap te bieden. De nadruk ligt dus niet op het uitleggen van wat het evangelie of wat het Koninkrijk inhoudt, de nadruk ligt op het laten delen in de gezamenlijke ervaring van de vreugde van het evangelie. Die ervaring, het ervaren van die vreugde, het opgenomen worden in die gemeenschap van liefde, vriendschap en vrede is het evangelie.¹⁷⁸

*Onze belangrijkste manier van verkondiging is gewoon laten zien hoe je als Christenen met elkaar omgaat.*¹⁷⁹

Overal waar mensen iets beleven van die liefde, vriendschap en vreugde, overal waar mensen ervaren dat ze deel mogen uitmaken van de gemeenschap, waar ze gekend en gezien zijn, op al die momenten en plekken wordt iets zichtbaar en tastbaar van heil, van het goede nieuws van het evangelie. Dit wordt krachtig geïllustreerd in het boekje *Een andere kerst* waarin het gaat over de jaarlijkse kerstmaaltijd die door gemeenschappen van Sant'Egidio over de hele wereld wordt gehouden. Dit jaarlijkse kerstfeest kan gezien worden als een eigentijdse kribbe die de boodschap van het evangelie laat zien en laat ervaren. Hieronder een aantal citaten uit dat boekje die dit onderstrepen:

*Het nauwe verband tussen het luisteren naar het woord van de Heer, het gebed en de liefde voor de armen, de essentie van de spiritualiteit van Sant'Egidio zeg maar, maakt ook het hart uit van dit feest. Het verwijst naar het beeld van het bruiloftsmaal in het hemelse Jeruzalem, waar verschillende volkeren tot een enkel volk versmelten en waar elke traan gewist wordt.*¹⁸⁰

*In onze tijd, waarin talrijke conflicten en spanningen heersen en de armen steeds armer worden, is deze feestelijk gedekte tafel een teken van eenheid en vrede. Precies dan (...) laat dit feest de wereld zien zoals hij er zou moeten uitzien.*¹⁸¹

*Het feest beeldt de vreugdevolle weg van het evangelie af, die voor elke mens mogelijk en begaanbaar is. (...) In het evangelie volgens Johannes verwoordt Jezus het zo: "Daaraan zal iedereen kunnen zien dat jullie leerlingen van Mij zijn: als jullie onder elkaar de liefde bewaren" (Johannes 13:35). Overal doet dit getuigenis, hoe eenvoudig en buitengewoon het ook is, muren instorten en barrières vallen. Overal verkondigt het het evangelie van vrede.*¹⁸²

Het aangaan van die vriendschappen, het delen van liefde, het vormen van een gemeenschap, familie of volk van armen en nederigen waar iedereen een plek heeft en het samen eten zijn binnen de gemeenschappen van Sant'Egidio geen middelen om vervolgens het evangelie duidelijk te kunnen

¹⁷⁷ De Wolf, *Keerpunt*, 37.

¹⁷⁸ Orsuto, "Community of Sant'Egidio," 184-185.

¹⁷⁹ Interview R2, fragment [28]

¹⁸⁰ Sant'Egidio, *Een andere kerst*, 18.

¹⁸¹ Sant'Egidio, *Een andere kerst*, 25.

¹⁸² Sant'Egidio, *Een andere kerst*, 91, 93.

maken. Al deze concrete praktijken zijn evangelie. Evangelie, heil is allereerst en vooral iets om te ervaren, voor uit te nodigen, samen te beleven, heel concreet handen en voeten te geven. Alle vormen en manieren om zo gemeenschap te zijn, zijn tekenen van het Koninkrijk. Elke keer als er een maaltijd is met de armen, elke keer als iemand zich gezien en gekend weet, elke keer als er vriendschap en onderlinge verbondenheid ontstaat, elke keer als er iets van Gods vrede en vreugde wordt ervaren en gedeeld, is het evangelie verkondigd.

3.4.3. De betekenis van bekering

Binnen Sant'Egidio is het vormgeven aan en uitdragen van Gods droom voor deze wereld, het vormen van een inclusieve en gastvrije gemeenschap van liefde en vrede waar iedereen deel van uit kan maken, centraal voor wat gezien wordt als de kern van het goede nieuws evangelie. Fundament voor deze gemeenschap zijn de gratis liefde en barmhartigheid die God geeft. Dit roept de vraag op of bekering een plek heeft in de overtuigingen rondom heil. Is er bekering nodig om heil te ontvangen? En wat is de betekenis van bekering?

Bekering heeft in de theologie van Sant'Egidio zeker een plek. Bekering is zelfs noodzakelijk, zonder bekering is vrede, is het Rijk van Gods shalom niet mogelijk. Bekering is hier allereerst een serieuze opdracht of uitdaging in het dagelijks leven van christenen. Het gaat bij bekering dus niet zozeer om de bekering van anderen, van mensen die nog niet geloven. Het gaat om de bekering van het eigen hart. Riccardi (2018) noemt bekering een diepgaande transfiguratie, een verandering van de persoon, een gedaantewisseling als centraal thema in (de praktijken van) de christelijke spiritualiteit. In de concrete ontmoeting met anderen en in het deelnemen aan de liturgie kom je tot de ontdekking dat je moet veranderen. Op persoonlijk vlak moet egoïsme, als wortel van geweld, overwonnen worden. Bekering en daarmee redding, gaat over sterven, alles verliezen, juist niet jezelf willen redden (ook als tegenover van een cultuur van extreem individualisme). Bekering wordt gezien als het begin van vrede.¹⁸³ In *Het Gebed, het Woord, het Gelaat* schrijft Riccardi (2021) uitgebreider over berouw en bekering. Hij doet dit aan de hand van het verhaal van Pinksteren in Handelingen 2, waar na de toespraak van Petrus de vraag opkomt 'wat moeten wij doen?'. Petrus roept op tot bekering. Riccardi benadrukt in zijn reflectie op dit gedeelte dat deze vraag opkomt nadat de mensen getroffen zijn door de woorden van Petrus, na een ontmoeting met Jezus als levende Heer. In de uitleg van Riccardi hierbij, laat dit zien dat bekering een vraag is die opkomt na een ontmoeting met Jezus, nadat ingezien wordt wie Jezus werkelijk is. Bekering is daarmee startpunt en onderdeel van de christelijke spiritualiteit.¹⁸⁴

Kieboom zegt hierover in *Keerpunt*: "je kunt de wereld pas veranderen wanneer je eerst je eigen hart verandert."¹⁸⁵

Met één van de respondenten is tijdens het gesprek over de betekenis van heil wat dieper doorgepraat over bekering:

Zeker is bekering nodig. Maar ik denk dat dat ook vanaf het allereerste begin van Sant'Egidio ook zo geweest is. Andrea Riccardi was achttien jaar toen ze begonnen. En één van de dingen die hij zei in 1968, de periode van de kerk, de wereld, alles moest op de schop en alles moest beter en mooier en de wereld moest vooral beter worden, was: 'de hefboom van Archimedes is de bekering van mijn hart'. Dus als je zegt 'is er geen bekering nodig?', ja, die bekering is nodig. Maar de bekering is niet allereerst om te zeggen van, zij moeten zich bekeren, maar de eerste bekering is voortdurend zelf. Ik moet me bekeren. Ik moet opnieuw leren om mij open te stellen voor dit evangelie. En niet om tegen een andere te roepen van jij moet je bekeren, jij

¹⁸³ Riccardi, *Alles kan veranderen*, 83, 146, 149.

¹⁸⁴ Riccardi, *Het Gebed, het Woord, het Gelaat*, 16-21.

¹⁸⁵ De Wolf, *Keerpunt*, 37.

telt pas mee als jij hardop durft te belijden 'ik geloof in Jezus Christus als mijn enige Heer'. Daar zit het niet in.¹⁸⁶

Vervolgens wordt duidelijk dat bekering, in tweede instantie, ook gaat over bekering van harten van mensen die (nog) niet geloven. Waar stevig en op meer directe manier gesproken wordt over de opdracht tot bekering van het eigen hart, wordt er met meer voorzichtigheid gesproken als het gaat over bekering van anderen. Het evangelie is een transformerende kracht, het verandert mensen, maakt hen mooier en vreugdevoller.¹⁸⁷ Maar juist die bekering, die verandering naar die uiteindelijke vrede is iets wat mensen niet in het hart van de ander kunnen bewerken.¹⁸⁸

Uiteindelijk, geloof is ook een gave. En ik kan niet iemand het geloof geven. Dus tegen een ander roepen 'jij moet je bekeren' in de zin zo van ja, daar ga ik helemaal niet over. Ik kan ervoor bidden, ik kan het iemand gunnen en het ook wel durven aanbieden. (...) Het is heel goed mogelijk, en ik denk het heel vaak te zien ook, dat zij (de vrienden van de straat die bij de Franciscustafel komen eten) in het beantwoorden van Gods liefde veel verder zijn dan dat ik ben. En daarom kom ik weer terug zo van, de bekering waar ik op moet hameren, is die van mijn eigen hart. Dat is mijn grootste bijdrage ook aan een betere wereld.¹⁸⁹

Als het gaat over bekering of verandering van anderen, is binnen Sant'Egidio de eerdergenoemde 'regel van Zacheüs' een belangrijk principe. Bekering en/of anderszins verandering is een keuze die vrijwillig gemaakt wordt. Het is nooit een keuze die je een ander kunt opleggen of voorschrijven.

Wat wij zelf weleens vaker aanhalen is de regel van Zacheüs in de zin van Jezus komt bij Zacheüs en vervolgens zegt Zacheüs uit zichzelf: oké, maar nu geef ik terug wat ik van mensen ten onrechte genomen heb en ik ga mezelf en mijn leven veranderen et cetera. Zonder dat Jezus aan hem voorschrijft dit en dit moet je doen. Dat is eigenlijk de regel die wij voor onszelf ook hanteren. Maar waarin we wel met elkaar het aanbod creëren.¹⁹⁰

Als het gaat over de manier waarop mensen betrokken zijn, gebruiken wij de regel van Zacheüs, ik weet niet of je die al gehoord had. Jezus zei tegen Zacheüs, kom uit die boom want ik wil bij jou eten. En vervolgens daar, toen Jezus bij hem was zei Zacheüs zelf: 'wat ik te veel heb geef ik driedubbel terug'. Hij besloot zelf om de dingen te willen geven en hij besloot ook zelf hoeveel. Dus wij bepalen nooit voor iemand hoeveel die zeg maar doet, zich engageert in de gemeenschap.¹⁹¹

De visie op bekering (van iemand die niet gelooft) binnen Sant'Egidio wordt in Noort (red.) (2017) beschreven als proces van een toenemende ervaring van deel te zijn van de gemeenschap, een langzaam toenemend besef door God geaccepteerd te zijn, bij zijn familie te horen en deel te mogen zijn van wie bij hem horen.¹⁹² Deze beschrijving sluit goed aan bij wat in de literatuur en in het gesprek met respondent 1 is gevonden over de betekenis van bekering binnen Sant'Egidio.

¹⁸⁶ Interview R1, fragment [48]

¹⁸⁷ De Wolf, *Keerpunt*, 30.

¹⁸⁸ Dekker, "Het gebed van Sant'Egidio," 159.

¹⁸⁹ Interview R1, fragment [49]

¹⁹⁰ Interview R1, fragment [16]

¹⁹¹ Interview R2, fragment [42]

¹⁹² Gerrit Noort en Martin Reppenhagen, "Evangelism and the Calle to Conversion," in *Sharing good news. Handbook on evangelism*, red. Gerrit Noort, Kyriaki Avtzi en Stefan Paas (Genève: World Council of Churches Publications, 2017), 259, 260.

3.4.4. De plek van Jezus

In het nadenken over het goede nieuws van het evangelie en over bekering, komt ook de vraag op of Jezus hierin een plek heeft en wat die plek dan is. In de literatuur komt vooral naar voren dat God in Jezus ultiem heeft laten zien dat Hij zich ontfermt over de arme en vergeten mensen. Én ook over hoogmoedige en arrogante mensen. In Jezus laat God zijn liefde en barmhartigheid zien. Jezus zelf is het goddelijk mededogen.¹⁹³ Volgens Paglia is de meest krachtige betekenis van de liefde, dat God zijn eigen Zoon heeft gegeven en dat Jezus kwam om anderen te beminnen zonder wederkerigheid. God laat daarmee in Jezus zien dat zijn liefde gratis is.¹⁹⁴

Ook in *Een andere kerst* wordt meerdere keren verwezen naar Jezus. Het kerstverhaal gaat over Jezus die naar de wereld komt, maar voor wie geen plek is. Uitsluiting en ongestuurdheid tekenen de geboorte van Jezus. God schaamt zich vervolgens niet voor de armoede van zijn Zoon en laat hem niet in de steek laat. Op die manier vereenzelvigd God zich met de armen en laat Hij ultiem zien dat Hij de armen niet in de steek laat. Dit wordt vervolgens benoemd als kern van het christelijke geloof.¹⁹⁵

In paragraaf 3.3.3 over de verbinding tussen vriendschap met de armen en spiritualiteit is duidelijk geworden dat Jezus ook de rol heeft van het ultieme voorbeeld in zijn houding en omgang met de mensen die Hij tijdens zijn leven ontmoette. Maar de plek van Jezus omvat meer dan het ultieme teken van Gods liefde voor de mensen en dan het beste voorbeeld om na te volgen in de houding naar en omgang met anderen. Het gaat ook om de ontmoeting met Jezus zelf en de aanbidding van Hem als Heer. Riccardi (2021) noemt de ontmoeting met de verrezen Jezus de kern van het evangelie.¹⁹⁶ In *Een andere kerst* wordt de kerstmaaltijd gezien als een eigentijdse Driekoningen: in het aanbieden van geschenken aan de armen in de vorm van voedsel, tijd en vriendschap worden deze geschenken aan Jezus aangeboden en wordt Jezus als Heer aanbeden.

Jezus is dus het grootste teken van Gods onvoorwaardelijke, gratis liefde, het ultieme voorbeeld om na te volgen en de verrezen Heer die aanbeden wordt.

In de gehouden interviews gaat het, waar het over Jezus gaat, vooral over Jezus als ultiem voorbeeld in hoe Hij naar mensen in de marge keek en met hen omging. Jezus richtte zich vooral op mensen in de marge, bij hem was iedereen welkom.

*In het evangelie lees je dat Jezus zich met name op mensen in de periferie richtte en aan hen aandacht gaf. Dat is het voorbeeld wat Jezus ons gegeven heeft.*¹⁹⁷

In de interviews wordt ook over Jezus gesproken als degene bij wie in gebed de zieken gebracht kunnen worden, zoals mensen ook letterlijk deden toen Hij op aarde leefde. En ook breder, bij Jezus kan je de problemen van je leven neerleggen. Ook wordt Hij gezien als degene in wie je God kunt leren kennen. Tenslotte wordt Jezus ook genoemd als degene die je kunt ontmoeten en kunt zien in de armen.

*Mijn uitleg (op de vraag wat de kern van het geloof is) is dat de problemen die je in je leven tegenkomt, dat je die best wel eens gewoon bij God en bij Jezus neer mag en kan leggen.*¹⁹⁸

¹⁹³ Riccardi, *Alles kan veranderen*, 214.

¹⁹⁴ De Wolf, *Keerpunt*, 90.

¹⁹⁵ Sant'Egidio, *Een andere kerst*, 7, 31.

¹⁹⁶ Riccardi, *Het Gebed, het Woord, het Gelaat*, 16.

¹⁹⁷ Interview R2, fragment [15]

¹⁹⁸ Interview R4, fragment [26]

*In elke hongerige en naakte en dergelijke kunnen we Jezus zien.*¹⁹⁹

*Jezus is degene bij uitstek in wie wij God ervaren, God leren kennen.*²⁰⁰

3.4.5. Concluderend: heil in het licht van vriendschap met de armen

Binnen Sant'Egidio wordt de betekenis van heil in het licht van vriendschap met de armen vooral gezocht in het Koninkrijk van God. Het Koninkrijk van God wordt getypeerd als Gods droom voor deze wereld. Het is Gods Rijk van liefde en vrede, van Shalom, een inclusieve gemeenschap of volk waar niemand van uitgesloten wordt. De bron van dit Koninkrijk is de gratis liefde en barmhartigheid van God zelf voor alle mensen, in het bijzonder voor armen.

Dit heil is niet iets om vooral uit te leggen met woorden, het is allereerst iets om samen in een levende gemeenschap te beleven. Het gaat om mensen uitnodigen om deel te worden van die gemeenschap, om anderen die liefde, vriendschap, heelheid, vreugde en vrede van het Koninkrijk te laten ervaren. Op alle momenten en plekken waar dit gebeurt is het evangelie verkondigd. In Noort (red.) (2017) wordt deze nadrukkelijke verbinding tussen de inhoud van het evangelie en de manier waarop dit gedeeld wordt uitgewerkt en wordt geconcludeerd dat het 'wat' van het evangelie nooit los gezien kan worden van het 'hoe' van evangeliseren.²⁰¹ Bij Sant'Egidio is dit heel duidelijk: de kern van het evangelie (het 'wat') gaat over God die de kant van de armen kiest, een Koninkrijk van Vrede, verbondenheid, gemeenschap, gratis liefde. Dus de manier om dit te delen (het 'hoe') kan alleen maar ook op die manier: door de kant van de armen te kiezen, vriendschap aan te bieden, een gemeenschap te zijn waar iedereen deel van uit kan maken, gratis liefde uit te delen op allerlei manieren, et cetera.

*The medium is the message: the community that evangelizes, is in itself a manifestation of the good news it proclaims through witness, word, deed, fellowship and worship.*²⁰²

Gods Koninkrijk is een gemeenschap voor iedereen, niemand wordt uitgesloten. Toch heeft bekering wel een plek in het nadenken over het goede nieuws van het evangelie. Bekering gaat over de bekering van het eigen hart als onderdeel van de christelijke spiritualiteit. En bekering gaat ook over de bekering van de harten van degenen die niet geloven. Over de eerste betekenis van bekering wordt nadrukkelijk gesproken: de bekering van het eigen hart is noodzakelijk om in het leven hier en nu vorm te geven aan die gemeenschap van liefde en op die manier tekenen van Gods Koninkrijk op te richten. Over de bekering van mensen die niet geloven wordt met meer terughoudendheid gesproken. Het evangelie verandert, transformeert mensen. Maar bekering is iets van het eigen hart en is nooit een voorwaarde om bij de gemeenschap te mogen horen.

Jezus wordt gezien als het grootste teken van Gods onvoorwaardelijke, gratis liefde. Ook is Hij voor de betrokkenen bij de gemeenschappen van Sant'Egidio het ultieme voorbeeld om na te volgen. Tegelijk is Hij meer dan dat: Jezus is te ontmoeten in de ontmoeting met de armen en Hij is tegelijkertijd de verrezen Heer die aanbeden wordt, degene bij wie in gebed de zieken gebracht kunnen worden en degene in wie je God kunt leren kennen. Over Jezus wordt niet expliciet gesproken in termen als Redder, Verlosser of Koning. Tegelijkertijd: als Jezus degene is bij wie in gebed de zieken gebracht kunnen worden, als Hij aanbeden wordt als de verrezen Heer, als mensen in de ontmoeting met Jezus uitgedaagd worden tot bekering en die bekering ook daadwerkelijk plaatsvindt, dan is Jezus wel degelijk blijbaar toch ook Koning en Verlosser.

¹⁹⁹ Interview R5, fragment [19]

²⁰⁰ Interview R1, fragment [50]

²⁰¹ Stefan Paas, "Evangelisme and Methods," in *Sharing good news. Handbook on evangelism*, red. Gerrit Noort, Kyriaki Avtzi en Stefan Paas (Genève: World Council of Churches Publications, 2017) 275, 276.

²⁰² Knud Jørgensen, "Evangelism and Ecclesiology," in *Sharing good news. Handbook on evangelism*, red. Gerrit Noort, Kyriaki Avtzi en Stefan Paas (Genève: World Council of Churches Publications, 2017), 291.

3.5. Samenvattend antwoord op deelvraag 1

Vriendschap met de armen betekent binnen Sant'Egidio de onvoorwaardelijke uitnodiging om deel te zijn van een familie waarin je gezien en gekend wordt en waar gelijkwaardigheid en wederkerigheid grondhouding zijn. Het gaat daarbij om alle mensen die zich op wat voor manier dan ook in de periferieën van de samenleving bevinden. Deze vriendschap is nadrukkelijk verbonden met de spiritualiteit van de Gemeenschap. Meer nog: de vriendschap is in zichzelf een spirituele praktijk, gemotiveerd door de liefde van God, door het voorbeeld van Jezus en in de overtuiging dat in de ander iets van God zelf ontdekt kan worden.

Dit voor Sant'Egidio fundamentele concept van vriendschap met de armen is nauw verbonden met de betekenis die gegeven wordt aan heil en de manier waarop dit vanuit de Gemeenschap gedeeld wordt. Heil gaat over Gods droom voor de wereld, zijn Koninkrijk van vrede en liefde. Dit Koninkrijk is een volk van nederigen en armen, er is voor iedereen plek, zonder voorwaarden, niemand wordt uitgesloten. De bron hiervan is Gods onvoorwaardelijke en gratis liefde die ultiem zichtbaar wordt in de komst van Jezus naar de wereld en in hoe Hij zich ontfermt over de mensen in de periferieën.

De belangrijkste manier om dit goede nieuws van het evangelie te delen is om gemeenschappen te vormen waar iedereen welkom is, waar vanuit de liefde van God en in navolging van Jezus onvoorwaardelijke vriendschap wordt aangeboden en kan worden ervaren en waar mensen zich op allerlei mensen inzetten voor vrede.

In het volgende hoofdstuk (hoofdstuk 4) wordt ingegaan op vriendschap met de armen in de concrete praktijken van Sant'Egidio in Amsterdam. Hoe krijgt dit vorm en wat zijn hierin helpende en belemmerende factoren?

In het hoofdstuk dat daarop volgt (hoofdstuk 5) wordt gereflecteerd op bovenstaande uitwerking van het concept 'vriendschap met de armen' en op de concrete praktijken van de gemeenschap in Amsterdam om van daaruit te komen tot inzichten of lessen voor het missionair verstaan van kerkzijn.

4. De praktijk van Sant'Egidio in Amsterdam

Deelvraag 2

Op welke manieren krijgt 'vriendschap met de armen' bij Sant'Egidio in Amsterdam vorm in de praktijk van ontmoetingen tussen mensen van verschillende sociaaleconomische status en welke helpende en belemmerende factoren zijn in deze praktijken te vinden?

4.1. Inleiding

In dit hoofdstuk worden de praktijken van vriendschap met de armen bij Sant'Egidio in Amsterdam in beeld gebracht. Vanwege de omvang van dit onderzoek en vanwege de focus in de onderzoeksvraag (sociaaleconomische ongelijkheid en (zorgen over) een kloof tussen arm en rijk) zijn niet alle praktijken bevestigd en geobserveerd. Er is voor gekozen om de praktijk van de Franciscustafel als uitgangspunt te nemen. Andere praktijken (het bezoeken van ouderen, het optrekken met vluchtelingen en andere migranten) zijn wel in enkele interviews genoemd, maar zijn in dit onderzoek niet via observaties en dergelijke meegenomen.

De Franciscustafel wordt ook wel het dak- en thuislozenrestaurant van Sant'Egidio genoemd. De naam verwijst naar Franciscus van Assisi, die bekend is als 'arme vriend van de armen', en naar paus Franciscus die in de kerk van vandaag telkens de minderbedeelden centraal stelt. Elke dinsdag- en zaterdagavond zijn tussen 18:00 uur en 19:00 uur gasten welkom voor een maaltijd en voor onderlinge ontmoeting en ontmoeting met de vrijwilligers van de Franciscustafel.²⁰³

Ook het avondgebed, wekelijks in de Mozes en Aäronkerk op dinsdagavond na de Franciscustafel en daarnaast op vrijdagavond om 20:00 uur, is een praktijk waarin vriendschap met de armen een plek heeft en vorm krijgt.²⁰⁴ Omdat het gebed, naast vriendschap met de armen en inzet voor vrede, een centrale pijler is van de Gemeenschap van Sant'Egidio, wordt in dit hoofdstuk over de praktijken van vriendschap met de armen, ook aandacht besteed aan de praktijk van gebed en liturgie in het licht van vriendschap met de armen.

In de uitgewerkte interviews is gezocht naar wat er gezegd is over de verschillende aspecten van de praktijken. De betreffende fragmenten zijn voorzien van verschillende kleurcodes:

'Vriendschap met de armen' in de praktijk

Helpende factoren bij vriendschap met de armen

Belemmerende factoren bij vriendschap met de armen

De praktijk van gebed en liturgie

Hieronder volgt, vanuit observaties en vanuit de interviews, een weergave van de concrete praktijk van vriendschap met de armen bij Sant'Egidio in Amsterdam. Daarbij wordt ingezoomd op de vraag wat in die praktijk helpende en belemmerende factoren zijn voor het vormgeven van die vriendschap. Vervolgens wordt gekeken naar de praktijk van gebed en liturgie. Ten slotte wordt samenvattend antwoord gegeven op bovenstaande deelvraag.

²⁰³ "Franciscustafel," Sant'Egidio Nederland, laatst bezocht op 14-09-2022, <https://www.santegidio.nl/organisaties/franciscustafel/>.

²⁰⁴ "Bidden met Sant'Egidio," Sant'Egidio Nederland, laatst bezocht op 14-09-2022, <https://www.santegidio.nl/gebed/>.

4.2. Vriendschap met de armen in de praktijk

4.2.1. De praktijk van de Franciscustafel

Ruim een uur voordat de gasten komen zijn de vrijwilligers van de Franciscustafel aanwezig. De tafels worden schoongemaakt en gedekt: bij elke plek een placemat, servies, een servet en een glas. Het menu van de dag wordt op een bord aan de muur geschreven: elke week een kop soep met brood vooraf, een warme gevarieerde maaltijd als hoofdgerecht en een stuk fruit als nagerecht. Het brood voor bij de soep wordt gesneden, het eten in warmhoud-bakken klaargezet, zout, peper en sambal staan klaar voor de gasten die hierom vragen en het fruit wordt in een bak op tafel gelegd. Als het restaurant open is en een gast vertrekt, dan wordt de tafel schoongemaakt, een nieuwe placemat neergelegd en wordt de tafel alvast gedekt voor een volgende gast.

Het zorgvuldig voorbereiden van de avond en het letten op details worden als iets belangrijks gezien, ook daarin wordt duidelijk gemaakt dat de gasten belangrijk zijn, dat de houding een houding van vriendschap is.

In het verleden hebben we altijd wegwerpmateriaal gebruikt. Maar op het moment dat wij overgingen naar gewoon echte borden, echt bestek, dat werd gezien, dat werd gewaardeerd. Weet je, dat soort kleine dingen dat je dan ziet hé, voor een deel doe je het ook uit duurzaamheid, maar het is ook een manier om te laten zien jij bent belangrijk.²⁰⁵

Je wilt zorgen dat mensen ook aan ons ervaren: jij doet ertoe. En als jij komt hebben we op je gerekend en staan we klaar voor je.²⁰⁶

De gedekte tafel voor de gasten van de Franciscustafel.

De maaltijd wordt warm gehouden, zodat aan alle gasten een echt warme maaltijd geserveerd kan worden.

Voordat de gasten komen, worden de taken verdeeld. Vrijwilligers hebben een vaste taak voor de avond: er staan vrijwilligers bij de deur om gasten welkom te heten en om te zorgen dat de binnenkomst goed verloopt, er zijn vrijwilligers die het eten opscheppen en de overige vrijwilligers bedienen aan de tafels.

De taak om bij de deur te staan is er allereerst om gasten welkom te heten, ze worden vanaf binnenkomst gezien en begroet. Tegelijk is het ook belangrijk dat de veiligheid voor alle gasten gewaarborgd wordt.

Op momenten, als iemand bij ons zwaar onder invloed is, is dat niet een grens aan de vriendschap, maar het is wel een grens dan zo van op dit moment moet je even niet bij ons binnenkomen om te eten. Maar we sturen je niet weg. Dus het betekent we zeggen dat je nu niet binnen moet komen, maar we geven je eten mee.²⁰⁷

²⁰⁵ Interview R3, fragment [13]

²⁰⁶ Interview R1, fragment [27]

²⁰⁷ Interview R1, fragment [28]

Voor de betrokkenen bij de Franciscustafel is het zorgen voor veiligheid niet hetzelfde als het voeren van een deurbeleid. In verschillende interviews wordt benadrukt dat er, hoewel het voor iedereen veilig moet zijn, geen deurbeleid is.

We hebben niet een waterdichte definitie waar we ook tegen mensen dan vervolgens gaan zeggen bij ons loket: ‘sorry jij past er wel bij, jij hoort er niet bij’. Dus in die zin moeten de deuren bij ons wagenwijd open zijn en wie erbij wil horen is van harte welkom.²⁰⁸

Mensen vragen ons weleens of wij een deurbeleid hebben. Er zijn dus ook plekken in de stad waar ze gele of rode kaarten uitdelen en dat hebben wij gewoon niet. De keer dat het hier een keer geëscaleerd is; wij kenden ze alle twee al heel lang en we wisten ook heel lang al wel dat we ervoor moesten zorgen dat de één hier at, en de ander dus in die andere zaal. En toen hebben C.D. en ik echt wel de stoute schoenen aangetrokken om vóór de tijd naar buiten te gaan en vóór die tijd buiten het gesprek aan te gaan. Wat wil je vandaag? Wil je bij ons binnen eten? Zoek je ruzie? Hoe voel je je vandaag? Hoe gaat het vandaag?. Het is juist mooi als je weet dat het zo werkt, om dan dus naar buiten te gaan, om zodoende dus die confrontatie vóór te zijn.²⁰⁹

Als de gasten er zijn, wordt duidelijk dat het de vrijwilligers niet alleen te doen is om eten te serveren. De gasten worden bij hun naam genoemd als ze begroet worden bij binnenkomst. Als er tijd is, gaan de vrijwilligers bij de gasten aan tafel zitten om met hen te praten. De medewerkers zijn er alert op dat er niemand na het eten onopgemerkt vertrekt, de vertrekkende gast krijgt een hartelijk ‘tot ziens’ mee. Ook bij de deur wordt bij binnenkomst en na afloop gepraat met de gasten. Sommige gasten zijn aanwezig in het restaurant of bij de deur vanaf het begin tot aan sluitingstijd.

Op het moment dat mensen bij de Franciscustafel komen eten, krijgen ze eten en aandacht. Als ze dat willen het laatste, want sommige mensen zijn er niet van gediend, prima. Maar op de één of andere manier zie ik wel dat zij daar ja, misschien is het ook eigen invulling, maar dat ze wel een bepaalde sfeer ervaren die prettig is, ook al zijn ze er maar kort of zo.²¹⁰

De moeite doen om mensen bij hun naam te onthouden, ik merk dat dat een heel krachtig iets is. En wat ik ook doe en wat ik soms ook wel spannend vind, nog steeds, is als er ruimte is om gewoon aan tafel te gaan zitten en kijken wat er gebeurt.²¹¹

4.2.2. Contact en gesprek

In de interviews geven de respondenten verschillende aspecten aan die wat hen betreft belangrijk zijn in het contact en in de gesprekken met de gasten van de Franciscustafel en andere vrienden van Sant’Egidio (migranten, ouderen). Trouw zijn, de tijd nemen om mensen echt te leren kennen en te bouwen aan vertrouwen worden meerdere keren genoemd. De ander serieus nemen, echt luisteren, open staan en ook grenzen aangeven en de op een respectvolle manier aanspreken op gedrag komen ook verschillende keren teug in de interviews. Hierbij wordt ook door meerdere respondenten aangegeven dat het heel belangrijk is om niet de rol van hulpverlener aan te nemen, niet voor de ander gaan bedenken welk probleem er op welke manier in zijn/haar leven opgelost kan worden. Dit komt ook terug in de “Zacheüs-regel”, zie paragraaf 3.4.3 over de betekenis van bekering. Het gaat erom geen agenda te hebben, niet over het contact te denken in termen van doel en nut. Ook komt in de interviews het belang van wederkerigheid naar voren: luisteren naar het verhaal van de ander en ook uit je eigen leven delen.

²⁰⁸ Interview R1, fragment [17]

²⁰⁹ Interview R4, fragment [21]

²¹⁰ Interview R3, fragment [3]

²¹¹ Interview R3, fragment [21]

*Dat vertrouwen, dat kun je eigenlijk alleen maar bouwen als je de mensen langer kent.*²¹²

*Als jij zegt, ik wil bij jullie vrijwilliger wezen en één keertje kom je een keer in de Franciscustafel en drie weken later ga je naar Kastanjehof toe en dan ga je een keer bij de School voor Vrede en na vier maanden kom je weer een keer terug bij de Franciscustafel ja, daar bouw je geen vriendschap mee op.*²¹³

*Dat je mensen ook uitnodigt om over zichzelf te praten.*²¹⁴

*Je gaat niet praten en alleen maar vragen stellen en nooit wat over jezelf vertellen. Op een gegeven moment zei hij (één van de gasten van de Franciscustafel): ‘dankjewel en wat kan ik voor je doen?’. En toen zei ik: ‘nou, ik zou het heel fijn vinden als je voor mijn dochter wilt bidden. Want ik maak mij echt zorgen over haar’. En dat heeft hij ook echt gedaan en hij komt nu nog af en toe langs en tot op de dag van vandaag vraagt hij: ‘hoe gaat het met je dochter?’. Nou, dat is toch mooi.*²¹⁵

*Mensen grenzen aangeven, dat is ook een onderdeel van mensen serieus nemen op het moment dat je ze aanspreekt op hun gedrag. (...) Die aandacht en bepaalde grapjes die je hebt, dat je elkaar zo goed kent, dat je ook terug kan grijpen op eerdere gesprekken, dat vooral.*²¹⁶

*Op een gelijkwaardige manier contact zoeken, op een niet oordelende manier contact zoeken. En volgens mij, wat het snelst gebeurt bij kerken die zoiets zouden willen, is dat ze toch in een hulpverleningsstand terecht komen. En dat maakt meteen dat je weer juist uit dat rechtstreekse contact gaat hè. (...). We komen om bij hen (ongedocumenteerde vluchtelingen in de stad) te zijn en te zien hoe het met hen gaat. En dan komen er vanzelf vragen. (...) Het is niet aan ons om te gaan te gaan bedenken wat we moeten oplossen. Dus het eten of het contact is een aanbod en daarna kijken we verder wat daaruit ontstaat.*²¹⁷

4.2.3. Helpende en belemmerende factoren

Hierboven zijn al een heel aantal belemmerende en helpende factoren bij het vormgeven van vriendschap met de armen benoemd. In deze paragraaf worden de gevonden helpende en belemmerende factoren op een rijtje gezet. De genoemde factoren worden niet uitgesplit in een categorie ‘helpend’ en ‘belemmerend’: het tegenovergestelde van een helpende factor is een belemmerende factor en andersom. De factoren spreken voor zich en behoeven dan ook geen verdere toelichting.

- Simpelweg mensen uitnodigen of opzoeken en hen leren kennen.
- De tijd nemen, langere tijd met mensen optrekken, trouw zijn.
- Oog hebben voor details, aankleding en dergelijk en daarin laten merken dat die ander belangrijk is en dat je moeite voor hem/haar wilt doen.

Dan hebben we bijvoorbeeld Pasen of zo hè, dan komen er paaseitjes op tafel, zodat mensen dat kunnen pakken bijvoorbeeld. Dat daar extra aandacht aan wordt gegeven van oké,

²¹² Interview R4, fragment [6]

²¹³ Interview R1, fragment [8]

²¹⁴ Interview R3, fragment [5]

²¹⁵ Interview R2, fragment [3]

²¹⁶ Interview R3, fragment [21]

²¹⁷ Interview R5, fragment [16]

*iedereen die hier komt is waardevol, is ook waardevol om daar iets extra's voor te doen. Dat wordt gezien en ja, dat zijn van die kleine dingen die maken dat het iets extra's is.*²¹⁸

- Geen agenda hebben, niet als 'hulpverlener' en ook niet als 'evangelist'. Je bent allereerst 'vriend'.

*Als het gaat om de armen, zullen we, en ik denk dat ik daarin wel de felste van allemaal in zou zijn, zullen we nooit wat ik noem een koppelverkoper worden.*²¹⁹

*Het gevaar is altijd en daar moeten wij ook voor opletten, dat je denkt: 'oké dit is een bepaalde groep mensen met een bepaalde leefsituatie, dus wij gaan nu dit voor ze doen'. Misschien sluit dat wel helemaal niet aan bij waar ze behoefte aan hebben.*²²⁰

- Geen deurbeleid voeren, voorwaarden stellen om te mogen komen of rode kaarten uitdelen. Dat past niet bij de grondhouding van vriendschap: er zijn geen voorwaarden aan het aanbod van vriendschap.

*(over de sfeer bij Sant'Egidio) Een bepaalde relaxtheid en dat mensen niet aan voorwaarden hoeven te voldoen. Bij ons komen ook mensen die bijvoorbeeld niet bij het Leger des Heils terecht kunnen. Ik bedoel die hebben een heel ander concept. En de liefde en het warm welkom heten dat is denk ik hetzelfde, dus dat zou je kunnen uitwisselen. Maar wat ik eigenlijk van mensen die komen eten terug hoor is dat je bij het Leger des Heils aan bepaalde voorwaarden moet voldoen om daar terecht te kunnen. En het zijn geen grote voorwaarden, maar dat ja, weet je heel veel dingen dat is ook ik noem het maar onderbuikgevoel of wat dan ook. Maar dat is wel iets wat mensen dan beleven en waarvan ze bij Sant'Egidio ook zeggen van ja, dat is hier niet, of dat is hier anders, laat ik het zo zeggen.*²²¹

- Zorgvuldig zijn in woordkeus en taalgebruik: bij Sant'Egidio wordt niet over 'doelgroep' gesproken, maar consequent over 'vrienden'.
- Denk na over hoe je om wilt en kunt gaan met mensen die vragen om geld of een slaapplek / huisvesting. Een afspraak bij Sant'Egidio is dat er geen geld gegeven wordt en het gebouw niet gebruikt wordt voor slaapplekken.
- Alle diensten gratis aanbieden is voor Sant'Egidio een belangrijke factor: het benadrukt de houding van en de nadruk op vriendschap, op het uitnodigen om deel te zijn van de gemeenschap, van de familie.

*Er zijn andere plekken, die ken ik dan op zich privé ook wel, die net als dit een restaurant wilden openen. En daar mag je dan komen en dan mag je € 2 betalen. Dan beperk je je eigenlijk al tot een bepaalde doelgroep. En ik wil niet zeggen dat de vrienden van de straat - letterlijk van de straat - dat die die € 2 niet kunnen betalen, maar het is een andere insteek om een kleine bijdrage te vragen. (...) Natuurlijk juich ik ook andere plekken toe dat mensen met eten contacten proberen te leggen, omdat het gewoon natuurlijk heel mooi is. En ik snap dat het allemaal natuurlijk betaald moet worden, maar ik zou dat niet toejuichen om dat op die manier op te zetten.*²²²

²¹⁸ Interview R3, fragment [12]

²¹⁹ Interview R1, fragment [41]

²²⁰ Interview R2, fragment [9]

²²¹ Interview R3, fragment [4]

²²² Interview R4, fragment [21]

- Bedenk bij vragen, lastige situaties en dilemma's wat je in zo'n geval binnen andere vriendschappen zou doen: vaak ontdek je dan dat dit niet anders is in de vriendschappen vanuit Sant'Egidio.

En dus als je je vrienden bij je thuis uitnodigt ga je ze geen rekening geven en als je vrienden uitnodigt dan wil je weten hoe het met diegene is. En als diegene problemen heeft wil je kijken wat je kan doen, maar niet omdat je als hulpverlener denkt 'o, ik moet nu jouw problemen oplossen'. Maar omdat je als vriend denkt, jij bent mijn vriend en jouw probleem dat doet mij ook pijn.²²³

- De ander én jezelf serieus nemen, ook door zelf grenzen aan te geven en jezelf te beschermen.

Ik denk dat je een beetje jezelf moet beschermen, want je kunt niet van iedereen alle lasten meenemen. En ik denk dat je dat in de loop van de tijd ook het onderlinge gesprek dat vóór of na de tafel plaatsvindt doet, het daarna ook weer los te laten.²²⁴

- Meebewegen met de dynamiek van de vriendschappen en beseffen dat je geen instantie of organisatie bent, maar een gemeenschap van mensen, een familie.

Wij willen niet institutioneel zijn. Wij zijn geen organisatie, we zijn een gemeenschap. Dus we zijn gewoon mensen en een familie van mensen eigenlijk die zich ja, die in contact komen met andere mensen. En daar is veel te weinig van in onze samenleving. (...) Onze samenleving is enorm gebureaucratiseerd. (...) We hebben zeg maar op papier heel veel dingen goed geregeld. Maar alle mensen die daar zeg maar tussen de mazen van de wet vallen, daar is dan ook vervolgens geen oog meer voor, want dat bestaat in theorie niet of zo. (...) Dus ik denk dat is wel echt wat we te bieden hebben en wat elke kerk van ons ook zou kunnen leren of overnemen of wat dan ook. Ga nou gewoon eens mensen ontmoeten in plaats van hè. Als je een idee hebt als kerk: we willen wat gaan doen met kinderen in een kansarme wijk ja, je kan een projectplan schrijven of je kan een bal pakken.²²⁵

- Besef dat wat je doet in het aanbieden van vriendschap en in ontmoeting met en aandacht voor mensen, meer betekent dan je denkt.

Dus we denken misschien ook binnen kerken wel heel makkelijk 'ja, zoveel stelt het ook allemaal niet voor'. Terwijl uiteindelijk heel vaak blijkt hoe betekenisvol die kleine stappen zijn voor anderen. (...) Wat je doet is van meer betekenis dan je weet. Maar je kunt ook meer betekenen dan je zelf in de gaten hebt, dan je zelf denkt. En dat is wel iets wat ik echt bij de Gemeenschap leer van altijd weer groter te dromen. We hebben niet een soort van vast programma, maar bewegen de hele tijd mee. Dat is ook omdat we steeds opnieuw worden uitgedaagd van ja, wat kunnen we doen en op welke manier kunnen we dit verder brengen met onze manier van leven? Dus dat is wel een boodschap ook, waarvan ik denk dat kunnen anderen van Sant'Egidio leren.²²⁶

4.3. De praktijk van gebed en liturgie

4.3.1. In de Mozes en Aäronkerk

In verschillende aspecten van het interieur van de kerk, de plek van het gebed en de eucharistieviering, hebben de armen een duidelijke plek.

²²³ Interview R5, fragment [9]

²²⁴ Interview R4, fragment [7]

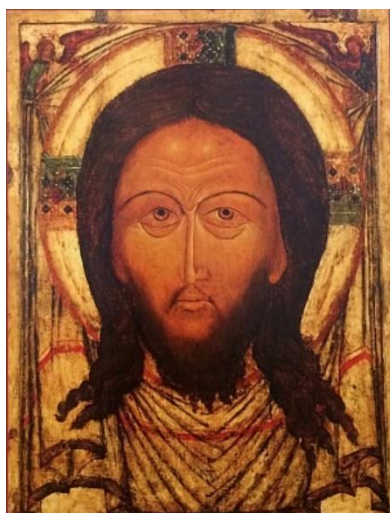
²²⁵ Interview R5, fragment [17]

²²⁶ Interview R5, fragment [25]

Bij binnenkomst in de kerk valt vrijwel meteen het grote icoon van het Gelaat van Christus op dat een prominente plek heeft. Het origineel is afkomstig uit Rusland en heeft een plek in de kerk van Sant'Egidio in Rome. Verschillende gemeenschappen van Sant'Egidio bezitten een replica van dit icoon. Op de internationale website van de Gemeenschap Sant'Egidio is de volgende uitleg bij de icoon te lezen: "vanuit de icoon kijkt Jezus naar ieder die in de kerk gaat zitten om te bidden. Het is een blik die tegelijk serieus is en vol mededogen. Zo begint het gebed: je onder de blik van Jezus stellen. Hij is het die ons heeft gezien toen we eenzaam, verward en verstrooid waren".²²⁷ Ook herinnert de icoon eraan dat in het gelaat van elke arme het gelaat van Christus te zien is (zie ook paragraaf 3.3.3 over Christus ontmoeten in de ander).

Het interieur van de Mozes en Aäronkerk, met in het midden de icoon van het Gelaat van Christus.

De icoon van het Gelaat van Christus.

Links voorin de kerk is het 'altaar van de armen te vinden'. Naast het altaar staat een bord met daarop de uitleg van de voorwerpen die op dit altaar liggen:

Het altaar van de armen.

Altaar van de armen:

Een boot uit Lesbos: een volk afkomstig uit elke taal en natie maakt de gevaarlijke oversteek over de Middellandse Zee. Deze boot is door vluchtelingen op Lesbos gemaakt van zwemvesten en aangespoeld materiaal.

Rozenkrans afkomstig uit Bosnië: Op de grens tussen Bosnië en Hongarije maken vluchtelingen uit Afghanistan deze rozenkransen van distels en verkopen die om te overleven in afwachting van een goed moment om de grens over te steken.

Kruis afkomstig uit Cuba.

Kaars: deze kaars draagt de beeltenis van pater Frans van der Lugt sj, vermoord in Syrië in 2014.

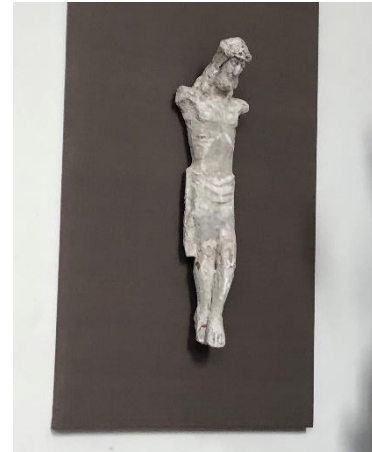
Rozenkrans afkomstig uit Syrië: deze rozenkrans werd door één van onze Syrische vrienden meegenomen op haar vlucht uit het door oorlog geteisterde land.

²²⁷ "De heilige Egidius," Gemeenschap van Sant'Egidio, laatst bezocht op 14-09-2022, <https://www.santegidio.org/pageID/30192/langID/nl/DE-HEILIGE-EGIDIUS.html>.

Aan de zijkant van dit altaar hangt een Christusbeeld zonder armen. Als uitleg bij dit beeld is het volgende te lezen:

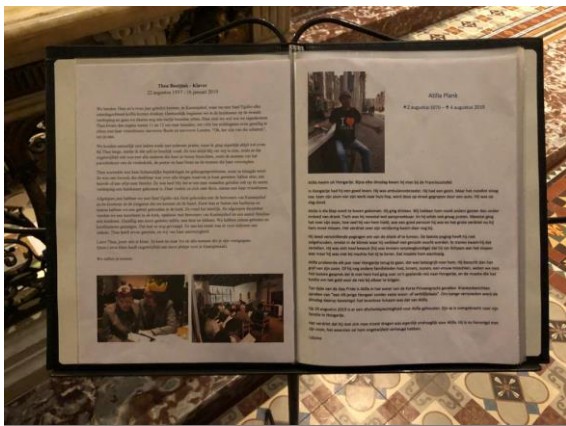
Christus van de onmacht:

Het is onbekend hoe deze Christusfiguur zijn armen verloor. In de traditie van Sant'Egidio is dit de 'Christus van de onmacht'. Het is een uitnodiging, een oproep: laten wij de armen van Christus zijn. Laten wij zijn uitgestrekte hand worden, waaraan elke angstige mens zich kan vastklampen.

Het Christusbeeld bij het altaar van de armen.

Aan de andere kant naast het altaar van de armen staat een standaard met daarop een map met foto's en verhalen van mensen, met de volgende uitleg daarbij:

Het gedenkboek met de overleden vrienden van Sant'Egidio.

Boek met de overleden vrienden van Sant'Egidio:

Met dit boek gedenken we de overleden vrienden van Sant'Egidio. Hun namen worden niet vergeten, hun foto's en verhalen vertellen hoe de vriendschap hun leven veranderd heeft.

4.3.2. Het gebedenboek van Sant'Egidio

De armen hebben niet alleen een zichtbare plek in het interieur van de kerk, ook in de liturgie van de Gemeenschap zijn de armen aanwezig en wordt er op die manier inhoud gegeven aan de verbondenheid of vriendschap met de armen. Het gebed is voor Sant'Egidio de bron of basis van waaruit de vriendschappen met de armen worden vormgegeven. De leden van de Gemeenschap noemen het gebed om die reden het eerste werk van de Gemeenschap. Ook worden in het gebed de armen bij de Heer gebracht.²²⁸

De Gemeenschap van Sant'Egidio heeft een eigen gebedenboek, getiteld *Gebed van Sant'Egidio*. Dit boek is in veel talen uitgebracht en wordt in gemeenschappen van Sant'Egidio over de hele wereld gebruikt. Het boek bevat voor elke avond een vaste liturgie voor het avondgebed, een liturgie voor de eucharistieviering, een aantal liederen en gebeden. De gemeenschap in Amsterdam heeft twee

²²⁸ Zie ook "Sant'Egidio: gebed, vriendschap met de armen en vrede," Youtube, laatst bezocht op 14-09-2022, <https://www.youtube.com/watch?v=zjqSS8SqkUc>. In dit korte filmpje vertelt Colm Dekker, verantwoordelijke voor de gemeenschap van Sant'Egidio in Amsterdam, over de plek van gebed binnen de Gemeenschap en hoe die zich verhoudt tot het vormgeven van vriendschap met de armen. Zie ook "Gebed," Gemeenschap van Sant'Egidio, laatst bezocht op 14-09-2022, <https://www.santegidio.org/pageID/30036/langID/nl/GEBED.html>.

keer per week een avondgebed, op dinsdag- en op vrijdagavond. Vaak wordt de liturgie voor 'Gebed voor de armen' gevolgd, hoewel dat eigenlijk de liturgie is op de maandagavond. In deze liturgie hebben armen (alle mensen die om wat voor reden dan ook onderdrukt worden, in de marge leven, niet gezien worden) een nadrukkelijke plek en wordt er specifiek voor hen gebeden.²²⁹

Ook in het intredelied van de wekelijkse eucharistieviering op zondag hebben de armen nadrukkelijk een plek.²³⁰

4.3.3. Vanuit de interviews

Ook in de interviews leggen verschillende respondenten de verbinding tussen de praktijk van het gebed en de vriendschap met de armen. In paragraaf 3.3.3 over de verbinding tussen vriendschap met de armen, de eigen spiritualiteit en de spiritualiteit van de Gemeenschap kwam al naar voren dat gebed en vriendschap met de armen nauw met elkaar verbonden zijn, als twee kanten van dezelfde medaille. Het gebed is de bron voor en versterkt de vriendschap met de armen. De armen helpen om, vanuit hun perspectief, Gods Woord en de wereld te begrijpen en te interpreteren. In het gebed worden de noden van de armen bij God gelegd, ook dat is een vorm en uiting van vriendschap. In de vriendschappen met de armen krijgt het Woord van God concreet gestalte.

Ik moet denken aan het voorbeeld van jongeren die met ons meegingen op vrijdagavond naar het plein toe om daar broodjes uit te delen. En die gingen ervaren langs twee kanten, enerzijds dat ze zeiden van, wat ik hier heb gehoord in het gebed, in de preek, in de schriftlezing en de link die er gelegd werd naar ons leven toe, dat zie ik daar ook gebeuren. Wat ze daar gehoord hadden kreeg handen en voeten. En voor hen ging dat ook dieper leven. Maar ik denk dat is ook een manier voor ons om als het gaat over van hoe doe je dat dan, zeggen wij al gauw: kom en zie.²³¹

Nou ja, en dat het dus is ingebed in ons geloof hè. En dat wil niet zeggen dat wij het geloof aan Jan en alleman proberen over te brengen, maar veel meer dat we zeggen ja maar, er is wel een soort van diepere grondslag waaruit we denken: dit is de manier om te leven. En je ziet gewoon hoe dat zeg maar grenzen doorbreekt.²³²

In de traditie staan en de rijkdom van de traditie en de wijsheid van de traditie benutten om van daaruit de tijd te verstaan hè. Dat is denk ik ook dus de Bijbel in de ene hand en de krant in de andere hand. Dat is echt, dat doen we dan ook echt zeg maar. Dus eigenlijk vind ik het, zeker als je er weer zo over praat, extra sterk om dan de liturgie echt liturgie te laten zijn en ook echt het geheim of het mysterie van God te laten zijn om te geloven, om te zeggen: ja weet je, wij hebben God niet onze handen. God kan meer ook de schreeuw, zeg maar vasthoudend bij God, dat is zeker in het Gebed voor de vrede en muziek komt dat uit, vasthoudend bij God blijven, aanspreken en roepen 'God luister naar ons, breng een keer hulp'. Dat is denk ik ook wel typisch wat bij ons hoort.²³³

Bij dat fundament van het gebed is wat mij betreft ja, die is dus ook heel wederkerig. Dus aan de ene kant is het iets wat voedt en wat oproept en wat perspectief geeft zeg maar op de wereld. En dat is ook iets wat wij wereldwijd met de Gemeenschap doen. We reflecteren nu op Oekraïne, wat gebeurt daar allemaal. Dus we zeggen weleens: 'we leven met de Bijbel in de ene hand en met de krant in de andere hand'. Die twee dingen hebben met elkaar te

²²⁹ Zie Bijlage 4 voor de liturgie van het gebed voor de armen.

²³⁰ Zie Bijlage 5 voor de tekst van het intredelied van de wekelijkse eucharistieviering.

²³¹ Interview R1, fragment [12]

²³² Interview R5, fragment [5]

²³³ Interview R2, fragment [43]

maken, dat Woord van God dat voedt onze kijk op die situatie daar. En daarnaast omdat we een wereldwijde Gemeenschap zijn horen we rechtstreeks van onze gemeenschap in Lviv of in Moskou hoe het daar nu is. Maar de andere kant is ook dat al die ontmoetingen die je meemaakt, neem je ook weer mee in je gebed. Dus het gaat ook twee kanten op, dus het ene is een soort van voeding van waaruit je een drive vindt om mensen op te zoeken. En aan de andere kant al je ontmoetingen die breng je ook weer terug in het gebed waarin je ook je intenties voor hen zeg maar ja, meeneemt of meeweegt en voor God brengt zeg maar.²³⁴

4.4. Samenvattend antwoord op deelvraag 2

De praktijk van vriendschap met de armen krijgt binnen Sant'Egidio in Amsterdam op verschillende manieren vorm:

In de zorg en aandacht voor details van in inrichting en aankleding

Het vormgeven van vriendschappen gaat niet alleen over direct contact of gesprek met de ander. Het begint bij een gastvrije en welkome omgeving die uitstraalt dat de ander belangrijk is, er op hem/haar is gerekend en dat hij/zij meer dan welkom is en volop en volwaardig onderdeel mag zijn van de gemeenschap.

In de manier van contact leggen, vriendschappen aangaan en gesprekken voeren

Essentieel in het leggen en onderhouden van contacten is het onthouden van de namen van de gasten die voor de maaltijd komen of die opgezocht worden op straat of in een instelling en deze namen bewust gebruiken / noemen in contact en gesprek.

In het aangaan van contacten, het bouwen aan vriendschappen en het voeren van gesprekken valt op dat er eigenlijk dezelfde aspecten van belang zijn als in andere vriendschappen en contacten. Voor vriendschap, contact en gesprek met de armen zijn dezelfde factoren van belang als in vriendschap, contact en gesprek met anderen. Het gaat dan over trouw zijn, de tijd nemen, geen agenda hebben, de ander én jezelf serieus nemen, aandacht hebben voor wederkerigheid in de gesprekken, terugkomen op wat eerder is gedeeld, et cetera.

In het interieur van de kerk als plaats voor gebed en eucharistieviering

De armen hebben in verschillende aspecten van het interieur een duidelijke plek in de kerk en zijn op die manier aanwezig tijdens het gebed en de eucharistieviering. Op deze manier wordt een direct zichtbare verbinding gemaakt tussen het gebed als grondslag en bron van waaruit de vriendschappen worden vormgegeven en het concrete leven van en de contacten met de armen.

In (de liturgie van) het gebed

Het gebed is de bron van waaruit de vriendschap met de armen vorm krijgt. Tegelijk is gebed een manier om die vriendschap in te vullen, door de armen bij God te brengen in gebed. In het gebed zijn de armen zelf ook altijd aanwezig in verschillende liederen of gebeden tijdens de liturgie.

In het samenvattende antwoord hierboven worden al een aantal belangrijke helpende (en indien omgekeerd: belemmerende) factoren duidelijk. Als belangrijkste aanvullende factoren zijn nog te noemen:

- Zorgvuldig zijn in woordkeus en taalgebruik, ook als vrijwilligers onder elkaar. Spreek bijvoorbeeld niet over 'doelgroep', maar consequent over 'vrienden'.
- Het niet hanteren van een deurbeleid, bepaalde groepen niet uitsluiten. Iedereen is welkom, aan iedereen wordt onvoorwaardelijk vriendschap aangeboden.
- Het denken over jezelf allereerst als gemeenschap of familie en niet als institutie of organisatie.

²³⁴ Interview R5, fragment [22]

In het volgende hoofdstuk (hoofdstuk 5) wordt gereflecteerd op de in literatuur, in de interviews en in de concrete praktijken van de gemeenschap in Amsterdam gevonden uitwerkingen van het concept 'vriendschap met de armen', zoals weergegeven in de hoofdstukken 3 en 4. Het doel is om van daaruit te komen tot inzichten of lessen voor het missionair verstaan van kerkzijn.

5. Inzichten voor het missionair verstaan van kerkzijn

Deelvraag 3

Welke in deelvragen 1 en 2 gevonden theologische inzichten en concrete praktijken zijn behulpzaam voor het missionair verstaan van heilvol kerkzijn in een context van sociaaleconomische ongelijkheid en (zorgen over) een toenemende kloof tussen arm en rijk?

5.1. Inleiding

In dit hoofdstuk wordt deelvraag 3 beantwoord. Het hoofdstuk is daarmee een overgangshoofdstuk tussen de uitgewerkte onderzoeksresultaten in voorgaande hoofdstukken en concrete aanbevelingen in het hiernavolgende afsluitende hoofdstuk.

Uit de casestudy naar Sant'Egidio in Amsterdam komt een aantal thema's of inzichten naar voren die van belang zijn bij het doordenken en vormgeven van de missie van kerken in de context van sociaaleconomische ongelijkheid en (zorgen over) een toenemende kloof tussen arm en rijk. Kenmerkend voor de gevonden inzichten is dat bij Sant'Egidio de praktijk telkens prioriteit heeft. Theologische reflectie op allerlei thema's komt vervolgens voort uit en volgt op die praktijken. Dit fundamentele uitgangspunt is in paragraaf 3.2 uitvoerig besproken en zal hieronder, in paragraaf 5.2 nog kort worden uitgewerkt als opmaat naar de in het onderzoek gevonden inzichten. De belangrijkste inzichten die in de praktijken (in de geleefde theologie) en in de beleden, formele en normatieve theologie en van Sant'Egidio met betrekking tot vriendschap met de armen gevonden zijn, worden vervolgens in paragraaf 5.3 voor het voetlicht gebracht. Deze inzichten of thema's zouden allemaal afzonderlijk uitvoerig verder onderzocht en uitgewerkt kunnen worden. In deze paragraaf worden de inzichten kort benoemd, een meer uitvoerige uitwerking is niet passend binnen de omvang en focus (een casestudy naar de gemeenschap van Sant'Egidio in Amsterdam) van dit onderzoek. Bij de inzichten wordt ook gekeken naar andere literatuur die behulpzaam kan zijn voor een goede reflectie op de opgedane inzichten. Ook de literatuur wordt om genoemde reden niet verder uitgewerkt. Het doel van het verwijzen naar andere literatuur is niet om daarmee een volledig overzicht van behulpzame bronnen te geven, maar om te laten zien dat en hoe andere bronnen de in het onderzoek opgedane inzichten kunnen verrijken en bevragen. Ten slotte wordt in paragraaf 5.4 samenvattend antwoord gegeven op deelvraag 3.

5.2. De praktijk als uitgangspunt

Uit de casestudy naar Sant'Egidio blijkt op allerlei manieren dat de praktijk centraal staat en prioriteit heeft. In literatuurbronnen van Sant'Egidio zijn meer concrete praktijkverhalen te vinden dan theologische visies en systematische uiteenzettingen.²³⁵ Ook in *Alles kan veranderen* (Riccardi, 2018), een belangrijk basisboek voor de Gemeenschap, en in *Keerpunt* (De Wolf, 2012), waarin belangrijke thema's van de Gemeenschap worden uitgewerkt, is gekozen voor het weergeven van gesprekken waarin gereflecteerd wordt op concrete praktijken waardoor duidelijk wordt dat het draait om die praktijken.

Ook in de interviews met betrokkenen bij Sant'Egidio in Amsterdam komen telkens verhalen van vriendschappen en ontmoetingen naar voren. In de gesprekken werd telkens duidelijk dat de

²³⁵ Zie bijvoorbeeld de eerder aangehaalde boeken Sant'Egidio, *Een andere kerst*; De Wolf, *Keerpunt*; Van der Goten, *Deadline 40*. Ook op de boekenpagina van de website van Sant'Egidio Nederland (<https://www.santegidio.nl/boeken/>) worden veel boeken aangetroffen met verhalen van mensen, verhalen van bekende mensen die een belangrijke inspiratie zijn (geweest) voor Sant'Egidio en portretten van allerlei mensen die leven in de marges van de samenleving.

praktijken, en dan vooral de ontmoetingen met mensen in die praktijken, centraal staan. Vanuit die praktijken ontstaan vragen, reflecties en overtuigingen die vervolgens weer mee teruggenomen worden de praktijk in. Ook als er in de interviews gesproken werd over heil, redding en bekering gaat het niet om visies of overtuigingen die voorafgaan aan de praktijk, maar gaat het allereerst over concrete ontmoetingen en vriendschappen in en vanuit de gemeenschap. Van daaruit wordt vervolgens nagedacht over de vraag waar en hoe heil te ontdekken is, wat heil inhoudt en wat in die ontmoetingen de betekenis zou kunnen zijn van redding en bekering.

Ook het gebed en de liturgie zijn in de eerste plaats concrete praktijken. Het gaat niet allereerst om overtuigingen of visies die ten grondslag liggen aan liturgie, gebed en rituelen. Het gaat om de praxis hiervan, om het meedoen, het meegenomen worden en het ervaren van ontmoeting en gemeenschap met God en met elkaar.

Binnen Sant'Egidio wordt in alles telkens gestart in de praktijk. Tegelijkertijd wordt er op die praktijk gereflecteerd waarbij de opbrengsten van die reflecties weer meegenomen worden in die praktijk. Kortom: de praktijk staat voortdurend centraal. Daarmee is Sant'Egidio voluit een beweging volgens het Praxis Model.²³⁶ Ook staat Sant'Egidio hiermee in de traditie van de bevrijdingstheologie: een beweging die gericht is op concreet engagement in de samenleving, gericht op transformatie vanuit een theologie die dynamisch is en voortdurend gevoed wordt door de (veranderende) praktijk.

Deze fundamentele gerichtheid op de praktijk is belangrijk om voor ogen te houden bij het ophalen en doordenken van de inzichten die uit het onderzoek naar voren komen. Het gaat om inzichten vanuit en ten dienste van de praktijk. Bij het verder uitwerken van deze inzichten heeft de gerichtheid op de concrete praktijk dan ook een belangrijke stem.

5.3. Inzichten vanuit de praktijken van Sant'Egidio

5.3.1. Mensvisie

Uit de casestudy blijkt dat het mensbeeld, in dit geval specifiek met betrekking tot mensen die arm genoemd worden, sterk bepalend is voor de manier waarop mensen worden benaderd, hoe activiteiten worden vormgegeven en hoe er met mensen wordt omgegaan. Juist omdat de grondhouding een houding van vriendschap is, wordt er binnen Sant'Egidio bewust nagedacht over hoe de ander gezien wordt en wat dit vervolgens betekent in het contact. De ander is bij Sant'Egidio allereerst altijd medemens. Elk mens is schepsel van God, van daaruit zijn alle mensen principieel gelijk aan elkaar. Armen zijn vrienden van God en daarmee broers en zussen, mensen in wie iets van God zelf te ontdekken is.

Het onderzoek laat zien dat mensvisie veel impact heeft op de praktijken. Dus ook in kerken of gemeenschappen waar niet bewust wordt nagedacht over hoe er naar de ander gekeken wordt en waar geen expliciet verwoorde mensvisie te vinden is, is de verwachting dat de (onbewuste, impliciete) kijk op mensen een grote rol speelt in de houding naar de ander, de vormgeving van activiteiten of projecten en de invulling van contact met de ander.

In het verder nadenken over mensvisie is de uiteenzetting van Reinders (2010) behulpzaam. Vanuit zijn ontmoeting met mensen met een ernstige verstandelijke handicap denkt Reinders na over wat menszijn inhoudt en wat verschillende visies hierop voor gevolgen hebben voor de concrete omgang met deze mensen. Reinders komt tot de conclusie dat vriendschap, onvoorwaardelijk aanvaard worden, erbij horen en geliefd zijn hierin essentieel zijn. Hij onderbouwt deze antropologische visie verder vanuit de theologie, specifiek vanuit een trinitarische visie op God en mens.²³⁷

²³⁶ Bevans, *Models of contextual theology*, 70-87. Zie ook paragraaf 3.2.1.

²³⁷ Hans Reinders, *Geen leven zonder vriendschap. Over mensen met een ernstige beperking* (Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2010).

Zoals uit het werk van Reinders al blijkt, speelt theologie een grote, zelfs bepalende, rol in mensvisie. Theologische antropologie is een te breed thema om hier uit te werken.²³⁸ Wat helpend is in het verder doordenken hiervan, is een basale tweedeling die de katholieke missioloog Stephen Bevans maakt in theologische oriëntatie: een theologische oriëntatie vanuit het perspectief van de schepping (creation-centered orientation) en een theologische oriëntatie vanuit het perspectief van redding (redemption-centered orientation). Bij oriëntatie op schepping wordt de wereld, en daarmee ook de mens, gezien als in principe goed. De wereld is de plek waar God zich openbaart en waarin God ontmoet en gekend kan worden. Bij oriëntatie op redding wordt de wereld vooral gezien als plek waar radicale transformatie nodig is. Er is een fundamentele breuk tussen God en schepping waardoor de wereld, en daarmee ook de mens, niet meer goed is en er redding van buitenaf nodig is.²³⁹ In de praktijk gaan beide oriëntaties (deels) samen, maar is vaak één van beide de meer dominante oriëntatie of belangrijkste lens waardoor naar de wereld en naar de mens gekeken wordt. De theologische oriëntatie die de boventoon voert heeft ook invloed op hoe er naar mensen gekeken wordt en met welke houding mensen worden benaderd. Bij een creation-centered orientation ligt het meer voor de hand om in de ontmoeting met anderen gericht te zijn op het goede in de ander en naar waar iets van God en van zijn goede schepping in die ander te ontdekken is. Bij een redemption-centered orientation ligt de focus waarschijnlijk meer op wat er (nog) niet goed is, waar redding en verlossing nodig is, waar de ander mee worstelt of in verstrikt zit. In de casestudy naar Sant'Egidio komt naar voren dat de creation-centered orientation de dominante theologische oriëntatie is: mensen zijn allereerst en vooral geliefde schepsels van Gods goede schepping, medemensen waarin iets van God zelf te ontdekken is en waarin God je tegemoet kan komen. Dat betekent niet dat er bij Sant'Egidio geen aandacht is voor wat niet goed is, voor alles waar mensen in verstrikt kunnen zitten en wat hen belemmert om voluit mens te zijn. Maar het vertrekpunt ligt bij Gods goede schepping en dat kleurt de houding naar de medemens. Stilstaan bij de onderliggende (mogelijk nog onbewuste) theologische basisoriëntatie of het theologische vertrekpunt waar in een kerk of geloofsgemeenschap vanuit gegaan wordt en wat dit vervolgens voor implicaties heeft in de visie op mensen en de houding waarmee contacten gelegd worden, kan verhelderend zijn in het nadenken over mensvisie en over de houding naar en het contact met anderen.

5.3.2. Diaconaat zonder agenda

Uit de interviews en de literatuurbronnen van Sant'Egidio komt naar voren dat het onvoorwaardelijk aanbieden van vriendschap en het zonder agenda er zijn voor en met de ander essentieel zijn in het contact met de armen. Vriendschap heeft geen andere agenda of andere doelen dan het aanbieden en aangaan van vriendschap. Zonder agenda nabij zijn en vriendschap beschouwen als het hoogste wat te bieden is, roept op in elk geval twee thema's spannende vragen op:

1. Hoe verhoudt dit zich tot de Bijbelse opdracht en/of verantwoordelijkheid of mogelijkheid om concrete hulp te bieden aan mensen in nood?
2. Hoe verhoudt dit zich tot de Bijbelse opdracht om (met woorden) te getuigen van het goede nieuws van het evangelie en mensen uit te nodigen om leerling van Jezus te worden?

Op het tweede vraag zal verderop in het hoofdstuk, in paragraaf 5.3.4 over visie op heil ingegaan worden.

De eerste vraag gaat over (visie op) diaconaat in relatie tot vriendschap met de armen zoals dat bij Sant'Egidio vorm krijgt. Diaconaat kan als volgt gedefinieerd worden:

²³⁸ Zie bijvoorbeeld Gijsbert van den Brink en Cees van der Kooi, *Christelijke dogmatiek* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2012), hoofdstuk 7.

²³⁹ Stephen Bevans geeft in *Models of Contextual Theology* een korte uiteenzetting van creation-centered en redemption-centered theology (21, 22).

Het handelen vanuit kerken en andere door het evangelie geïnspireerde groepen en bewegingen dat gericht is op het voorkómen, opheffen, verminderen dan wel mee uithouden van met name sociaal-maatschappelijke nood van individuen en groepen mensen, en op het scheppen van rechtvaardige verhoudingen.²⁴⁰

Bij diaconaat gaat het dus over doelgericht handelen, gemotiveerd vanuit het evangelie en ten behoeve van de naaste in nood. In de hele Bijbel zijn regels en voorschriften te vinden om handen en voeten te geven aan barmhartigheid en gerechtigheid. Matteüs 25:31-46 waarin het gaat over wat later bekend is geworden als 'de werken van barmhartigheid', is hierbij altijd een invloedrijk Bijbelgedeelte geweest.²⁴¹ De vraag is hoe dit zich verhoudt tot het zonder agenda met mensen willen zijn, met het willen opbouwen van een vriendschapsrelatie in plaats van een relatie tussen een hulpgever en een hulpontvanger. Eén van de respondenten geeft aan regelmatig een spanning te ervaren tussen geen agenda hebben en tegelijk ook hulp willen bieden.²⁴²

Toch liggen diaconaat, opgevat als doelgericht handelen rondom nood van anderen, en vriendschap met de armen, opgevat als het onvoorwaardelijk en zonder agenda nabij zijn, wellicht niet zover uit elkaar als op het eerste gezicht lijkt. Eenzaamheid en uitsluiting zijn voluit sociaal-maatschappelijke noden. In het aangaan van vriendschappen wordt eenzaamheid en uitsluiting in sommige gevallen voorkomen, regelmatig opgeheven of in elk geval verminderd. Zo gezien richten de gemeenschappen van Sant'Egidio zich op een bepaalde dimensie van nood die mensen kunnen hebben, namelijk eenzaamheid en uitsluiting. Tegelijkertijd is vriendschap voor Sant'Egidio meer dan één van de noden of problemen waar mensen mee te maken kunnen hebben en waarbij gestreefd moet worden naar het voorkómen, opheffen, verminderen dan wel mee uithouden van deze specifieke nood.

Vriendschap wordt beschouwd als fundament onder alles wat er gedaan kan worden aan noden van individuen en groepen. Zoals oorlog en vijandschap gezien wordt als de moeder of bron van alle armoede²⁴³, zo kan vriendschap en vrede gezien worden als de bron of het fundament van welvaart, zegen en van het goede leven. Het aanbieden en aangaan van vriendschappen staat dus niet op hetzelfde niveau als bijvoorbeeld iemand helpen met financiële problemen of met het zoeken naar werk of woonruimte. Vriendschap is bij Sant'Egidio de basis onder alles. Vanuit die vriendschappen kan vervolgens wel samen gezocht worden naar wat er voor iemand gedaan kan worden om hem of haar te helpen met een concrete nood. Want vriendschap zoekt altijd het goede voor de ander.

Vriendschap met de armen is dus op twee manieren voluit diaconaat. In het aanbieden van vriendschap kan een concrete nood worden voorkómen, verminderd of opgeheven, namelijk de nood van eenzaamheid en uitsluiting. Maar meer nog is vriendschap te zien als bron van en fundament onder alle diaconale activiteit. Met vriendschap als fundament onder alles, houdt de Gemeenschap van Sant'Egidio alle diaconaal handelen een belangrijke spiegel voor: wie begint bij hulpverlening, kan vaak moeilijk vriendschap sluiten. Het contact start dan namelijk niet gelijkwaardig en er is een agenda die het contact stuurt en inkleurt. Is de hulp geslaagd of lukt het niet om iets te doen aan de nood, dan stopt het contact vaak ook. Maar wie begint bij vriendschap, kan gemakkelijker ook hulp verlenen, juist vanuit die basis van vriendschap. Vriendschap blijft en gaat door, ook als problemen verholpen zijn of niet kunnen worden opgelost of verminderd.

In het verder doordenken van de balans tussen enerzijds diaconaat dat duidelijk(er) gericht is op doelgericht handelen en hulp verlenen en anderzijds het aanbieden van vriendschap en nabij zijn zonder agenda, kan de presentietheorie, waarvan Andries Baart de geestelijk vader is, behulpzaam zijn. Kern hiervan is om altijd vanuit een betekenisvolle relatie te werken en niet vanuit (eigen)

²⁴⁰ Sake Stoppels, "In het begin was er diakonia," in *Barmhartigheid en gerechtigheid. Handboek diaconiewetenschap*, red. Hub Crijns, Wielie Elhorst et al (Kampen: Uitgeverij Kok, 2004), 13.

²⁴¹ Crijns et al. (red.), *Barmhartigheid en gerechtigheid*, 21, 22.

²⁴² Interview R5, fragment [17]

²⁴³ Riccardi, *Alles kan veranderen*, 112.

doelen, agenda of aanpak. Het gaat om aansluiten bij de ander, de ander open en onbevungen tegemoet treden, afstemmen op wat de ander bezighoudt en wat hij of zij aandraagt, het tempo van de ander aanhouden en trouw blijven. De presentietheorie is een manier van werken die gericht is op de brede sector van (geestelijke) zorg, welzijn en verpleging. De presentietheorie wordt ook veel toegepast in diaconale centra en inloophuizen. Het gaat om allereerst *met* iemand zijn en van daaruit samen zoeken naar hoe je er ook *voor* die persoon kunt zijn.²⁴⁴

5.3.3. Wederkerigheid

In gesprekken over contacten met mensen in de marges van de samenleving, is de verwachting veelal dat er weinig sprake is van wederkerigheid en gelijkwaardigheid. Hierdoor bestaan er vaak twijfels over de mogelijkheid om echte vriendschappen op te bouwen. De ervaringen van de betrokkenen bij Sant'Egidio zijn anders. In de interviews is uitgebreid doorgesproken over wederkerigheid bij vriendschap met de armen. Alle respondenten geven aan dat ze die wederkerigheid op allerlei manieren ervaren. Door open, onbevungen en zonder agenda het contact aan te gaan, oprechte interesse in (het leven van) de ander te hebben en trouw te zijn, ontstaan vriendschappen die voor beide personen waardevol zijn.

Zonder het daadwerkelijk hebben van contacten met mensen die een andere plek hebben in de samenleving, blijft de vraag naar wederkerigheid een theoretische vraag. In de praktijk blijkt dat het heel goed mogelijk is om vriendschap, wederkerigheid en gelijkwaardigheid te ervaren in de contacten met deze mensen. Wederkerigheid kan op allerlei verschillende manieren ervaren worden. De respondenten geven aan dat zij wederkerigheid ervaren in het uitwisselen van ervaringen en ideeën, in de confrontatie met de eigen vooroordelen, in het ontvangen van vreugde in het contact, het ervaren van dankbaarheid voor de vriendschap, het in de vriendschap leren over God, zichzelf, (de kwetsbaarheid van) het leven, het ervaren van een band met de ander en merken dat je van die ander bent gaan houden, het krijgen van een rijker leven door het perspectief dat de ander inbrengt, het ervaren van nieuwe energie die de vriendschap geeft. De vriendschappen, het met mensen zijn, zijn op die manier heilzaam voor beide personen, niet alleen voor 'de arme'.

Overigens is een beperking van dit onderzoek, juist als het gaat over wederkerigheid, dat hier niet de ervaringen vanuit beide perspectieven zijn meegenomen. De interviews zijn gehouden met mensen die als vrijwilliger betrokken zijn bij (activiteiten vanuit) Sant'Egidio. Er zijn geen interviews gehouden met bijvoorbeeld de gasten die op dinsdagavond aanschuiven aan de Franciscustafel of met de bewoners van het verpleeghuis die bezocht worden door vrijwilligers van Sant'Egidio. De reden hiervoor is dat meer interviews en dan vooral interviews die een ander perspectief inbrengen, niet paste binnen de omvang van dit onderzoek. In verschillende bestudeerde literatuurbronnen die in dit onderzoek zijn meegenomen, klinken wel ervaringen van de gasten of vrienden van Sant'Egidio door.²⁴⁵ Hoewel in dit onderzoek wederkerigheid dus vooral benaderd is vanuit één kant, kan er in elk geval geconcludeerd worden dat de mensen die zich inzetten voor hun vrienden in de marges op allerlei manieren wederkerigheid ervaren. Dat is een belangrijk inzicht, omdat een veel gehoorde aanname is dat die wederkerigheid er niet of nauwelijks is, behalve dan in een 'goed gevoel' bij degene (de 'rijke') die iets voor een ander (voor een 'arme') doet. Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt dat deze aanname in elk geval niet klopt. De door de respondenten ervaren wederkerigheid gaat veel verder dan het verkrijgen van een goed gevoel.

Deze ervaringen in de praktijken van de Gemeenschap van Sant'Egidio sluiten aan bij de werkdefinitie van het begrip *heilzame presentie* die Roor (2018) in zijn dissertatie voorstelt:

²⁴⁴ Zie "Prof. dr. A.J. Baart," Website with basic information on Andries Baart, laatst bezocht op 02-08-2022, <https://www.andriesbaart.nl/> voor meer informatie over (het werk van) Andries Baart en "Presentie," stichting presentie, laats bezocht op 02-08-2022, <https://www.presentie.nl/>.

²⁴⁵ Zie bijvoorbeeld de boeken Sant'Egidio, *Een andere kerst* en De Wolf, *Keerpunt*.

Onder heilzame presentie verstaan we alle manieren waarop mensen vanuit hun geloof in Jezus Christus met mensen zijn en op gepaste wijze het heil van God delen in liefdevolle aandacht, trouwe contacten, priesterlijke gebeden, hoopvolle woorden en concrete daden en alles wat zij hierin wederkerig ontvangen en leren van God en hun naaste.²⁴⁶

Deze compacte definitie kan kerken en andere bewegingen of gemeenschappen helpen om met elkaar in gesprek te blijven over waarom en hoe zij heilzaam present willen zijn en om de invulling hiervan te blijven evalueren en waar mogelijk te verrijken en verdiepen. De volgende belangrijke gespreksthema's worden vanuit de definitie aangereikt:

- Bron en motivatie voor heilzame presentie: in de definitie wordt *geloof in Jezus Christus* als bron of motivatie voor heilzame presentie genoemd. In hoeverre is geloof bron en motivatie voor heilzame presentie? Welke plek heeft Jezus Christus hierin? Welke andere motieven of bronnen worden ervaren?
- Met mensen zijn: het gaat allereerst om *met mensen zijn*, niet om projecten, activiteiten en doelen. Lukt het om echt met mensen te zijn, nabij te zijn, naast de ander te staan? Wat is daarvoor nodig?
- Het heil van God: de definitie geeft aan dat het gaat om het *op gepaste wijze delen van het heil van God*. Wat houdt dit heil in? Wat betekent heil concreet voor de mensen die je nabij wilt zijn?
- Manieren om heil te delen: in de definitie worden *liefdevolle aandacht, trouwe contacten, priesterlijke gebeden, hoopvolle woorden en concrete daden* als kernelementen van manieren om heil te delen genoemd. (Op welke manieren) krijgen deze kernelementen vorm? Op welke manieren is dat voor de mensen met wie je in contact staat gepast?
- Wederkerigheid: heilzame presentie is heilzaam voor alle betrokkenen. Op welke manieren wordt wederkerigheid ervaren? Wat wordt er ontvangen en geleerd in het nabij zijn?

5.3.4. Visie op heil

Binnen de gemeenschap van Sant'Egidio in Amsterdam wordt heil nadrukkelijk verbonden met het Koninkrijk van God, het Rijk van vrede, van shalom, als inclusieve gemeenschap waarvan niemand uitgesloten wordt. De bron van dit Koninkrijk is de gratis liefde van God voor alle mensen, in het bijzonder voor de armen. Dit goede nieuws is vooral bedoeld om in de praktijk vorm te geven in het concrete leven van de gemeenschap. Een open gemeenschap van liefde en vriendschap waar iedereen welkom is, niemand wordt buitengesloten en iedereen een plek mag hebben. Deze visie op heil levert een aantal waardevolle inzichten én spannende vragen op.

Ervaren en uitleggen van het goede nieuws

Een inzicht vanuit het onderzoek naar Sant'Egidio in Amsterdam is dat het goede nieuws van het evangelie vooral iets is om samen te ervaren en anderen uit te nodigen om in die ervaring van liefde, vriendschap en vrede te delen. De roeping van de kerk is om op allerlei manieren zichtbare en ervaarbare tekenen van het Koninkrijk op te richten, mensen uit te nodigen om iets van dat Koninkrijk van liefde, vrede en inclusie te proeven, mensen op te nemen in de gemeenschap van broers en zussen, in het volk van nederigen en armen. Vooral voor kerken en andere gemeenschappen die gericht zijn op het met woorden delen van het goede nieuws en mensen te helpen om te begrijpen wat het heil inhoudt, kan dit een verfrissend inzicht zijn en veel ruimte geven. Tegelijk roept dit ook de spannende vraag op wat een goede balans is tussen ervaren en uitleggen van het goede nieuws van het evangelie. Op welke manier wordt invulling gegeven aan de Bijbelse opdracht om ook met woorden te getuigen van het evangelie? Is het genoeg als mensen liefde en vriendschap ervaren in een gemeenschap waar ze voluit bij mogen horen? Kunnen mensen het

²⁴⁶ Bert Roor, *Heilzame presentie. Diaconale betrokkenheid als leeromgeving voor protestantse kerken* (Utrecht: Boekencentrum Academic / KokBoekencentrum, 2018), 365. Op de daaropvolgende pagina's worden de verschillende aspecten uit de definitie verder uitgewerkt.

Koninkrijk van vrede voluit ervaren zonder te weten dat Gods liefde de bron is en zonder deze God persoonlijk te leren kennen?

Beiden zijn nodig, uitleg én ervaring van het goede nieuws van het evangelie. Bij uitleg van het evangelie zonder plekken om het goede nieuws ook daadwerkelijk te ervaren blijft heil een abstract en theoretisch begrip, zonder werkelijke verbinding met het concrete leven. Bij het laten delen in het ervaren van het goede nieuws, zonder te vertellen over de liefde van God als bron, komen mensen wellicht nooit toe aan het leren kennen van die God van liefde. De vraag is hoe deze twee zich tot elkaar verhouden. Het Praxis Model, dat ten grondslag ligt aan de Gemeenschap van Sant'Egidio, wijst hierin een richting. Dit model laat zien dat het niet zozeer gaat om het zoeken naar een *balans* tussen uitleggen en ervaren, maar om de *volgorde* ervan. Het Praxis Model begint altijd in de praktijk en werkt van daaruit via reflectie op en dialoog over die praktijken naar het verwoorden van overtuigingen en van de inhoud van het goede nieuws van het evangelie. Dit is ook duidelijk terug te zien bij Sant'Egidio: concrete praktijken waarin mensen iets kunnen ervaren van en opgenomen worden in de christelijke gemeenschap en Gods liefde die daaraan ten grondslag ligt. In en vanuit die praktijken ontstaan soms mogelijkheden om met mensen in gesprek te gaan, samen woorden te geven aan die ervaringen en te zoeken naar wat die ervaringen kunnen betekenen in het licht van de Bijbel en de christelijke traditie. Het ervaren van het goede nieuws komt eerst, het verwoorden ervan volgt als reflectie op en dialoog over de concrete ervaringen die mensen hebben. Of het er, met bijvoorbeeld de vrienden van de Franciscustafel, altijd van komt om vanuit een concrete gezamenlijke praktijk ook samen te zoeken naar het verwoorden van het goede nieuws, is de vraag. Hoe belangrijk dat gevonden wordt en in hoeverre daar ook bewust naar gezocht en op aangestuurd wordt, hangt onder andere af van de visie op en overtuigingen met betrekking tot een aantal grote thema's: de overtuigingen met betrekking tot (de reikwijdte van) heil en redding, de noodzaak tot bekering en de visie op wat verstaan wordt als de roeping of missie van de kerk en van christenen. Oftewel: de breedte van soteriologische, missiologische en ecclesiologische vragen.²⁴⁷

De plek van Jezus en de noodzaak tot bekering

Twee belangrijke kernthema's in de soteriologie gaan over de plek en rol van Jezus en over de noodzaak tot bekering om deel te kunnen krijgen aan het heil. Hoe deze thema's in Sant'Egidio naar voren komen is ook weer te begrijpen vanuit het perspectief van het Praxis Model: er wordt niet overall heel expliciet woorden aan gegeven, theologische thema's zijn niet terug te vinden als volledig uitgewerkte uiteenzettingen en overtuigingen. Omdat de praktijk vooropgaat en theologie de reflectie is op die praktijk, is theologie dynamisch, voortdurend in beweging, reflecterend op en in dialoog met concrete (veranderende) praktijken in specifieke contexten.

What becomes clear is that theology done in this way cannot be conceived in terms of books, essays, or articles. Rather than something concrete, permanent, and printed, theology is conceived more in terms of an activity, a process, a way of living. It is certainly true that there are practitioners of the praxis model who are true scholars, but much more theology is generated in the writing of throwaway leaflets, in unrecorded homilies, group discussions, and in people's hearts.²⁴⁸

²⁴⁷ Twee recente onderzoeken die vanuit bestaande praktijken in de Nederlandse context specifiek ingaan op actuele vragen rondom soteriologie, ecclesiologie en missiologie: Rianne ten Voorde – van Brenk, "Inhoud van heil in relatie tot Jezus Christus. PKN-pioniersplekken en missiologische literatuur met elkaar vergeleken" (Master thesis, VU Amsterdam, 2018) en Annemiek de Jonge, "Als een madeliefje tussen de straatstenen. Soteriologische en ecclesiologische opvattingen van practitioners in evangelicale missionaire gemeenschapsvorming" (Dissertatie, TU Kampen, 2022).

²⁴⁸ Bevans, *Models of contextual theology*, 74.

Jezus is voor de Gemeenschap van Sant'Egidio heel centraal present. Dat wordt allereerst vooral in de praktijken van de Gemeenschap duidelijk: Jezus is het ultieme voorbeeld om na te volgen in zijn gerichtheid op, houding naar en liefde voor mensen in de marges. Hij is het grootste teken van Gods onvoorwaardelijke liefde, bron en fundament van de praktijken van Sant'Egidio. Jezus is de Heer die aanbeden wordt, dat wordt duidelijk in de praxis van de liturgie en de gebeden van de Gemeenschap. En Jezus is degene die in de concrete ontmoeting met de armen gezien en gekend kan worden. In de interviews en de bestudeerde bronnen van Sant'Egidio wordt niet expliciet gesproken over Jezus als Redder of Koning. Het Koninkrijk van God komt wel naar voren als heel centraal. Van daaruit zou voorzichtig geconcludeerd kunnen worden dat Jezus impliciet ook als Koning en Redder gezien wordt, namelijk als degene door wie het Koninkrijk werkelijkheid is geworden en bereikbaar voor alle mensen.

Als het gaat over de noodzaak tot bekering, dan gaat het vooral over de (voortdurende) bekering van het eigen hart en minder over de noodzaak tot bekering van mensen die geen christen zijn. Ook dit is goed te begrijpen vanuit het Praxis Model. De gemeenschap van Sant'Egidio richt zich op concrete actie, sociale verandering in het hier en nu, gericht op het zichtbaar maken van Gods Koninkrijk. Met andere woorden, de kern van de soteriologie bij de Gemeenschap van Sant'Egidio is te verstaan vanuit het Praxis Model: het gaat over de transformatie van de schepping in de richting van het Koninkrijk van God, het nu al oprichten van tekenen van dat Koninkrijk door het zijn van en open en inclusieve gemeenschap vanuit Gods liefde als bron en waar iedereen welkom is en een plek mag hebben. Vanuit die kern is de voortdurende bekering van het eigen hart onmisbaar: om te kunnen meebouwen aan het Rijk van shalom, om tekenen op te kunnen richten van Gods Koninkrijk, om in mensen in de periferieën Gods geliefde kinderen te kunnen zien, zelfs iets van God zelf in hen te ontdekken en onvoorwaardelijk van hen te houden, is een voortdurende bekering van het eigen hart nodig, het steeds weer opnieuw gericht zijn op God, op zijn liefde en op de ander. In die concrete praktijken ontmoeten mensen Jezus (in de ander, in het ervaren van liefde in en vanuit de gemeenschap) en worden zij, zonder daar altijd woorden aan te geven en expliciet op aan te sturen, uitgedaagd tot bekering.

Dat er niet altijd heel expliciet woorden gegeven worden aan hoe er gedacht wordt over de plek en rol van Jezus en over de noodzaak tot bekering, kan opgevat worden als een gemis of hiaat.²⁴⁹ Maar hieruit komt ook een waardevol inzicht naar voren: terwijl je niet alles kunt weten en ook niet hoeft te weten, is het wel heel goed mogelijk het evangelie concreet handen en voeten, en soms ook woorden, te geven. De shalom van God leven, daarvan delen en het Koninkrijk gestalte geven zonder overal woorden aan te willen of kunnen geven. Bij God laten waar mensen niet over gaan en wat voor mensen iets ongrijpbaars en onverklaarbaars blijft houden (zoals de bekering en redding van anderen, het willen begrijpen hoe het precies zit met de plek en de rol van Jezus in verlossing en bekering). Van daaruit, in de reflectie op en dialoog met de praktijk komen de woorden soms vanzelf. Het perspectief op theologie en op de centrale plek van de concrete praktijk dat het Praxis Model aanreikt geeft ruimte om gericht te zijn op wat (in elk geval binnen Sant'Egidio) verstaan wordt als de roeping van de kerk en van christenen: met mensen zijn, liefde en vriendschap aanbieden, een inclusieve gemeenschap zijn en op die manier tekenen van het Koninkrijk oprichten voor alle mensen.²⁵⁰

²⁴⁹ In paragraaf 3.4.3 wordt duidelijk dat er vervolgens wel grondig gereflecteerd wordt over wat bekering betekent in en vanuit de concrete praktijken van de Gemeenschap.

²⁵⁰ Uiteraard geldt ook voor vragen en spanningen rondom de plek en rol van Jezus en de noodzaak tot bekering dat ook hier literatuur behulpzaam kan zijn in het doordenken van deze vragen. Literatuur waarin van grote thema's beknopte overzichten worden gegeven kunnen hierin goede aanzetten geven, zoals de eerder genoemde *Christelijke dogmatiek*, hoofdstukken 10-11 over de persoon van Jezus en over soteriologie en hoofdstukken 15-16 over de vernieuwing van de mens en van de wereld.

God met ons en God voor ons

Binnen de Gemeenschap van Sant'Egidio gaat heil nadrukkelijk over relaties, over liefde en vriendschap en over een gemeenschap waar niemand uitgesloten wordt en iedereen als broer of zus een plek heeft. De bron daarvoor is Gods liefde en God als vriend van de armen die zich verbindt met de mensen en die bij hen wil zijn. In de Gemeenschap van Sant'Egidio is God vooral een God die met mensen is, zich verbindt aan mensen, nabij wil zijn. Deze overtuigingen over wie en hoe God is en hoe Hij betrokken is bij mensen, kleuren de invulling van de missie van de Gemeenschap. Nadenken over heil en invulling geven aan missie is ook altijd verbonden met de overtuigingen over wie en hoe God is. Binnen Sant'Egidio is God vooral een God die *met* mensen is. Heil heeft alles te maken met een Koninkrijk van vrede, met een wereld die getransformeerd is door Gods liefde en shalom en waar alle mensen als kinderen van God samenleven als broers en zussen. Missie wordt concreet ingevuld door het bouwen aan gemeenschappen van vriendschap waar mensen gezien en gekend zijn en niemand buitengesloten wordt.

De nadruk die Sant'Egidio legt op *zijn met* anderen en op een God die vooral vriend van de armen is en dus ook gericht is op *zijn met* mensen, geeft te denken over welk beeld van God het meest bepalend is voor de invulling van missionaire betrokkenheid en of en in hoeverre het lukt om echt verbonden te zijn met anderen. Een sterke nadruk op een God die met name *voor* mensen en *voor* de wereld aan het werk is in plaats van op een God die vooral *met* mensen wil zijn, geeft wellicht ook een andere accenten in de invulling van de missie. Hoe ziet de missie van de kerk, hoe ziet de betrokkenheid van de kerk bij mensen in de marges eruit, als God vooral gezien wordt als een God die, in en door Jezus, vooral veel *voor* de mensen en de wereld doet: redden, verlossen, genezen, uitkomst bieden in nood, et cetera? Is het mogelijk dat dit godsbeeld echte betrokkenheid bij mensen, het aangaan van relaties en het vormen van inclusieve gemeenschappen in de weg staat? Bestaat het risico dat kerken verworden tot gemeenschappen die veel doen *voor* anderen, maar waarbij het *met* anderen zijn niet zo van de grond komt?

Wells (2020) werkt vier manieren van betrokkenheid bij anderen uit: werken voor, werken met, zijn met en zijn voor. Hij zet uiteen dat alle vier belangrijk en nodig zijn, maar dat *zijn met* het hart is: God wil vanaf het begin van de schepping met ons zijn en vanaf de schepping is alles in de heilsgeschiedenis daarop gericht en zal het uiteindelijk daarop uitlopen. De woorden 'God is met ons' vormen volgens Wells het hart van het evangelie.²⁵¹

Binnen Sant'Egidio zijn alle vier de manieren van betrokkenheid bij anderen terug te vinden:

- Zijn voor: Vanuit de Gemeenschap van Sant'Egidio klinken regelmatig duidelijke oproepen voor vrede, bijvoorbeeld via demonstraties, in allerlei media en tijdens conferenties. Bij deze manier van betrokkenheid wordt de arme, de ander om wie het gaat niet daadwerkelijk ontmoet en er wordt op dat moment ook niet op een directe manier gewerkt om iets te bereiken, maar er wordt wel aandacht voor gevraagd en als persoon of als gemeenschap ben je er voor die ander in nood.²⁵²
- Werken voor: op allerlei manieren zet de Gemeenschap zich in om te werken voor vrede en voor een menswaardig bestaan voor mensen in de marges van de samenleving. Dit doen zij bijvoorbeeld door betrokkenheid bij vredesonderhandelingen in situaties van oorlog, door het werken voor humanitaire corridors in oorlogssituaties, door te strijden voor de afschaffing van de doodstraf, door met (lokale) overheden samen te werken aan menswaardige opvang voor

²⁵¹ Samuel Wells, *Een Nazaret-manifest. Met God zijn* (Franeker: Uitgeverij Van Wijnen, 2020).

²⁵² Een recent voorbeeld is de internationale vredesconferentie van *Youth for Peace* van de Gemeenschap van Sant'Egidio van 26 tot en met 28 augustus 2022 in Amsterdam. Tijdens het programma was er een demonstratie waarin de deelnemers opriepen tot vrede. Zie <https://www.santegidio.nl/honderden-jongeren-uit-heel-europa-in-amsterdam-no-more-war/> (laatst bezocht op 14-09-2022).

vluchtelingen.²⁵³ Dit zijn voorbeelden waarin duidelijk wordt dat er concreet en daadwerkelijk gewerkt wordt om iets te bereiken ten behoeve van een bepaalde groep mensen.

- Werken met: in de contacten en vriendschappen ontstaan regelmatig mogelijkheden om met iemand te kijken wat er gedaan kan worden om samen aan de slag te gaan met een concrete hulpvraag die iemand heeft. Het gaat dan niet om het oplossen van een hulpvraag *voor* iemand, maar om het werken aan een oplossing samen *met* de betreffende persoon.
- Zijn met: deze manier van betrokkenheid vormt bij Sant'Egidio altijd het uitgangspunt, het hart en het uiteindelijke doel. Alleen vanuit een houding van vriendschap, van *zijn met* kunnen de andere manieren van betrokkenheid (zijn voor, werken voor en werken met) invulling krijgen. Zoals één van de respondenten aangeeft: "vriendschap is het hoogste wat wij te bieden hebben".²⁵⁴

De resultaten van dit onderzoek dagen uit om opnieuw na te denken over de balans tussen *voor* en *met*. Wells (2020) geeft hieraan met zijn *Nazaret-manifest* een behulpzame verdieping en laat zien dat het niet het één of het ander is. Alle vier door hem uitgewerkte manieren van betrokkenheid van God bij mensen zijn door de Bijbel heen terug te vinden en hebben in de missionaire roeping van de kerk een plek. Wells komt er in zijn boek op uit dat *zijn met* altijd het hart vormt en dat 'God met ons' de kern van het goede nieuws van het evangelie is. In de praktijken van de Gemeenschap van Sant'Egidio zijn deze overtuigingen over wie en hoe God is en wat het hart van het evangelie vormt ook duidelijk terug te vinden.

5.3.5. Visie op de gemeenschap

Een open en inclusieve gemeenschap

Het is niet mogelijk om lid te worden van de Gemeenschap van Sant'Egidio, een officieel lidmaatschap bestaat niet. Iedereen die zichzelf onderdeel voelt van de Gemeenschap of familie van Sant'Egidio, hoort bij de Gemeenschap. Daarbij is het niet van belang of en wat iemand gelooft, hoe vaak iemand bij welke activiteiten betrokken is, of iemand wel of niet deelneemt aan het avondgebed of de eucharistie. Dit geldt voor zowel de vrijwilligers die betrokken zijn bij één van de diensten van Sant'Egidio als voor de mensen die via de diensten bereikt worden. Voor de vrijwilligers geldt wel dat de grondhouding en de inzet vriendschap moet zijn, dat is waar de Gemeenschap voor staat.

De Gemeenschap typeert zichzelf nadrukkelijk allereerst als familie, niet als organisatie of instituut. Dat betekent dat er overleg is als er zaken geregeld moeten worden en dat er mensen zijn die de verschillende activiteiten coördineren en daarover communiceren, maar dat er geen uitgebreide overlegstructuren en organogrammen of organisatiemodellen en dergelijke uitgewerkt zijn.

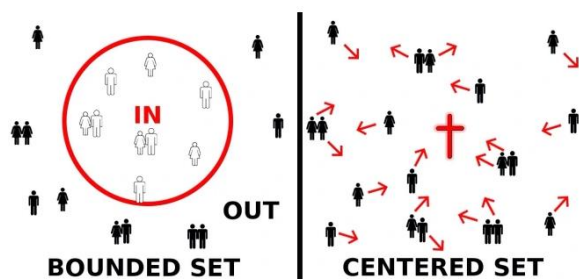
Deze invulling van het zijn van een gemeenschap heeft tot resultaat dat de gemeenschap in Amsterdam een heel open en inclusieve gemeenschap is waar heel verschillende mensen op uiteenlopende manieren en in verschillende mate van intensiteit bij betrokken zijn en waar ruimte is voor allerlei overtuigingen.

Deze visie op het zijn van een gemeenschap is een manier van concentrisch denken over gemeenschapsvorming en bouwt daarmee voort op de uitwerking van Amerikaanse missioloog Paul Hiebert, die (eind jaren zeventig van de vorige eeuw) onderscheid maakte tussen een 'bounded set' en een 'centered set' invulling van kerkzijn, weer te geven in de volgende afbeelding:

²⁵³ Zie bijvoorbeeld in De Wolf, *Keerpunt* de interviews met betrokkenen bij Sant'Egidio die werken om de omstandigheden van mensen in specifieke situaties te verbeteren (161-163, 179-181, 197-199) / interview R5, fragment [25] / Riccardi, *Alles kan veranderen*, 108-122 en Sant'Egidio, "vrede"

(<https://www.santegidio.org/pageID/30056/langID/nl/VREDE.html>).

²⁵⁴ Interview R1, fragment [24]

<https://thehappypastor.wordpress.com/tag/bounded-set/> (laatst bezocht op 05-08-2022)

Later voegde hij een derde model toe: 'fuzzy set' kerkzijn. In dit derde model is geen duidelijke afbakening en ook geen duidelijk omschreven centrum.

Stoppels (2022) reflecteert op dit concentrisch denken over gemeenschapsvorming aan de hand van bestaande praktijken. Hij geeft daar vervolgens een aantal overwegingen bij die behulpzaam zijn voor zowel gemeenschappen die zich herkennen in het bounded set model als voor gemeenschappen die zich herkennen in het centered set model, zoals het geval is bij Sant'Egidio. Stoppels stelt dat het voor een gemeenschap met een centered set invulling van groot belang is om zich bewust te verhouden tot de omgeving én tegelijkertijd tot dat wat als kern of centrum gezien wordt. Ook kan bij een centered set benadering de vraag gesteld worden of het er wel om gaat om mensen te motiveren naar de kern toe te bewegen. Het kan ook worden omgedraaid: zou het de bedoeling kunnen zijn om vanuit de kern naar de randen te bewegen? En staan daarmee dus juist de marges centraal in plaats van het centrum? Vragen die daarbij horen, en die hierboven al genoemd zijn, hebben te maken met redding, heil en bekering. Tenslotte benoemt Stoppels ook de vraag naar het bieden van ruimte aan en het zoeken van samenwerking met 'alle mensen van goede wil'.²⁵⁵

Sant'Egidio is een heel duidelijk voorbeeld van een centered set gemeenschap. Daarbij moet wel een belangrijke kanttekening geplaatst worden: in het denken over centered set gemeenschappen gaat het vrijwel altijd over de vraag hoe mensen geholpen kunnen worden om meer naar het centrum, naar de bron van de gemeenschap te bewegen. Sant'Egidio ziet en doet dit anders: het gaat er niet om dat mensen bij het hart van de Gemeenschap uitkomen, het gaat erom dat het hart van de Gemeenschap naar de randen gebracht wordt. De beweging is dus omgekeerd: Gods liefde, zijn Koninkrijk van vrede hoort thuis in de periferieën van de samenleving, onder de mensen in de marge. Dit is ook in lijn met de plek die bekering heeft in de Gemeenschap: het gaat niet in de eerste plaats om de bekering of verandering van de mensen die bereikt worden, het gaat om de voortdurende bekering van het eigen hart en de eigen houding. Het gaat om een bekering naar de randen, het met andere ogen kijken naar mensen die daar leven. Het zoeken, vinden en stichten van vrede en aangaan van vriendschappen in de marges van de samenleving, met de mensen in de periferieën.

Een andere vraag die zich opdringt als er vanuit het centered set model naar Sant'Egidio gekeken wordt, is wat het hart of het centrum vormt van waaruit de Gemeenschap gestalte krijgt. De visie op heil die in het onderzoek is gevonden, laat zien dat dit hart gaat over het Koninkrijk van Vrede, een inclusieve familie of gemeenschap waar niemand uitgesloten wordt met Gods liefde als ultieme bron. Van mensen die als vrijwilliger ingeschakeld willen zijn bij één van de diensten van de Gemeenschap, wordt een grondhouding van en inzet voor vriendschap gevraagd. Die grondhouding en inzet hoeft niet gezien te worden in het licht van het Koninkrijk of van Gods liefde. In de concrete diensten vormt dus niet zozeer een beleden geloof in Gods liefde en zijn Koninkrijk, maar een grondhouding van en inzet voor vriendschap het gezamenlijke hart van de Gemeenschap. Dit geeft ruimte aan 'alle mensen

²⁵⁵ Sake Stoppels, "Concentrisch denken rond geloof en kerk," *Inspirare – tijdschrift voor charismatische en evangelische theologie* (verwachte publicatie in 2022-4).

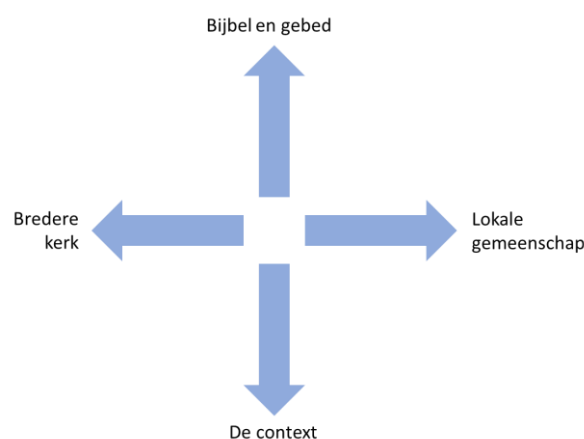
van goede wil' om mee te doen en verbonden te zijn met de Gemeenschap. Tegelijk roept dit ook de vraag op hoe het dan lukt om als Gemeenschap vast te houden aan Gods liefde en aan het geloof in en de hoop op zijn Koninkrijk van Vrede als hart en bron van de Gemeenschap.²⁵⁶

Gemeenschap in de traditie en in de samenleving

De gemeenschap van Sant'Egidio in Amsterdam is een heel open en inclusieve gemeenschap. Tegelijkertijd staat de gemeenschap duidelijk stevig in een bredere traditie waaraan vastgehouden wordt. Die traditie komt naar voren in de liturgie van het avondgebed en van de eucharistieviering op zondag. Voor de gebeden en vieringen wordt gebruik gemaakt van een vaste liturgie. Sant'Egidio laat zien dat het mogelijk is om een open en inclusieve gemeenschap zonder (duidelijke) grenzen te zijn en tegelijkertijd ook vast te houden aan de eigen traditie. Het is niet het één of het ander. Het inzicht dat hier naar voren komt is dat juist bij een heel open gemeenschap, de verbondenheid met de traditie waar de gemeenschap in staat essentieel is. Vasthouden aan een herkenbare traditie helpt om de eigen identiteit, het hart van de gemeenschap voor ogen te houden. In de traditie zijn woorden, symbolen en rituelen te vinden die kunnen helpen om concreet vorm te geven aan de gemeenschap in elke specifieke context. De wijsheid van de traditie is bron voor de openheid en inclusiviteit en omgekeerd wordt de traditie ook telkens gevoed door de ervaringen van betrokkenheid bij de armen.

Open gemeenschap zijn en toch vasthouden aan een herkenbare traditie is wellicht gemakkelijker voor de Gemeenschap van Sant'Egidio die staat in de Rooms-Katholieke traditie, dan voor gemeenschappen vanuit de protestantse traditie. De Rooms-Katholieke traditie reikt veel aan op het gebied van viering, liturgie, symbolen en rituelen en is minder gericht op preken zoals in de protestantse traditie.

Om dit inzicht concreet te vertalen naar en vorm te geven in de praktijk, kan het model dat Moynagh (2012) aanreikt behulpzaam zijn. Moynagh betoogt dat het belangrijk is om goed te luisteren in alle richtingen: '360 degree listening'²⁵⁷:

Vanuit het luisteren naar of in gesprek blijven met alle richtingen kan de gemeenschap verder gebouwd worden. Luisterend naar wat God door zijn Woord en door gebed te zeggen heeft, gebruikmakend van de rijkdom en wijsheid van de traditie (in het model hierboven weergegeven met

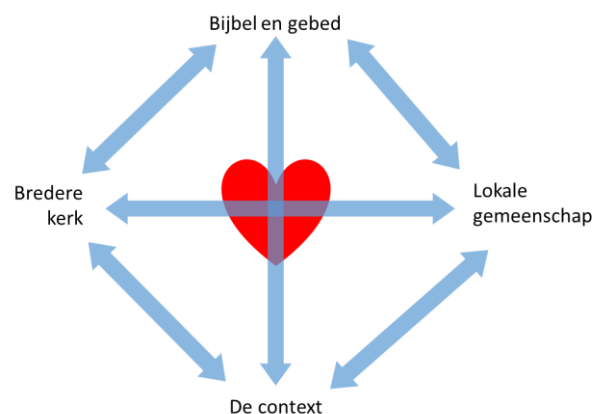
²⁵⁶ In de interviews is hier niet uitgebreid over gesproken, respondenten R1 en R2 benoemen wel dat er gezocht wordt naar (het aanbieden van) meer verdieping voor vrijwilligers bij Sant'Egidio en over het belang van het samen zoeken naar woorden geven aan geloof, vrienden uit te nodigen voor bijvoorbeeld het avondgebed en om samen Bijbel te lezen, te bidden en hierover in gesprek te blijven (R1, fragment [44] en R2, fragment [28] en [29]).

²⁵⁷ Michael Moynagh, *Church for every context. An introduction to Theology and Practice* (London: SCM Press, 2012), 252-255.

'Bredere kerk'), rechtdoend aan zowel de context als (de betrokkenen bij) de lokale gemeenschap. Alle vier de richtingen zijn nodig. Ontbreekt er een richting of is één van de richtingen onderbelicht of juist te bepalend voor het vormgeven van de gemeenschap, dan raakt de gemeenschap uit balans of verliest ze de verbondenheid met één van de richtingen.

Bij Sant'Egidio hebben alle richtingen duidelijk een plek. Via gebed en liturgie die aangereikt wordt vanuit de traditie is er verbondenheid met God, in elke context wordt telkens de vraag gesteld wie in die specifieke context de armen zijn en wordt er gezocht naar het aangaan van vriendschappen met hen, de Gemeenschap is open voor iedereen die onderdeel wil zijn van de lokale gemeenschap. Er is verbondenheid en gesprek in alle richtingen. Concreet: er is een lokale gemeenschap (vrijwilligers) die vanuit vriendschap verbonden is met de context (de armen), er is een wat kleinere kerngroep die zich bewust verbindt met de traditie en van daaruit ook in gebed en liturgie de verbondenheid met God vormgeeft en ervaart, mensen uit de context (de armen) zijn via contacten met vrijwilligers verbonden met de lokale gemeenschap, maar komen in veel mindere mate in contact met de andere twee richtingen (Bijbel, gebed en traditie). De Gemeenschap van Sant'Egidio zou verrijkt kunnen worden door (bewuster) na te denken over en vorm te geven aan het onderlinge gesprek tussen de vier richtingen en van daaruit te zoeken naar hoe deze richtingen elkaar nog meer kunnen voeden en verrijken. Door hier bewust op gericht te zijn kan voorkomen worden dat de verschillende richtingen of aspecten van de Gemeenschap wat los komen te staan van elkaar.

Het model van Moynagh zou op de volgende manier aangevuld kunnen worden:

In bovenstaand model wordt duidelijk dat het gaat om dialoog van en naar alle richtingen. Het is niet alleen zaak om vanuit het hart van de gemeenschap goed te luisteren in alle richtingen, ook het blijvende gesprek van en naar alle richtingen is essentieel. Dan voeden en verrijken de lokale gemeenschap, (de invulling van) de verbondenheid met God, de bredere kerk en de context elkaar in een voortdurende en dynamische dialoog en worden de verschillende elementen of richtingen van de gemeenschap geen op zichzelf staande eilandjes.

5.4. Samenvattend antwoord op deelvraag 3

De opbrengst van deze casestudy bestaat allereerst uit een aantal belangrijke inzichten die van invloed zijn op het missionair verstaan en het missionair handelen van kerken. De inzichten helpen bij het zoeken naar richting én roepen tegelijk ook weer allerlei (nieuwe) vragen op. Het zijn thema's die in elke context om verdere doordenking en reflectie vragen.

In het onderzoek is naar voren gekomen dat Sant'Egidio duidelijk een gemeenschap is volgens het Praxis Model die staat in de traditie van de bevrijdingstheologie. Dat betekent dat ook bij het verder doordenken van die inzichten en van dilemma's en vragen die daaruit voortkomen de concrete praktijk telkens het uitgangspunt is en prioriteit heeft. De praktijk geeft input voor en richting aan theologische reflectie.

Hierboven zijn de richtingen die de opgedane inzichten kunnen wijzen en de vragen die ze oproepen al weergegeven, daarom volgt hieronder een korte samenvattende opsomming van de opgedane inzichten.

Het eerste inzicht gaat over het mensbeeld waar vanuit men vertrekt. Bij Sant'Egidio wordt hier, juist vanuit de ervaringen met contacten en vriendschappen met allerlei mensen, heel bewust over nagedacht. Het mensbeeld dat van daaruit ontstaat en verder doordacht wordt is vervolgens expliciet richtinggevend voor de houding naar de mensen met wie via de diensten van Sant'Egidio contact is.

Ook in kerken of gemeenschappen waar niet bewust wordt nagedacht over overtuigingen met betrekking tot mensvisie, is de verwachting dat dit mede de houding naar en omgang met anderen inkleurt.

Het tweede inzicht is dat er juist vanuit een fundamentele houding van vriendschap, van het zonder agenda nabij willen zijn, veel kansen kunnen liggen om samen met die ander te zoeken naar mogelijkheden om de ander concreet te helpen in zijn of haar nood. De grondhouding van vriendschap zonder agenda is misschien wel essentieel te noemen voor alle diaconale inzet. Zoals in vriendschappen doorgaans heel normaal is, kan er vanuit die vriendschap samen gekeken worden waar en hoe er concrete hulp geboden kan worden.

Inzicht drie gaat over wederkerigheid. Uit de ervaringen van betrokkenen bij de diensten van Sant'Egidio blijkt duidelijk dat die wederkerigheid in de vriendschap met allerlei verschillende mensen op heel uiteenlopende manieren zeker ervaren wordt. Een soms heel groot verschil in sociaaleconomische status doet daar, in de ervaringen van de vrijwilligers, niets aan af. Of en hoe de mensen aan wie vriendschap wordt aangeboden wederkerigheid ervaren, is in dit onderzoek niet expliciet meegenomen.

Het vierde inzicht is dat bij het delen van het goede nieuws van het evangelie concrete ervaringen in de praktijk voorafgaan aan het uitleggen van wat het evangelie inhoudt. Bij Sant'Egidio zijn dit concrete ervaringen van vriendschappen met vrijwilligers van Sant'Egidio, het ervaren van onvoorwaardelijkheid en van gezien, gekend en bij hun naam genoemd worden, het ervaren dat ze voluit bij de Gemeenschap of familie van Sant'Egidio horen, het proeven van iets van liefde en vrede in de gemeenschap, et cetera. Vanuit die concrete ervaringen die mensen opdoen in de gemeenschap kan gezocht worden naar woorden en uitleg van het goede nieuws van het evangelie.

Inzicht vijf is ontleend aan de onderzoeksresultaten rondom de plek van Jezus in het kader van redding en de noodzaak tot bekering. De Gemeenschap van Sant'Egidio laat zien dat het ook bij deze kernthema's van de soteriologie niet allereerst gaat over gesprek of discussie over overtuigingen die hierover leven om deze vervolgens te vertalen naar de praktijk. Het gaat allereerst om de concrete praktijk waarin Jezus op allerlei manieren een plek heeft en ontmoet kan worden en waarin duidelijk wordt welke rol bekering speelt in het eigen leven, in de omgang met anderen en in het handen en voeten geven aan het Koninkrijk van vrede. In en vanuit die praktijken ontstaat richting en zicht op de plek van Jezus en de betekenis van bekering. De manieren waarop er binnen Sant'Egidio met deze thema's wordt omgegaan laten zien dat alle aspecten en vragen rondom de soteriologie altijd allereerst verbonden moeten zijn in concrete praktijken. In die praktijken krijgt het evangelie concreet gestalte, daar kunnen mensen iets van Gods liefde ervaren, Jezus ontmoeten en uitgedaagd worden om zich te bekeren.

Inzicht zes gaat over de relatie tussen het godsbeeld en de invulling van betrokkenheid bij de naaste. Binnen Sant'Egidio wordt God vooral gezien als een God die *met* mensen is, Vriend van de armen. In navolging daarvan streven de gemeenschappen ernaar om ook *met* mensen te zijn, naast hen te staan en hun vriendschap aan te bieden. Dit is nauw verbonden met het mensbeeld dat bij

Sant'Egidio te vinden is: de ervaring en overtuiging dat God een God is die met mensen wil zijn, die een Vriend is van de armen, is bepalend voor de overtuiging dat elk mens waardevol is, alle mensen gelijk zijn en dat aan elk mens, in het bijzonder aan mensen in de marges, onvoorwaardelijke vriendschap wordt aangeboden.

Het zevende inzicht gaat over de visie op en vormgeving van de gemeenschap. Sant'Egidio laat zien dat om open en inclusief te zijn, het onmisbaar is om ook stevig in de eigen traditie te staan en te luisteren naar de wijsheid en rijkdom die van daaruit aangereikt wordt. Gevoed door Woord en gebed staat de Gemeenschap, met name via de weg van de liturgie, voluit in de traditie van de Rooms-Katholieke kerk en van de wereldwijde beweging van de gemeenschappen van Sant'Egidio. Vanuit die traditie geeft zij vorm aan haar missie, luisterend naar de verhalen en de ervaringen vanuit de context en de eigen gemeenschap. Daarbij is het van belang om ook bewust aandacht te schenken aan het onderlinge gesprek tussen traditie (de bredere kerk), verbondenheid met God via Bijbel en gebed, de context en (de vrijwilligers in) de lokale gemeenschap.

Bij het verder doordenken van deze inzichten kan vervolgens een aantal aanbevelingen geformuleerd worden voor het missionair verstaan van kerkzijn en de concrete invulling daarvan. In het volgende hoofdstuk (hoofdstuk 6) worden deze aanbevelingen weergegeven en verder uitgewerkt.

6. Aanbevelingen en discussie

6.1. Inleiding

Zoals in hoofdstuk 1 is te lezen, luidt de onderzoeksvraag die in dit onderzoek centraal staat:

Wat is de betekenis van ‘vriendschap met de armen’ in de geleefde en beleden theologie van Sant’Egidio, hoe wordt dit uitgewerkt in concrete praktijken van Sant’Egidio in Amsterdam en welke lessen kunnen hieruit geleerd worden voor het missionair verstaan van heilvol kerkzijn in een context van sociaaleconomische ongelijkheid en (zorgen over) een kloof tussen arm en rijk?

Na een introductie op de Gemeenschap van Sant’Egidio in hoofdstuk 2, is in hoofdstuk 3 deelvraag 1 beantwoord waarmee antwoord is gegeven op het eerste deel van de onderzoeksvraag: de betekenis van ‘vriendschap met de armen’ in de geleefde en beleden theologie van Sant’Egidio. In hoofdstuk 4 is deelvraag 2 beantwoord waarmee is ingegaan op het tweede deel van de onderzoeksvraag: de uitwerking van ‘vriendschap met de armen’ in concrete praktijken van Sant’Egidio in Amsterdam. Hoofdstuk 5 geeft antwoord op deelvraag 3 en daarmee op het laatste aspect van de onderzoeksvraag: lessen die vanuit de casestudy geleerd kunnen worden voor het missionair verstaan van kerkzijn.

De paragrafen 3.5, 4.4 en 5.4 geven samenvattende antwoorden op de drie deelvragen en vormen daarmee gezamenlijk het antwoord op de onderzoeksvraag.

Dit afsluitende hoofdstuk gaat nog één stap verder door vanuit de inzichten die zijn opgedaan in de casestudy concrete aanbevelingen te formuleren. De hoop daarbij is dat deze verdere concretisering van de gevonden inzichten behulpzaam zijn voor zowel de Gemeenschap van Sant’Egidio in Amsterdam, alsook voor andere kerken en geloofsgemeenschappen voor het missionair verstaan van heilvol kerkzijn in een context van sociaaleconomische ongelijkheid en (zorgen over) de kloof tussen arm en rijk.

Sant’Egidio is een gemeenschap volgens het Praxis Model, wat concreet betekent dat reflectie en bezinning voortkomt uit de praktijk. De praktijk is uitgangspunt en staat centraal. Ook de inzichten die in het vorige hoofdstuk zijn uitgewerkt komen uit de concrete praktijk en vragen van daaruit om verdere bezinning en reflectie. Bij elke aanbeveling hieronder gaat het dan ook om de uitwerking en toepassing in en vanuit de praktijk. De actieve betrokkenheid in de praktijk is vertrekpunt. Opbrengsten van reflectie, doordenking en gesprek gaan weer terug naar de praktijk om daar de actieve betrokkenheid te verrijken en te verdiepen. Op die manier is theologische reflectie een doorgaand proces, telkens gevoed vanuit inzichten, vragen en dilemma’s die opkomen uit de praktijk.²⁵⁸ Voorafgaand aan de aanbevelingen wordt daarom eerst in paragraaf 6.2 een korte handreiking gedaan hoe vanuit de concrete praktijk(ervaringen) reflectie op gang kan komen.

Na de aanbevelingen in paragraaf 6.3 volgt in paragraaf 6.4 een aantal punten ter discussie naar aanleiding van het uitgevoerde onderzoek. In paragraaf 6.5 wordt ten slotte een aantal aanbevelingen voor vervolgonderzoek gedaan.

6.2. Reflectie vanuit de praktijk

In het Praxis Model volgt reflectie en bezinning telkens op concrete ervaringen in de praktijk. De vragen, dilemma’s en inzichten die vragen om verdere doordenking en reflectie zijn in die praktijk te vinden. Soms liggen de thema’s duidelijk zichtbaar aan de oppervlakte, maar regelmatig is niet meteen helder welke thema’s verdere doordenking vragen om de praktijk te verrijken en verdiepen.

²⁵⁸ Bevans, *Contextual theology*, 76. Figuur 5 op deze pagina, “The Praxis Model”, geeft de voortdurende dynamiek tussen praktijk en reflectie helder weer.

Roor (2018) reikt een aantal reflectiemodellen aan om de thema's vanuit concrete praktijkervaringen zichtbaar te maken en om deze in te kunnen zetten om te leren en om de praktijken verder te ontwikkelen. Hij noemt het 'ui-model' en het 'ABCD-tje', beiden van Korthagen (2008)²⁵⁹:

HET UI-MODEL		
<i>reflectie laag</i>	<i>Reflectievraag</i>	
Omgeving/context	Wat kom/kwam je tegen in je omgeving?	
Gedrag	Wat doe/deed je in de concrete situatie?	
Competenties	Welke competenties worden in deze situatie zichtbaar?	
Overtuigingen/waarden	Welke overtuigingen/waarden sturen/stuurden jouw handelen?	
Identiteit/rollen	Hoe zie/zag je jezelf en jouw rol in deze situatie?	
Missie/betrokkenheid	Waar doe/deed je het ten diepste allemaal voor?	
HET ABCD-TJE		
A	Aan de hand	Wat is/was er aan de hand?
B	Belangrijk	Wat vind/vond je daarin belangrijk?
C	Conclusies	Welke conclusies trek je hieruit?
D	Doen	Wat ga je hier mee doen?

Deze reflectiemodellen kunnen behulpzaam zijn bij het oppakken en verder uitwerken van de aanbevelingen in de eigen praktijken. Bij de aanbevelingen gaat het telkens allereerst om het bevragen van de praktijken. De aangereikte reflectiemodellen helpen om dit op een methodische manier te doen.

6.3. Aanbevelingen voor missionair kerkzijn

Onderstaande aanbevelingen komen voort uit de inzichten die in hoofdstuk 5 zijn beschreven. De aanbevelingen geven geen prioritering of volgorde aan. Afhankelijk van de praktijk en de context van de kerk zullen sommige aanbevelingen meer van toepassing of van groter belang zijn dan andere aanbevelingen. Ook kan een aanbeveling die op dit moment niet relevant is, over enige tijd juist wel van belang zijn, omdat de ervaringen in de praktijk hier om vragen.

1. *Bezinning op mensvisie*

Reflecteer op de mensvisie van waaruit het missionaire werk ingevuld wordt. Neem hierbij de concrete praktijken als uitgangspunt. Stel in die praktijk vragen als: hoe wordt er in de praktijk omgegaan met mensen? Hoe worden zij aangesproken? Op welke manieren wordt er aandacht besteed aan inrichting en aankleding van ruimtes? (op welke manieren) wordt er meegedeeld met de mensen die in de praktijken ontmoet worden? Laat vrijwilligers vertellen hoe zij de mensen die zij ontmoeten zien. Breng de opbrengsten in gesprek met Bijbel, theologie en waar helpend andere bronnen. Hoe kan de reflectie op de praktijken die praktijk verdiepen, verrijken of bijsturen? Ga vervolgens weer terug naar die praktijk: zijn hier aanpassingen nodig? Denk aan taalgebruik / woordkeus, inrichting, aankleding, uitnodigingen, et cetera.

2. *Diaconale activiteiten onder de loep*

Ga na in hoeverre de bestaande of nog op te zetten diaconale activiteiten gericht zijn op *met* mensen zijn, in plaats van vooral *voor* mensen aan het werk zijn. Zijn de activiteiten gericht op ontmoeting en dragen ze bij aan het doorbreken van bubbels? Wordt er in de activiteiten gestart met vriendschap, met zonder agenda nabij zijn en mensen leren kennen? Of wordt gestart met en gefocust op het

²⁵⁹ Roor, *Heilzame presentie*, 75, 341. Hoofdstuk 13 van dit boek biedt concrete handvatten voor missionaire-diaconale leerprocessen in kerken, en kan heel behulpzaam zijn bij het verder uitwerken van de aanbevelingen die in dit onderzoek gedaan worden.

bieden van hulp? Als hulp verlenen een doel is, wordt dit dan op zo'n manier ingevuld dat er (ook) ruimte is om de ander echt te leren kennen en een gelijkwaardig contact op te bouwen? Wat is er nodig om de activiteiten zo vorm te geven dat mensen elkaar echt ontmoeten, dat er verbinding en vriendschap ontstaat? Bedenk dat er 'gewoon' voor een ander zijn van grote betekenis kan zijn voor die ander. Betrek hierbij ook de reflectie op mensvisie uit voorgaande aanbeveling.

3. Wederkerigheid zichtbaar maken

Sta bewust stil bij wat er in de contacten met anderen ontvangen wordt, op welke manieren de contacten verrijkend en leerzaam zijn voor (de betrokkenen bij) de kerk of geloofsgemeenschap. Denk niet te snel dat er geen wederkerigheid is, omdat de (sociaaleconomische) verschillen te groot zijn. Deel deze ervaringen met elkaar zodat er meer oog komt voor wederkerigheid en gelijkwaardigheid.

4. Blijvend in gesprek over heil

Blijf als kerk, gemeenschap of team het gesprek voeren over heil. Ga daarbij niet uit van een vanzelfsprekendheid in gedeelde opvattingen over wie en hoe God is, wat de kern van het heil, van het goede nieuws van het evangelie, inhoudt, welke rol en plek Jezus heeft, of er noodzaak is tot bekering en andere grote thema's rondom heil en redding. Veranderende contexten en ervaringen in de praktijk roepen vragen op brengen verschuivingen in overtuigingen teweeg.²⁶⁰ Blijvende bezinning, een open en doorgaand gesprek en het samen met en van elkaar leren zijn essentieel voor het gezamenlijk handen en voeten geven aan de missie van de kerk. Vertaal de uitkomsten van het gesprek ook telkens nadrukkelijk aan de concrete praktijk: wat betekent onze visie op de noodzaak tot bekering voor de invulling van het missionaire werk? Wat geloven we over God en over Jezus en op welke manieren komt dit terug in de contacten met mensen en in de activiteiten die georganiseerd worden? Wat houdt heil in voor deze mensen in deze context en op welke manieren kunnen mensen uitgenodigd worden om hierin te delen en iets van dat heil te ervaren? Bied in lijn hiermee ook onderwijs / geloofsverdieping aan de betrokkenen bij het missionaire werk aan en leg in het onderwijs ook weer de verbinding met de (missionaire) praktijk.

5. Een open en inclusieve gemeenschap

Een missionaire praktijk die gericht is op het doorbreken van (sociaaleconomische) bubbels en het aangaan van duurzame relaties en vriendschappen, vraagt een open en inclusieve gemeenschap. De kerk als familie waarin iedereen die dat wil een plek heeft, gezien en gekend wordt en bij kan dragen. Kijk met een *centerend set* perspectief naar het missionaire werk en naar de kerk: waar zijn praktijken van en kansen voor het vormen van een open en inclusieve gemeenschap? Waar zijn belemmeringen en wat is er nodig om deze weg te nemen? Zijn er ook grenzen aan openheid en inclusiviteit? Wat zijn die grenzen en hoe kan hiermee omgegaan worden? Betrek hierin ook voorgaande aanbeveling over het blijvende gesprek over heil om zicht te houden op het hart van de gemeenschap.

6. De rijkdom van de bredere kerk benutten

In de bredere traditie van de wereldwijde kerk ligt veel wijsheid en ervaring. Juist bij het stevig wortelen in de eigen specifieke context en in het streven naar een open en inclusieve gemeenschap, is het benutten van de rijkdom van de bredere kerk van grote meerwaarde. Dat kan dichtbij huis beginnen: zoek contact met andere kerken en missionaire bewegingen in de (directe) omgeving en kijk wat er van elkaar geleerd kan worden. Ook in de eigen traditie waar de kerk in staat (een koepel van kerken, een denominatie of kerkverband) en in de geschiedenis van kerk en zending zijn vaak schatten aan inspiratie en ervaringen te vinden. De traditie van de bredere kerk reikt vaak woorden,

²⁶⁰ Zie hiervoor bijvoorbeeld het themanummer "Heil" van het tijdschrift *Kerk en theologie* (Utrecht: 2021), met name het interview van Sake Stoppels met Maarten Vogelaar (228-234) en het artikel "De Weg heeft ook een berm". Missionaire mindsets van voorgangers binnen de Protestantse kerk" (235-245).

rituelen, symbolen en praktijken aan die in eerste instantie mogelijk vreemd aandoen voor mensen die hier niet bekend mee zijn, maar die soms al eeuwenlang mensen hebben geholpen om iets van het wonderlijke van geloof te beleven en hier invulling aan te geven in taal en symboliek. De praktijk van de Gemeenschap van Sant'Egidio leert dat (eenvoudige) rituelen en liturgie stevige dragers kunnen zijn van het wortelen in de traditie, soms veelzeggender en krachtiger dan allerlei preken en andere vormen van het willen verwoorden van geloof(servaringen).

6.4. Discussie onderzoeksresultaten

Terugkijkend op het onderzoek is er een aantal kritische opmerkingen te plaatsen bij de opzet en aanpak van het onderzoek en bij de onderzoeksresultaten. Deze opmerkingen helpen om de onderzoeksresultaten van dit onderzoek te wegen en om in mogelijk verder onderzoek waar nodig andere keuzes te maken.

Focus op sociaaleconomische ongelijkheid te smal

In de hoofdvraag gaat het vooral over sociaaleconomische ongelijkheid en over (zorgen over) de kloof tussen arm en rijk. Uit het onderzoek is gebleken dat het bij overbruggen van kloven tussen verschillende (groepen) mensen, niet alleen gaat over sociaaleconomische of financiële ongelijkheid. Het gaat over verbinding en vriendschap met mensen die zich om wat voor reden dan ook in de marge van de samenleving bevinden. Dat hoeft niet alleen te gaan om mensen die op financieel gebied in de marge van de samenleving leven. Denk aan ouderen in zorginstellingen, mensen met een beperking die geen aansluiting kunnen vinden op de arbeidsmarkt, mensen die eenzaamheid ervaren. Terugkijkend werkte de focus op sociaaleconomische positie goed als startpunt van het onderzoek, maar is er tijdens het onderzoek niet specifiek ingezoomd op financiële ongelijkheid of de financiële situatie van mensen en doet de term 'sociaaleconomische ongelijkheid' uiteindelijk niet helemaal recht aan de verschillende ervaringen van mensen die leven in de marges van de samenleving.

Herziening van deelvraag 1

In de onderzoeksopzet voorafgaand aan het onderzoek was de eerste deelvraag als volgt geformuleerd: "Wat is het concept 'vriendschap met de armen', dat één van de belangrijke pijlers is van de missie van Sant'Egidio, en hoe kan dit begrip worden verbonden met christelijke noties van heil?". Tijdens de uitvoering van het onderzoek bleek de insteek van de tweede helft van de deelvraag te breed. Bovendien ging het in het onderzoek niet om de verbinding met christelijke noties van heil die in allerlei theologische literatuur te vinden is. In het onderzoek ging het over de vraag welke aspecten van de betekenis van heil in het licht van vriendschap met de armen vanuit de Gemeenschap van Sant'Egidio naar voren komen, vanuit de gelezen literatuur en de gehouden interviews. De bij Sant'Egidio gevonden betekenis van en opvattingen ten aanzien van heil zijn weergegeven in paragraaf 3.4. Om recht te doen aan de focus, uitvoering en opbrengsten van het onderzoek, is deelvraag 1 tijdens het onderzoek herzien en als volgt geformuleerd: "Wat is het concept 'vriendschap met de armen', dat één van de belangrijke pijlers is van de missie van Sant'Egidio, en op welke manieren wordt vanuit dit concept betekenis gegeven aan het begrip heil?".

Mate van aanwezigheid in de praktijk

Een casestudy, zeker in een praktijk waarin de geleefde (operant) theologie de belangrijkste stem is, vraagt om sterke aanwezigheid in de praktijk. Deze aanwezigheid heeft zich beperkt tot het participeren bij de Franciscustafel, het bijwonen van het avondgebed en de eucharistieviering en aansluitende receptie ter gelegenheid van de 54ste verjaardag van de Gemeenschap van Sant'Egidio. Het onderzoek heeft daarnaast vooral plaatsgevonden via literatuurbronnen vanuit de Gemeenschap van Sant'Egidio en via interviews met betrokkenen bij Sant'Egidio in Amsterdam. Hierdoor heeft de stem van de beleden (espoused) theologie mogelijk een meer nadrukkelijke plek gekregen in het onderzoek dan de stem van de geleefde theologie.

Ook hadden de observaties en aanwezigheid in de praktijk meer methodisch en planmatig opgezet en uitgevoerd kunnen worden. Mogelijk had dit rijkere data kunnen opleveren.

Geen interviews met de vrienden van Sant'Egidio

De vijf interviews zijn interviews met mensen die als vrijwilliger betrokken zijn bij (activiteiten vanuit) Sant'Egidio. Er zijn geen interviews gehouden met bijvoorbeeld de gasten die op dinsdagavond aanschuiven aan de Franciscustafel of met de bewoners van het verpleeghuis die bezocht worden door vrijwilligers van Sant'Egidio. Hierboven is aangegeven dat de reden hiervan is dat meer interviews en dan vooral interviews die een ander perspectief inbrengen, niet paste binnen de omvang van dit onderzoek. Temeer omdat interviews met de gasten ook een andere aanpak vraagt dan de aanpak die is gehanteerd voor de interviews met de vrijwilligers. Bij elk onderzoek moeten keuzes gemaakt worden in wat er wel en wat er niet meegenomen wordt in het onderzoek. Toch is het een beperking dat in dit onderzoek niet het perspectief van de gasten is meegenomen, juist omdat het onderzoek gaat over vriendschap en het doorbreken van bubbels. Dat kan eigenlijk niet vanuit één perspectief goed onderzocht worden, beide perspectieven zijn nodig.

Conclusies vanuit de interviews

In de interviews zijn veel thema's besproken, maar nog meer thema's niet of slechts zijdelings besproken. Er is bijvoorbeeld niet expliciet gevraagd naar de rol en betekenis van Jezus in het licht van redding en verlossing. Er is ook met slechts één respondent wat uitvoeriger doorgepraat over de betekenis van bekering. De interviews geven veel informatie over de geleefde en beleeden theologie bij Sant'Egidio in Amsterdam. Ook geven de diverse citaten vanuit de interviews mooie inkijkjes in de ervaringen en gedachten van de respondenten. Toch is voorzichtigheid geboden bij het trekken van al te harde conclusies uit de gehouden interviews. Het gaat in dit onderzoek om slechts vijf interviews waarin veel thema's die ook relevant zouden kunnen zijn voor dit onderzoek, niet of slechts zijdelings besproken zijn.

6.5. Aanbevelingen voor verder onderzoek

Tijdens het uitvoeren en uitwerken van dit onderzoek kwamen geregeld boeiende thema's naar voren die de moeite waard zijn om verder te onderzoeken, maar die niet binnen het kader van dit onderzoek passen. Daarom wordt als afsluiting van dit onderzoek een aantal aanbevelingen gedaan voor verder onderzoek.

De ervaringen van de vrienden van Sant'Egidio

In dit onderzoek is het perspectief en zijn de ervaringen van de mensen die via de diensten van Sant'Egidio bereikt worden buiten beschouwing gelaten. Een onderzoek waarin de ervaringen en het perspectief van deze mensen in beeld gebracht worden zou heel behulpzaam kunnen zijn bij het verrijken van missionaire praktijken.

De plek van gebed in de missionaire praktijk

Gebed is, naast vriendschap met de armen en inzet voor vrede, één van de drie pijlers van Sant'Egidio. Onderzoek naar de plek van, overtuigingen met betrekking tot en praktijken van gebed binnen de Gemeenschap van Sant'Egidio zou een verrijking kunnen zijn voor missionaire praktijken en de plek van gebed in deze praktijken.

Evangelieverkondiging vanuit de gemeenschappen van Sant'Egidio

Vanuit de overtuiging dat vriendschap het hoogste is wat aan een medemens geboden kan worden en dat het essentieel is om zonder agenda nabij te zijn, is er binnen Sant'Egidio in Amsterdam geen expliciete evangelieverkondiging onder de mensen die bereikt worden via de verschillende diensten. Rondom de maaltijd tijdens de Franciscustafel is bijvoorbeeld geen moment van bidden, Bijbel of bezinning. Ook wordt er niet nadrukkelijk gewezen op of uitgenodigd voor het avondgebed. Eén van

de respondenten vertelde dat er bij Sant'Egidio in Apeldoorn tijdens de Franciscustafel wel een moment van bezinning of gebed is. Dit onderzoek geeft alleen een weergave van de praktijken in Amsterdam. In de lokale gemeenschappen van Sant'Egidio wereldwijd wordt er mogelijk verschillend omgegaan met evangelieverkondiging, verwijzing naar en uitnodiging voor gebeden en vieringen, oproepen tot bekering en uitnodigingen om God te leren kennen. Een onderzoek naar de overtuigingen en praktijken in de verschillende gemeenschappen van Sant'Egidio op dit gebied, zou leerzaam kunnen zijn voor Sant'Egidio en voor andere missionaire praktijken.

Diaconale initiatieven tegen verbubbeling van de samenleving

In de beschrijving van de probleemstelling in paragraaf 1.2 wordt de vraag gesteld in hoeverre allerlei (diaconale) initiatieven vanuit kerken bijdragen aan het tegengaan van het bestaan van verschillende bubbels in de samenleving, met wantrouwen, polarisatie en toenemende kloven tussen groepen tot gevolg. In dit onderzoek is gekeken hoe Sant'Egidio vanuit de nadrukkelijke houding van vriendschap hiermee omgaat. Het zou behulpzaam zijn om via onderzoek meer zicht te krijgen op de impact van andere diaconale initiatieven op (zorgen over) de verbubbeling van de samenleving.

Bibliografie

Bevans, S.B. *Models of contextual theology (Revised and expanded edition)*. New York: Orbis Books, 2002.

Cameron et al. *Talking about God in Practice. Theological action research and practical theology*. London: SCM Press, 2010.

Centraal Bureau voor de Statistiek. "Armoede en sociale uitsluiting." Laatst bezocht op 03 januari 2022. <https://longreads.cbs.nl/armoede-en-sociale-uitsluiting-2021/samenvatting/>.

Christelijke Hogeschool Ede. "Lectoraat Zingeving in nieuwe geloofsgemeenschappen." Laatst bezocht op 4 januari 2022. <https://www.che.nl/lectoraten/zingeving-geloofsgemeenschappen>.

Crijns, H., Elhorst, W., et al. (red.). *Barmhartigheid en gerechtigheid. Handboek diaconiewetenschap*. Kampen: Uitgeverij Kok, 2004.

Dekker, C. "het gebed van Sant'Egidio." In Rouwhorst, G., Tongeren, L. van (red.). *Vieren en delen. De verhouding tussen liturgie en diaconie*. Heeswijk-Dinther: Berne Media, 2019.

Dekker, P., Ridder, J. den. "Burgerperspectieven 2019 | 1." Sociaal en cultureel planbureau: <https://www.scp.nl/publicaties/monitors/2019/03/29/burgerperspectieven-2019-1> 2019. Gedownload op 7 december 2021.

Flyvbjerg, B. "Five Misunderstandings about Case Study Research." *Qualitative Inquiry* (April 2013): 219-245.

Gemeenschap van Sant'Egidio. *Een andere kerst. Het feestmaal van Sant'Egidio met de armen*. Averbode: Uitgeverij Averbode, 2012.

Gier, H. de. *Diversiteit. Een theoretische verkenning als opmaat naar het afstudeeronderzoek*. Veenendaal: niet gepubliceerd, 2021.

Goten, D. van der. *Deadline 40. Mijn leven met Danny*. Averbode: Uitgeverij Averbode, 2013.

Gutiérrez, G. *Theologie van de bevrijding*. Baarn: Ten Have, 1974.

Hendriks, J. (red.). *Spiritualiteit en engagement. Over drie inspirerende gemeenschappen en wat de gemeente er van kan leren*. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 1993.

Jansen, M. *Volk en Elite. Samen schaatsen op glad ijs*. Utrecht: KokBoekencentrum, 2021.

Kooi, C. van der, Bom, K.L. et al. (red.). "Themanummer Heil." *Kerk en theologie* jaargang 72, no.3. Utrecht: KokBoekencentrum, juli 2021.

Lange, R. de, Schuman H. en Montesano Montessori N. *Praktijkgericht onderzoek voor reflectieve professionals*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant, 2018.

Moynagh, M. *Church for every context. An introduction to Theology and Practice*. London: SCM Press, 2012.

Noort, G., Kyriaki, A., Paas, S. (red.). *Sharing good news. Handbook on evangelism in Europe*. Genève: World Council of Churches Publications, 2017.

Reinders, H. *Geen leven zonder vriendschap. Over mensen met een ernstige beperking*. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2010.

Riccardi, A. *Alles kan veranderen. Kijken met hoop naar de wereld van morgen*. Utrecht: KokBoekencentrum, 2018.

Riccardi, A. *Het Gebed, het Woord, het Gelaat*. Averbode: Uitgeverij Averbode, 2021.

RIVM in opdracht van het Ministerie van VWS. "Sociaal economische status." Laatst bezocht op 03 januari 2022. <https://www.volksgezondheidenzorg.info/onderwerp/sociaaleconomische-status/regionaal-internationaal/regionaal#definitie--node-wat-sociaaleconomische-status>.

RK Documenten, database kerkelijke documenten en berichten van de Rooms-Katholieke Kerk. Laatst bezocht op 07 september 2022. <https://rkdocumenten.nl/>.

Roor, A. *Heilzame presentie. Diaconale betrokkenheid als leeromgeving voor protestantse kerken*. Utrecht: Boekencentrum Academic / KokBoekencentrum, 2018.

Sant'Egidio, internationale website. Laatst bezocht op 14 september 2022. <https://www.santegidio.org/>.

Sant'Egidio, Nederlandse website. Laatst bezocht op 14 september 2022. <https://www.santegidio.nl/>.

Sociaal Cultureel Planbureau. "Continu Onderzoek Burgerperspectieven." Laatst bezocht op 07 december 2021. <https://www.scp.nl/over-scp/data-en-methoden/onderzoeksbeschrijvingen/continu-onderzoek-burgerperspectieven-cob>.

Stoppels, S. "Concentrisch denken rond geloof en kerk." *Inspirare – tijdschrift voor charismatische en evangelische theologie*. Sliedrecht: Uitgeverij Merweboek, 2022-4 (nog niet gepubliceerd).

Theologische Universiteit Kampen. "The Centre for Church and Mission in the West." Laatst bezocht op 07 september 2022. <https://churchandmission.nl/>.

Verhoeven, N. *Wat is onderzoek? Praktijkboek voor methoden en technieken*. Amsterdam: Boom Uitgevers, 2018.

Wells, S. *Een Nazaret-manifest. Met God zijn*. Franeker: Uitgeverij van Wijnen, 2020.

Wolf, K. de. *Keerpunt. De twaalf werken van Sant'Egidio*. Tiel: Lannoo, 2012.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1: Interviewopzet respondenten 1 en 2

1. SANT'EGIDIO IN AMSTERDAM:

1. **Ontstaan** van SE Amsterdam. Eigen betrokkenheid/rol bij SE (Amsterdam)
2. **Overzicht** van de Gemeenschap
 - a. plek binnen RK (Iekengemeenschap t.o.v. parochie) / binnen bisdom Haarlem
 - b. organisatiestructuur
 - c. plek van diensten, gebed/vieringen in het geheel van SE
 - d. plek/rol in de stad
 - e. betrokkenen (vrijwilligers, samenwerkingspartners, ...)

2. INHOUDELIJKE TYPERING VAN SANT'EGIDIO

3. **Identiteit** SE:
 - a. Belangrijke, onopgeefbare kernwaarden / overtuigingen?
 - b. Wat is echt specifiek voor de spiritualiteit van SE?
 - i. Plek / belang van gebed en verbinding tussen gebed / geestelijk leven en dienst aan de armen?
 - c. Waarom juist 'armen', 'gebed' en 'vrede' als pijlers?
4. Belangrijkste aspecten van het zijn van een **geloofsgemeenschap** / visie op het vormen van een gemeenschap.
5. **Blik op de samenleving:**
 - a. Belangrijkste kenmerken
 - b. Oorzaken van armoede, uitsluiting, eenzaamheid?
 - c. Wat is er nodig in deze context?
 - d. Plek / rol van christenen en geloofsgemeenschappen hierin?

3. VRIENDSCHAP MET EN DIENST AAN DE ARMEN

6. Wat is een **arme**? Wanneer is iemand arm? Gaat dit (vooral) over materiele armoede? Of arm in de zin van 'buitengesloten uit de samenleving' en dat heeft nu eenmaal vaak te maken met mate van welvaart? Of mensen die eenzaam zijn, ook al hebben ze voldoende geld, ...
 - a. Is hiermee ook aangegeven op wie de diensten van SE zijn gericht of is daar meer over te zeggen?
7. Waarde / belang van **vriendschap**: waarom is vriendschap zo cruciaal en wat is vriendschap dan?
8. Is het aanbieden van vriendschap het belangrijkste **doel**? Zijn er nog andere doelen te benoemen? (bijv. voorkomen, opheffen, verminderen, mee uithouden van lijden/nood. En ook: scheppen van rechtvaardige verhoudingen/protesteren tegen onrechtvaardige structuren ('helpen onder protest'))
9. Wanneer is een dienst **geslaagd**? Is dat een vraag die een plek heeft binnen de diensten van SE? Is dat op de één of andere manier meetbaar / zichtbaar / in kaart te brengen? Hoe wordt naar deze vraag gekeken? Kan en mag deze vraag gesteld worden in dit werk? Of mogelijk wordt deze vraag (bewust) niet gesteld omdat het niet matcht met de focus op (het aanbieden van) vriendschap?
10. Zijn er **grenzen** aan dienst aan / vriendschap met de armen?
11. Is er altijd sprake van **wederkerigheid** / gelijkwaardigheid? Kan dat? Is dat een streven? Ingewikkeldheden in deze vriendschappen? Insteek is nadrukkelijk '*met* mensen'. In de praktijk doen vrijwilligers van SE allerlei dingen *voor* mensen. Dat levert asymmetrische verhoudingen / ongelijkheid op. Hoe wordt er gestreefd naar gelijkheid / symmetrie in de verhoudingen?
12. Van welk **mensbeeld** wordt uitgegaan? Wat zie je als je naar de ander kijkt? Vooral de zwakte / gebrokenheid? Vooral de kracht / mogelijkheden? De mens idealiter als autonoom en zelfredzaam? Beeld van God / gelaat van Christus in de ander? ...?

13. Kan iedereen die wil bijdragen / betrokken wil worden bij SE meedoen? Iedereen 'van goede wil'? Of ook grenzen aan met wie wel en niet **samenwerken**? Als iedereen kan aanhaken: hoe vaak je dan dat de identiteit / spiritualiteit / kernwaarden van SE overeind en zichtbaar blijven?
14. Hoe ziet 'vriendschap met de armen' er **concreet** uit bij SE Amsterdam? Welke factoren of randvoorwaarden helpen om dit vorm te geven? Waar zitten lastige kanten of belemmerende factoren? Belangrijkste dilemma's? Geleerde lessen en best practices?
15. Heeft **evangelieverkondiging** met woorden / evangelisatie een plek in de diensten van SE? Hoe wel/niet? Hoe verhouden deze twee zich tot elkaar?

4. EVANGELIE

16. Hoe zou je 'het goede nieuws van het evangelie' verwoorden? Wat is 'het evangelie' / wat wordt er verstaan onder 'heil'?
 - a. Redding waarvan, waardoor en waartoe?
 - b. Zijn daarin belangrijke kernteksten / Bijbelgedeelten aan te wijzen die voor SE centraal zijn?
17. Welke **literatuur/bronnen** helpen om meer inzicht te krijgen in de theologie en ook specifiekere visie op heil, van SE? Bijv. bepaalde encyclieken?

BIJLAGE 2: Interviewopzet respondenten 3, 4 en 5

1. INTRODUCTIE:

18. **Eigen achtergrond** Kan je iets vertellen over je eigen achtergrond, bijv. woonsituatie, opleiding, werk, betrokkenheid bij kerk en geloof?
19. **Betrokkenheid** bij SE Amsterdam: wanneer en hoe heb je SE leren kennen, hoe ben je erbij betrokken geraakt en wat is je rol binnen SE?
20. **Motivatie** Wat motiveert je om een deel van je tijd te geven aan het werk van SE?

2. INHOUDELIJKE TYPERING VAN SANT'EGIDIO

21. **Identiteit** SE:

- a. Hoe zou jij SE beschrijven? Wat zie jij als typisch voor SE?

22. SE als **geloofsgemeenschap**:

- a. Voel je jezelf onderdeel van de geloofsgemeenschap van SE? Wat betekent dit voor jou?
- b. Hoe zou jij de geloofsgemeenschap omschrijven? Wat is kenmerkend?

3. VRIENDSCHAP MET EN DIENST AAN DE ARMEN

23. Wat is een **arme**? Wanneer is iemand arm? Gaat dit (vooral) over materiele armoede? Of arm in de zin van 'buitengesloten uit de samenleving' en dat heeft nu eenmaal vaak te maken met mate van welvaart? Of mensen die eenzaam zijn, ook al hebben ze voldoende geld, ...
24. Waarde / belang van **vriendschap**: waarom is vriendschap zo cruciaal en wat is vriendschap dan?
25. Is het aanbieden van vriendschap voor jou het belangrijkste **doel**? Zijn er nog andere doelen te benoemen? (bijv. voorkomen, opheffen, verminderen, mee uithouden van lijden/nood. En ook: scheppen van rechtvaardige verhoudingen/protesteren tegen onrechtvaardige structuren ('helpen onder protest'))
26. Wanneer is een dienst **geslaagd**? Is dat een vraag die een plek heeft binnen de diensten van SE? Is dat op de één of andere manier meetbaar / zichtbaar / in kaart te brengen? Hoe wordt naar deze vraag gekeken? Kan en mag deze vraag gesteld worden in dit werk? Of mogelijk wordt deze vraag (bewust) niet gesteld omdat het niet matcht met de focus op (het aanbieden van) vriendschap?
27. Zijn er **grenzen** aan dienst aan / vriendschap met de armen?
28. Is er altijd sprake van **wederkerigheid** / gelijkwaardigheid? Kan dat? Is dat een streven? Ingewikkeldheden in deze vriendschappen? Insteek is nadrukkelijk '*met* mensen'. In de praktijk doe je allerlei dingen *voor* mensen. Dat levert asymmetrische verhoudingen / ongelijkheid op. Hoe ga jij daarmee om?
29. **Hoe zie jij de mensen** die je ontmoet bij SE? Wat zie je als je naar de ander kijkt? Speelt het geloof hierbij voor jou een rol? Kan je dat uitleggen? Vooral de zwakte / gebrokenheid? Vooral de kracht / mogelijkheden? De mens idealiter als autonoom en zelfredzaam? Beeld van God / gelaat van Christus in de ander? ...?
30. Wat zijn volgens jou belangrijke **succesfactoren of randvoorwaarden** voor 'vriendschap met de armen'?
31. Wat ervaar jij als de lastige kanten, **belemmerende** factoren of belangrijkste dilemma's in het streven naar 'vriendschap met de armen'? En hoe ga je hiermee om? Wat zijn de belangrijkste lessen die je tot nu toe geleerd hebt?
32. Wat is de **waarde** van het contact met de mensen met en voor wie je werkt voor jouzelf? Wat brengt het jou? Persoonlijk, als het gaat om geloven, je kijk op jezelf, de wereld, God, anderen, ...?

4. EVANGELIE

33. Is **evangelieverkondiging** met woorden / evangelisatie voor jou belangrijk in het contact met de mensen die je via SE ontmoet? Waarom wel/niet?

- 34.** Hoe zou je 'het goede nieuws van het evangelie' verwoorden? Wat is 'het evangelie' volgens jou?
- a. Zijn daarin belangrijke kernteksten / Bijbelgedeelten aan te wijzen die voor SE centraal zijn?

BIJLAGE 3: Datamanagementplan interviews

Van de gehouden interviews zijn audio-opnamen (in geval van een fysieke interviewafspraak) of opnamen inclusief beeld (in geval van een interviewafspraak via MS Teams) gemaakt. Deze opnamen zijn getranscribeerd naar uitgeschreven interviewverslagen.

De opnamen, transcripties en andere documenten met betrekking tot de interviews worden door de onderzoeker op een met wachtwoorden beveiligde plek bewaard. De opnamen van de interviews worden direct na afstuderen vernietigd. De transcripties van de interviews zijn tot een jaar na afstuderen op te vragen bij de onderzoeker. Na een jaar worden ook de transcripties en andere documenten met betrekking tot de interviews vernietigd.

De transcripties van de interviews worden niet gepubliceerd als bijlagen bij het onderzoeksverslag. Wel worden in het verslag citaten uit de interviews opgenomen.

In het onderzoeksverslag, in de citaten en in de uitwerkingen van de interviews worden geen namen vermeld.

De vijf respondenten hebben een instemmingsformulier ondertekend met daarin de volgende punten:

- 1. Ik heb informatie gekregen over de inhoud en doelen van het onderzoek en ik heb de mogelijkheid gekregen om hier vragen over te stellen.*
- 2. Ik geef toestemming voor medewerking aan het onderzoek door middel van een interview.*
- 3. Mijn medewerking aan het onderzoek is vrijwillig en het staat mij vrij om mij op elk moment, zonder vermelding van redenen, terug te trekken uit het onderzoek.*
- 4. Ik ben ervan op de hoogte dat de informatie die ik in het interview geef, geanonimiseerd wordt en er geen namen gebruikt worden in verslagen of andere publicaties n.a.v. dit onderzoek.*
- 5. Ik geef toestemming voor het maken van een opname van het interview. De opnamen, transcripties en andere documenten m.b.t. de interviews worden op een met wachtwoorden beveiligde plek bewaard. De opnamen worden na afstuderen vernietigd.*
- 6. Ik geef toestemming voor het publiceren van geanonimiseerde citaten uit het interview in het onderzoeksverslag. De volledige transcripties van de interviews worden niet gepubliceerd en zijn in beheer bij de student-onderzoeker.*

BIJLAGE 4: Liturgie Gebed voor de armen

20

GEBED VOOR DE ARMEN

Uitnodiging tot gebed

V. O God, kom ons red- den.
A. Heer, haast U ons te hel- pen.

V. Eer aan de Va- der, de Zoon, en de hei- li- ge Geest.

A. nu en altijd in de een- wen der een- wen. A- men. Al- le- lu- ia.
(veertigdagentijd: Lo- ven wij de Heer)

Psalm

Lezing van Gods Woord

(Veertigdagentijd: Loven wij de Heer, Hem zij alle eer en dank)

1. V. Al- le- lu- ia, al- le- lu- ia,
2. A.

21

(voor) Dit is het evangelie van de armen, de bevrijding van
(na) De Mensenzoon is gekomen

de ge- van- nen,
om te die- men,
men.

het zicht van de blinden, de vrijheid van de on- der- druk-
Wie groot wil zijn moet daarnaar woe- den van al- len.

Gebed om voorspraak

V. God, kom ons red- den. A. Heer, haast U ons te hel- pen.

V. Heer, Gij hebt de klacht van uw volk in Egypte gehoord.

A. Hoor naar de klacht van de bannelingen en de onderdrukten.

V. Kom hen spoedig te hulp en zij zullen gered zijn.

A. Heer, Gij hebt de melaatsen genezen alle zich tot U keerden.

V. Genees wie ziek is en sta bij wie in nood is.

A. Kom hen spoedig te hulp en zij zullen gered zijn.

V. Gij hebt de bezetenen bevrijd, bevrijd wie zichzelf niet meerter is.

A. Kom hen spoedig te hulp en zij zullen gered zijn.

- V. Gij hebt de blinden doen zien, Gij hebt de verlamden weer kracht gegeven.
 A. Geef dat elke mens kan zien en kan spreken.
 V. Kom hen spoedig te hulp en zij zullen gered zijn.
 A. Gij hebt doden tot leven geroepen en hen aan het daglicht weergegeven.
 V. Laat niet toe dat de dood heerst, geef weer leven aan uw dienaars.
 A. Kom hen spoedig te hulp en zij zullen gered zijn.
 V. Gij hebt gegeten met de zondaars en elke zonde vergeven.
 A. Kijk naar onze ellende en onze nood, vergeef ons al onze zonden.
 V. Kom ons spoedig te hulp en wij zullen gered zijn.
 A. Want Gij zijt een goede God en een vriend van de mensen.

Onze Vader

Onze Vader, die in de hemel zitt, geheiligd zij uw naam,
 (Nederlands: uw naam worde geheiligd,

uw rijk komme, uw wil geschiede op aarde als in de hemel.
 uw koninkrijk komme,

Geef ons heden ons dagelijks brood, en vergeef ons onze schulden,

gelijk ook wij vergeven aan onze schulden en leid ons niet in bedrog,
 zoals ook wij onze schulden vergeven, en leid ons niet in bedrog,

ko-ring, maar verlos ons van het kwade. A-men.
 zoe-king, maar verlos ons van de boze. A-men.)

Slotlied

De berg van de Heer zal vaststaan,
 Hij zal verheven zijn boven de heuvels,

als de hoogste der bergen.
 en alle volken stromen naar hem toe.

Alleluia, alleluia, alleluia.

Vele naties trekken op en zeggen:

*Laat ons opgaan naar de berg van de *Heer*,
naar het huis van de God van *Jacob*;
daar zal Hij ons zijn wegen wijzen.

En wij zullen zijn paden bewandelen,
want uit Sion komt de *wet*

en het woord van de *Heer* zal weerklinken
vanuit de stad *Jeruzalem*."

Dan smeden zij hun zwaarden om tot *ploegscharen*
en hun speerpunten tot *sikkels*;
er zal geen verdeeldheid meer *heersen*,
we zullen wandelen in het licht van de *Heer*.

BIJLAGE 5: Intredeliel bij de eucharistieviering

Intredeliel

Leeft gij in on- e- nig- heid met ie- mand an- ders,
al- vo- rens naar dit feest- maal te ko- men,
keer op uw stap- pen t'rug en vraag de
vre- de aan de- ge- ne waar- mee gij nu een ge- schil hebt.

*Komt er iemand binnen op deze bijeenkomst
Mooi gekleed en met oorringen van goud
Geef hem omwille hiervan niet de eerste plaats
Want de vrienden van God zijn de armen.*

*Komt er een arme binnen bij u
Armzalig gekleed, zonder iets
Laat hem niet zitten op de grond bij uw voetbank
Om zijn plaats te geven aan wie gij belangrijk acht.*

*Denkt er iemand godsdienstig te zijn
Zwijgt hij niet en spreekt hij ongeremd
Moet hij goed beseffen dat alles ijdel is
En dat hij hiermee zijn eigen hart bedriegt.*

*Zijt gij van het veld of van het werk gekomen
Bereid dan de tafel voor de Heer
Gun uzelf geen rust vooraleer gij hiermee klaar zijt
Want wij zijn allen onnutte knechten.*